

In alle ernst

Jan Greshoff

bron

Jan Greshoff, *In alle ernst*. Querido, Amsterdam 1938

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/gres002inal01_01/colofon.php

© 2017 dbnl / erven Jan Greshoff

...car il ne faut pas s'y méprendre, nous ne jouissons que des hommes, le
reste n'est rien.
(Vauvenargues)

Fragment bij wijze van inleiding

*Ik ben geen reiziger voor mijn plezier
Het vergezicht, de renaissance en 't bier*

*Zijn niet voor mij bestemd doch voor de heeren
Die voor een krats van Cook het leven leeren.*

*Het is, geloof mij vrij, een hard gelag
Steeds voort te moeten op een heeten dag.*

*Het lot is mij klaarblijkelijk kwaadgezind
Mijn oogen zijn door zon en stof verblind;*

*Mijn huid is dor, mijn voeten doen mij zeer,
Mijn tong hangt in mijn mond als een lap leer.*

*Ik zal maar rustig zijn: al wat ik doe
Komt me belachelijk voor en maakt me moe;*

*Ik heb nog vele mijlen voor den boeg
En kiezen doet men altijd toch te vroeg.*

*De wielerbond die 's menschen lot bestiert
Liet deze' absurden hoofdweg onversierd.*

*Mijn moeder zei: met vragen wordt men wijs.
Dat blijkt volmaakt onjuist: het paradijs*

*Bleek tegen Eva's weethust, al te astrant,
En de critiek van Adam niet bestand.*

*De kindren die tot vragen zijn geboren
Gaan dus voor alle heerlijkheid verloren;*

*Zij staan alleen en voelen zich verdoemd
Want onze lieve Heer is wijd beroemd*

*Juist om de zekerheid die hij in 't groot
Voorradig heeft voor iedre ziel in nood.*

*Ik bind een oogenblik mijn schoenriem los
En koel mijn warme voeten in het mos....*

Lissabon, July 1936.

**I. Met uitzicht op zee
(São Martinho do Pôrto)**

Eerste hoofdstuk

Morrer sim, mas devagar
D. Sebastião

Bij ieder vertrek weet ik zeker, dat ik vrijmoedig en vol vertrouwen op een aaneengeschakelde reeks teleurstellingen af steven; want in heel mijn leven heb ik nimmer een landschap of een bouwwerk ontdekt, dat met mijn voorstellingen eenigermate overeenstemde en mij hetzelfde geluk bezorgde als de verwachtingen, welke ik ervan koesterde. Het onverzaadbare plezier in zwerven, dat mij van mijn jongelingsjaren voortdrijft, ligt minder in wat ik te zien krijg en ondervind, dan in het feit, dat ik bepaalde mensen en dingen, die mij te dicht benaderen, *niet* meer zie. Mijn eenige vreugde steekt in het veranderen. Alleen zij die immer en alléén

op verandering uit zijn, worden het trekken nooit moe. Wie ergens een vast punt veronderstelt, eindigt met naar huis te verlangen. Ik heb nog nooit naar huis verlangd; maar wel hunker ik thuis zijnde dag en nacht naar een nieuw afscheid.

Het huis is onze vijand. Wie argeloos in zijn omgeving opgaat, loopt de kans onbekwaam tot een tyrannieke genegenheid te worden. De ware minnaar leeft met zijn liefde alleen in een leege wereld. Buiten zijn geliefde gaat niets hem aan en daardoor hebben de levende wezens en de voorwerpen opgehouden te bestaan. Wij moeten althans trachten ons leven zoo in te richten, dat wij te allen tijde beschikbaar zijn voor een eigenmachtige genegenheid, waardoor de verbintenissen, welke toch nog tusschen ons en de wereld ontstaan zijn, opgeheven worden. Wanneer wij ons onvoorzichtig aan bergen en folklore, aan stijlproblemen en ameublementen verslingeren, maken we ons ontoegankelijk voor het heilsfeit, waar wij allen op wachten en dat ons geheel in bezit neemt en hervormt.

De natuur, hoe indrukwekkend, en het handwerk der menschen, hoe kunstig ook, vormen tezamen nooit meer dan een toevallig decor, waarin wij het treurspel van onze liefde spelen. Is het de moeite waard aan een versiering, achterdoek en coulissen, zorg en aandacht te besteden? Integendeel, de geschiedenis leert ons hoe het tooneel door de behangers vermoord is.

Zoodra ik er mij rekenschap van geef, dat ik mij ergens thuis begin te voelen, besef ik tegelijkertijd hoe ik mij daardoor verneder. Het is onmogelijk concessies te doen zonder aangetast te worden. Het is ons niet gegeven zonder concessies te leven in een wereld, waar wij in verdwaald zijn. Daarom zijn we allen zonder uitzondering geschonden menschen.

Wie strandt moet zien zoo spoedig mogelijk weer vlot te raken en zoodra ik bemerk, dat ik in eenig verblijf behagen zal gaan vinden, voel ik het als een bittere noodzaak mij van zulk een onwaardige verteederling te bevrijden. Het lot dat bijna altijd door de staathuishoudkunde bepaald

wordt, dwingt mij tot een bestendige verblijfplaats. Het is mijn trots, dat ik er in geslaagd ben mij van iedere toenadering tot die stad te onthouden. De groote kunst is: altijd en overal een vreemdeling te blijven. Wanneer ik mijn woonoord verlaat, zal het zonder aarzeling en zonder weemoed zijn, omdat ik er niets achterlaat. En mocht ik er ooit terugkeeren, is het bij toeval. In die stad bewoon ik een riant bovenverdieping, welke mij nog geen atoom van mijzelf ontroofd heeft. Na er vele jaren in vertoefd te hebben, zal ik deze vertrekken met een zucht van verlichting ontruimen. En het zal een groote dag in mijn leven zijn, waarop mijn inboedel bij opbod verkocht wordt.

Ik houd niet van dat huis. Ik houd van geen enkel huis. Ik voel mij uitsluitend in hôtels op mijn gemak, omdat die geen eischen stellen en niet probeeren mij een beetje vriendschap te ontfutselen. In een logement kan ik mij opgewekt en zorgeloos voelen, baas over mijn wezen en mijn tijd. En dat is heel wat prettiger en beter

dan de slaaf van vaste goederen of huurcedulen te zijn.

De aandacht, aan binnenhuis, bouwkunst en stadsorde besteed, wordt onzen geliefden ontstolen. Wanneer ik mij met mijn omgeving of mijn dagelijksche gewoonten vereenzelvigde, zou ik het onverdragelijke gevoel hebben mijn liefde en de muzen op een gemeene wijze te bedriegen. Want het verwerpelijkste wat de mensch naar mijn opvatting doen kan, is zich verdeelen. En de formule van de wonderzielen, die rijker worden naarmate ze zich versnipperen, beschouw ik als een nogal gezochte uitvlucht van de onstandvastigen in de genegenheid, die van hun nood een deugd trachten te maken.

Hij die op reis gaat om zich los en vrij te houden, gebruikt geheel andere waardebepalingen dan de gewone toeristen, die op bezienswaardigheden jagen. En zoo valt het mij moeilijk in opwinding te geraken over historische bijzonderheden; tegenover het vrijwel immer en met opzet overschatte natuurschoon blijf ik koeltjes

en de aethetica is mijn voornaamste zorg geenszins. Ik waardeer een landstreek allereerst naar de mate, waarin zij van mijn dagelijksche omgeving afwijkt. Ik kan mij bijzonder behagelijk gevoelen in een natuur, welke bij de zoogenaamde kenners niet als bekoorlijk of aantrekkelijk te boek staat en landstreken, welke door Baedeker en soortgenoten dubbelbesterd worden, laten mij soms, meestal, steenkoud. Het is mij nu eenmaal niet om oogenpret te doen, doch om verandering van levenselement. De atmosfeer is alles! Een gevaarlijk woord, dat voor een ieder een eigen beteekenis heeft. Voor mij heeft een landschap of een huis de juiste atmosfeer, welke ik voor mijn bestaan noodig heb, wanneer ik zoo duidelijk mogelijk de scheiding tusschen het ik en het niet-ik bemerk. Het is een heerlijk gevoel na een ijskoud zeebad plotseling in den zomerschen middag terug te komen. Men gevoelt dan zeer scherp zijn grenzen en het eigen wezen is, als een bol van koelte, een duidelijk afgezonderd stukje wereld.

Ik ben nu zoo lang uit Holland weg, dat ik het (wanneer ik er thans een enkelen keer kom) als 'anders' kan ondervinden. Dit erken ik als een lofwaardige overwinning op een verleden, waar ik vele jaren mee geworsteld heb. De wetenschap met eenige, bepaalde, aardsche werkelijkheid verbonden te zijn, kwelde mij zoo, dat ik niet gerust heb voor al mijn wortelen, tot de uiterste vezelen toe, uit den bodem losgewoeld waren. Ben ik nu waarlijk en geheel onafhankelijk? Geen geluk is volmaakt. Dikwijls verbeeld ik mij te goeder trouw dat ik eindelijk geheel vrij ben komen te staan; maar dan moet ik daarna weer met angst in het hart erkennen, hoe er toch nog altijd verbintenissen blijven bestaan, welke aan ons bewustzijn en dus aan onzen wil ontsnappen en waar wij dientengevolge nooit van worden ontslagen.

Als al het absolute is ook de absolute vrijheid een hersenschim. Maar nog immer behoort de jacht op verheven onmogelijkheden tot de waardigste bezigheid van den man. Daarom is het goed te streven naar

den staat van volkomen vreemdeling, ook al beseffen wij telkens dat er geheime overeenkomsten bestaan, buiten ons weten gesloten en waar wij niettemin, ook tegen ons verlangen en onze wenschen in, aan verpand zijn.

Tweede hoofdstuk

Het schijnt noodig te zijn over bergen, boomen en bouwwerken op een pathetischen toon te praten. Ik wantrouw die drift, welke immer te precies op het juiste oogenblik optreedt en altijd eenige graden te hoog stijgt. Ook de reiziger heeft behoefte aan humor om de duidelijke onderscheidingen in stand te houden, en het méést wanneer de reisgids een verplichte vervoering aangeeft.

Het verdient aanbeveling nooit te vergeten, dat onze bemoeiingen met natuur en kunst aangelegenheden van den tweeden graad zijn. Het heeft mij nimmer bevreemd dat iemand voor een mensch of een denkbeeld afstand van zijn leven deed. Integen-

deel, zelfvernietiging is de hoogste consequentie van iedere zielsdrift en een liefde, hoe zuiver en innig ook, blijft zonder het laatste offer onvoltooid. Ik kan mij echter niet indenken, hoe iemand zich in een delirium van kunstmin voor den scheeven toren van Pisa zou laten vierendeelen. En om der wille van het onvergelykelijk fraaie gezicht op Lissabon van de overzijde der Stroozee, heeft nog geen levend wezen den brandstapel betreden. Minnaars en geloovigen hebben te allen tijde den dood gezocht als het onweerlegbaar getuigenis van hun hartstocht. Maar natuurvermaak en welbehagen in de schoonheid inspireerden nimmer zulke onherroepelijke daden. Het zijn dan ook aandoenlijkheden van een lagen rang, welke buiten ons diepste wezen omgaan.

Ik heb dus geen enkele reden mijzelf tot een inniger verkeer met deze verschijnselen aan te zetten en ik beschouw mij in het geheel niet als onteerd, wanneer ik bij vele herhaaldelijk en met nadruk gerangschikte bezienswaardigheden onbewogen

blijf. Ik ben in staat de merkwaardigheid en de aangename vormen van een menschenwerk of een landstreek te erkennen en te waardeeren, zonder dat mijn gemoed daarbij betrokken wordt. Tusschen mijn oogen en mijn vernuft bestaat een levendige en boeiende handel; maar mijn oogen zijn slechts door een smal kronkelpaadje, dat weinig gebruikt wordt, met mijn h art verbonden.

Deze eigenaardigheid is minder eigenaardig dan men denkt. Kijkcontroeringen, z o ingrijpend dat zij ons leven wijzigen, zijn zeldzaam. Zij worden echter dikwijls geveinsd, omdat de gemiddelde man er een eer in stelt den heer Baedeker in geestdrift te overtroeven.

Wie poogt oprecht te zijn, komt tot de slotsom, dat flora en bouwkunst niet onontbeerlijk zijn voor ons innerlijk geluk. En die erkenenis doet mij goed, omdat zij mij in mijn streven, overal en nergens thuis te zijn, stijft. Ik wil zonder telkens eerst pijnlijke en vernederende misverstanden te moeten oplossen, op ieder uur

van dag of nacht de scheiding tusschen ik en niet-ik kunnen vaststellen. Het beste deel is, zich in zijn omgeving te voelen als een gepolijste nikkelen bol op een glazen plaat.

Door mijn open raam zie ik ook een stadje, blinkend wit, dat zich sierlijk tegen een rotshelling opslingert. In het midden van de schikking staat een rood huis door twee zware palmen geflankeerd. Het zou voor de hand liggen daar twee trouwe schildwachten, dag en nacht op post, van te maken. Maar dat weiger ik: palmen zijn palmen en moeten palmen blijven! Het zou, als men zich eenige vaardigheid op dat stuk eigen gemaakt heeft, een klein kunstje zijn onnoemelijk veel fraais bijeen te dichten over die stralende blankheid, dat roode accent, dien strakken, doorzichtigen hemel. Ook de slingerende steegjes, de geestige huisjes en het observatorium, dat op een schip lijkt, kunnen als themata voor talloze variaties dienen. Dat zou dan pittoreske journalistiek of, in het beste geval, woordkunst (afdeeling beschrijvend proza;

cf. Een Dag met Sneeuw) opleveren. Ik houd mij er echter van overtuigd, dat de veel geprezen lokale kleur, door reizigers naar den aard overal opgespoord en helaas ook ontdekt, één van de tienduizend vormen is van altijd hetzelfde boerenbedrog waarbij dan uitkomt dat de bedrieger zèlf de domste boer is. Het schenkt mij vermaak noch voldoening in een kerkje, een rotsblok of een varenbosch de een of andere, altijd kinderachtige, wonderwereld éérs te verstoppen en daarna, met een glorieus uiterlijk, stralend om eigen knapheid, te ontdekken.

Bovendien is ook dit spel een eenzijdig zoeken naar verstandhouding, dat mij onwaardig voorkomt. Wanneer ik door mijn open raam naar het stadje tegen den heuvel kijk, stel ik nadrukkelijk en met een schaamteloze voldoening vast, dat ik die schikking aangenaam voor het oog vind, maar dat deze overigens niet de geringste uitwerking op mij heeft. Ik bezit natuurlijk genoeg ervaring der fenomenen om dit schouwspel 'mooi' te vinden. Deze mooi-

heid echter, eenmaal vastgesteld en opgeteekend zijnde, gaat mij verder niet aan.

Toch geeft het uitzicht van mijn venster mij een ontroering, welke zich dagelijks (tot nader order althans) herhaalt: de onbeschrijfelijke, tot in mijn diepste schuilhoeken doortrillende vreugde, dat ik *niet* thuis en ook niet dicht bij huis ben, dat er geen huis meer bestaat. En als ik dan daarna mijn kale hôtélkamer rondzie, ervaar ik, als een warmte van heel mijn wezen, het geluk, dat daarin *niets* van mij is dan mijn lijfgoed, mijn schrijftuig en een tandenborstel.

Derde hoofdstuk

In zijn herinneringen aan Bourget, beschrijft Lucien Corpechot uitvoerig diens manier van reizen. En dat is nu juist de wijze, welke mij niet bevalt.

Menschen als Bourget zijn zoo zeer aan omgeving en bedrijf gebonden, dat zij zich een vertrek voor immer en naar het onbekende zelfs niet kunnen verbéelden. ‘Le gout du voyage ne l'a jamais privé du très grand désir d'arriver’, zei een andere bewonderaar van Bourget.

De schrijver van ‘Sensations d'Italie’ trok dus, als een rasecht en traditioneel toerist, voor een bepaalden tijd en volgens een bepaald plan naar een bepaalde streek, met de zekerheid op het afgesproken uur

thuis te zijn, ten einde dadelijk aan het opstellen van reisherinneringen te kunnen beginnen. Geletterde en gezeten heeren van dit soort gaan niet op stap, als Corpechot terecht opmerkt: 'à la découverte du nouveau, mais de ce qui a duré'. Hier staat weer, zonder hoop op verzoening, de man die een bevestiging van zijn bestaansmogelijkheden uitsluitend in het *zijnde* kan vinden, tegenover hem, die niet den zin, maar wel de waarde van het leven alléén in het *wordende* ontdekt. De mensen die bij het verleden zweren, zoeken genezing voor hun doodsangst in de illusie van een bestendigheid, waarvan zij uit zelfbehoud de ijdelheid ontkennen; de toekomstdroomers vinden hun troost en hun vrede juist in het besef dat *niets* duurt. Voor de eersten zijn leven en dood gescheiden en kan de dood dus door het leven overwonnen worden; voor de laatsten zijn dood en leven zoo onafscheidelijk verbonden, dat geboren worden tot het leven, de geboorte tot den dood inhoudt.

Voor deze laatsten zijn de kansen op een

betrekkelijk evenwicht het grootst: de ware wijze bouwt op zand (Régnier) in het besef, dat wijsheid en het geloof-indúúr nooit samengaan.

Als Paul Bourget uittoog, voelde hij zich als de oude oostvaarders. Hij zocht kostbare lading en prees zich gelukkig wanneer zijn schip, rijkbelaân, in behouden haven landde. Voor mij is er geen behouden haven. En mijn afkeer van het gewone leven, van de gebondenheid aan taak en levensstaat, is zoo allesoverheerschend, dat het denken aan de noodzakelijkheid van een terugkeer het vertrek vergalt. En zoodra ik inderdaad weer thuisgekomen ben, ken ik maar één middel om mijn bestaan zoo niet aangenaam dan toch dragelijk te maken: de hoop op een nieuwen aftocht en de voorbereiding daarvan. Ik denk weinig over de reis welke ik gemaakt heb, omdat al mijn aandacht zich spitst op de reis welke ik maken zal. De landschappen van het verleden bestaan niet naast de landschappen der toekomst. Zij die zich zoo verlieven in

een land, dat zij er niet meer los van komen, zijn in wezen verslingerd aan het kind, den jonkman die zij waren. Italië vertegenwoordigde voor Stendhal zijn jeugd. Zijn uitsluitende liefde voordat land (waar wij hem zoo om beminnen) is niets dan het tragisch verlangen den tijd in zijn voortgang te belemmeren. Voorbije heerlijkheid gaat over in een hersenschim, komende heerlijkheid is een fata morgana.

Reizen is altijd een jacht op hersenschimmen. Zélf het reizen, zooals het door minnaars der duurzaamheid bedreven wordt. En aan het eind van elke reis ligt de dood, welken wij tenslotte ook thuis kunnen vinden.

Het geldt in de kringen der veredelden als zeer voornaam wanneer men, iedere handeling verfoeiende, aan zijne herinneringen genoeg heeft. Het landschap dat de bezinning oproept, schijnt een feillooze schikking te vertoonen, waar de kenners zeer op gebrand zijn; een rijkdom en innigheid van kleur, een bekoring en een zwier, waar de grove werkelijkheid nimmer aan tippen kan.

Ik heb het niet op dit soort volmaaktheid-achteraf en ik ben overtuigd dat, gelijk bij alle tooverij, ook bij de wonderwerking van het geheugen slechts zelfen naastenbedrog in het spel is.

Maar bovendien: hoe wil men zich op het verleden bezinnen als men niet eerst een verleden veroverd. En hoe kan men landschappen idealiseeren, gesteld dat zulks ons vreugde en baat zou brengen, indien men niet eerst hun brutale aanwezigheid heeft vastgesteld. De overtuiging der broze mijmeraars, dat de reis pas haar volheid aan zielsbevrediging oplevert bij het terugdenken er aan, mag niemand beletten op reis te gaan.

Mij mishaagt het niet dat mijn herinneringen zich in een slordigen staat bevinden en naar een fraai gestyleerden en netjes gerangschikten terugblik heb ik nimmer verlangd. Integendeel, ik zie in iederen opbouw den leugen, welke er onherroepelijk deel aan heeft. Al wat gaaf is, moet onecht zijn. Een onbevlekt herinneringsbeeld is altijd een compromis met ons zelf, waar-

door wij ons trachten te ontdoen van een wezenlijk deel van ons bestaan: de leelijkheid welke de schoonheid mogelijk maakt en rechtvaardigt. Tevergeefs overigens, want aan de wet van het evenwicht ontkomen wij niet, hoe zorgvuldig en geestig wij ook ons bezit aan vreugde en zuiverheid uitstallen.

Ik neem liever wit en zwart in hetzelfde plan op en probeer uit de tegenstelling een zinrijk en, per slot van rekening aanvaardbaar, geheel op te bouwen; dan dat ik àl het geluk tegelijkertijd verwacht om mij dan op het ongelegenste oogenblik tegenover de saamgedrongen massa van het verdriet te bevinden. In mijn souvenirs zijn dus ook mijn teleurstellingen, ergernissen, vermoeienissen opgelost. Dit heeft bovendien nog een bepaald nut. Want daardoor belet ik mijzelf al te zeer aan mijn genot of aan de herinnering van mijn genot te hechten. Wanneer ik mij ga verbeelden eens en ergens een volkomen welslagen beleefd te hebben, blijf ik bezeten van den drang dit terug te vinden, of ge-

slagen door de wetenschap, dat ik er voor eeuwig van gescheiden zal zijn. Doch wanneer ik diep doordrongen ben van het besef dat niets volmaakt is en dat ik de heerlijkheid-van-toen alléén maar heroveren kan, indien ik de ellende, waar die heerlijkheid uit opbloeide, ook weer aanvaard wil, wordt mijn belangstelling voor het verleden minder dringend en ontkom ik aan de dwangvoorstelling van een terugkeer, welke vrijwel de geheele menschheid er toe drijft zich over de eigen jeugd wat voor te liegen.

Ik ken lieden, die prat gaan op hun critischen zin en die het heden met een lofwaardige nuchterheid kunnen beschouwen, terwijl zij iedere helderheid en ieder wantrouwen tegenover zichzelf verliezen, zoodra zij zich met hun verleden bezighouden. Ik kàn niet gelooven in paradijsachtige jeugden, omdat de jeugd altijd vol schrille afwisselingen, rijk aan verschrikking, angst en onrecht is. Zooals ik ook niet geloof in heilige en onaantastbare moeders (waar vooral oude zondaars zoo hoog van op-

geven), omdat de meeste moeders dom en onredelijk zijn, vooral tegenover hun kinderen en omdat ze, mensch zijnde, aan geen enkele levenswet, ook aan de afschuwelijkste niet, ontsnappen.

Zij die menschen en landschappen uit het verleden in onaantastbaarheden herscheppen, handelen uit gemakzucht. Het valt den mensch, die van nature hunkert naar het onmenselijke (dat 's Zondags het bovenmenselijke genoemd wordt), heel wat lichter een reeks zuiverheden, zorgvuldig opgebouwd en met smaak gerangschikt, te aanbidden, dan trouw te blijven aan een herinnering, welke óók het valsche, het slechte, het platte en het leelijke vastlegt. Meestal komt het hierop neer, dat men zich een ideaal vervaardigt om mee te spelen, daar men niet in staat is de menschen en de aarde lief te hebben zooals ze zijn, mèt hun ellenden, òm hun ellenden.

Vierde hoofdstuk

Het natuurschoon, waarmee kinderachtig gesold wordt door de armen van geest die toch èrgens mee moeten dwepen, is natuurlijk als alle schoon, een fictie. Wij scheppen het ten eigen behoefte en niets belet ons het weer te vernietigen. Zoodra het landschap, waar mijn verbeelding zin en bekoring aan gaf, ophoudt mij te boeien zoodat ik er mij langzamerhand aan onttrek, begint het te verbleeken en te vervagen tot het mij geheel onverschillig geworden is en daarmee ophoudt te bestaan. Een verheven levenskunst schuilt hierin, dat men op den duur alle landschappen om zich heen tot nuttelooze achterdoeken terugbrengt.

Met de historische herinneringen, welke de schijngeleerden aan ieder stadshoekje verbinden, is het al niet beter gesteld en geen eerlijk man kan zich daar langer dan enkele oogenblikken aan verslingeren. Het ligt binnen ieders bereik een geschiedenis van Portugal te koopen. Die van Théodoric Legrand is bruikbaar en goedkoop. Daarmede gewapend kan het eerste het beste lid van de Nederlandsche Reisvereeniging zich de weelde veroorloven den geest van Pombal op te roepen, wanneer zijn autobus door Oeiras snelt. Te Coimbra krijgt hij dan volop gelegenheid een traan te plengen over het tragisch lot van Inês de Castro. En als hij in Alcobaça voor haar tombe staat, denkt hij, niet zonder poëtischen griezels, aan haar ontvleesde hand, welke de hovelingen tien jaar na haar verscheiden moesten kussen. En welke geweldige gebeurtenissen hebben zich niet op de Terreiro do Paço afgespeeld! Terwijl de toren van Belém oogenblikkelijk voor zijn geestesoog het schavot doet verschijnen, waarop 13 Fe-

bruari 1759 de familie De Távora hartgrondig uitgeroeid werd.

Ik heb, door den titel verleid, ter plaatse een boekje gelezen, door Gabrielle Réval, een fameuze blauwkous, geschreven. Het heette 'L'Enchantement du Portugal'. De oorden welke zij schildert heb ik bezocht, de toestanden waar zij het over heeft waargenomen. En daarbij is mij gebleken, hoe dit geprezen proza al heel weinig met de rustige werkelijkheid heeft uit te staan. Reisbeschrijvers van deze soort hebben als hoofddoel, zich zèlf belangrijk te maken door vooral duidelijk te doen uitkomen met hoeveel vreugde en eerbetoon zij ontvangen werden. Schrijvers, politici en gezanten stonden, bij wijze van spreken, van ongeduld trappelend op de kade om mevrouw Réval binnen te halen. Zelfs de president der republiek ontving haar in zijn buitenverblijf. Het spreekt dus vanzelf, dat al die heeren in haar oogen niet alleen vriendelijk en aangenaam, doch ook buitengewoon verdienstelijk zijn. De dictatuur in Portugal is natuurlijk een

ideaal-dictatuur en de heer Salazar een modeldictator. Het éénige wat ons bespaard blijft zijn de treinen, welke dank zij de krachtige maatregelen, de glorie van iedere hoge autoriteit uitmakend, voortaan op tijd komen; hetgeen, naar ieder weet, een toppunt van heerlijkheid beteekent, dat alle verdere ongemakken rechtvaardigt. De rondleidster bespaart ons ook de historische herinnering niet. Het is merkwaardig hoe ad rem deze vrouw in haar visioenen is. Wanneer ze argeloos in een straat loopt en men maakt haar op een bouwwerk attent, ziet zij daar plotseling en op bestelling een of anderen koning uit vroeger tijd binnenwandelen of zij ziet een feest of zij ziet een executie. Zij ziet ontzettend veel. De onschuldige lezer denkt dan ook dat het een zeer knappe vrouw moet zijn, daarbij over het hoofd ziende, dat een ieder deze geschiedkundige aanhalingen bij de hand heeft, wanneer hij zich Legrand aanschaft. En zelfs dat is niet onontbeerlijk. Een eenvoudige Guide Bleu geeft

bijzonderheden uit het verleden te over om alle mogelijke en onmogelijke reisbeschrijvingen mee te doorspekken. Wat mevrouw Réval echter niet kent is datgene wat wij juist van haar verwachten: de kunst mensen en landschappen op te roepen en voor onzen geest te laten leven. Ze brengt het nooit verder dan vlakke mededeelingen. En rhetorische uitroepen zijn nog immer geen poëzie! In deze bladzijden heb ik dus al bitter weinig van Portugal teruggevonden. Het uitzicht op stad en land werd mij bedorven door de gestalte van een aanmatigende damemet-denkbeelden, die zich voortdurend op hinderlijke wijze tusschen mijn oog en de wereld plaatste.

Al zulke geletterdheid uit den Bijenkorf is op de naaste wijze leugenachtig. Een fatsoenlijk man kijkt uit zijn oogen en geniet of ergert zich, zonder er het handboek of de volksuniversiteit bij te halen. Ik heb mij, gelijk betaamt, vluchtig op de hoogte gesteld van de geschiedenis van Portugal en wat de Revallen en andere

bijgewerkte en opgewarmde schrijfgrage toeristen er van weten, weet ik ook. Maar aan den oever van de Stroomzee staande, zag ik de fraaie en beminnelijke verhoudingen, de statige belichting en het sierlijke leven op den stroom en in de straten, zonder één seconde aan de onvermijdelijke Sebastião José de Carvalho e Melo te denken.

Het blijkt meer en meer dat ik alleen maar oog voor het heden heb. Zou deze kortzichtigheid, waar ik mij geenszins over beklaag, niet een nuttig en noodig tegengif vormen tegen de vooze vervoering der mondverrukten en de ijdele bekwaamheid der gelegenheidshistorici? Ik wil graag aannemen, dat enkele zonderlingen, beu van de platheid des dagelijkschen levens, zich in een geïdealiseerd verleden teruggetrokken hebben. Maar een gewoon mensch heeft niet de behoefte ieder nieuw feit door een oud feit te rechtvaardigen. Het zal dus ook niet in hem opkomen de eigen gemoedservaringen te vervangen door aangeleerde wetenswaardigheden.

Toch heeft de geschiedenis praktisch belang in landen, waar een tyran heerscht. Wanneer we vele historische bijzonderheden aanhalen, kunnen wij dikke boeken schrijven zondervan de wreede alledaagschheid te reppen. Men is in het officieele Lissabon dol op belezen reizigers, die zoo vol zijn van Hendrik den Zeevaarder, dat de nood van een uitgeperst en gebonden volk aan hen voorbij gaat. Hoe meer men stoft op de fantastische weelde, waar het hof van João V mee praalde, des te minder aandacht blijft er over voor de vernederingen, welke de huidige heerscher zijn landgenooten oplegt.

Men spreekt weinig over dezen gewezen hoogleeraar te Coimbra, maar daarom is zijn optreden niet minder pijnlijk. Hij heeft een andere werkwijze dan zijn leermeester. Zijn voorbeeld maakt zich interessant door alom tegenwoordig te zijn, in levenden lijve of in beeld: geen straathoek zonder portret, geen plein zonder borstbeeld, geen krant zonder citaat van den Held en Redder; de navolger

maakt zich boeiend door zijn geheimzinnigheid. Niemand kent hem; hij treedt nimmer in het openbaar op, hij neemt geen deel aan het wereldsch verkeer der hoofdstad. Ongetrouwd, zonder materiele behoeften en zonder persoonlijke eerezucht, geeft hij zich over aan zijn eenigen wellust: macht. Als een griezelige spin, geteekend met een zwart kruis, heeft hij zijn net over dit poovere land geweven, lèert en rekt. Dr. Cijfer als dictator. Alles, het geluk der enkeling, de geestelijke ontwikkeling, de vrijheid van denken en doen, de vreugde en de hoop op een eerlijk toekomstbestaan, wordt geofferd aan den benepen boekhouderstrots van dezen ééne man. Portugal's jaarrekening sluit! Ziehier zijn glorie, ziehier zijn eenige levenstaak en bestaansreden. Ten koste van welk een som van ellenden dit resultaat bereikt wordt, vermelden de bladen onder censuur niet.

Het zijn nare reizigers, die zich om zulke zaken bekommeren, in stede van zich aan Manuel o Venturoso (1495-1521)

te vergapen. En het is niet beleefd om, in ‘A Chave d'Ouro’ het blinkendste koffijhuis van Europa gezeten, te denken aan de onbeschrijflijke menselijke verschrikking, die in de Alfama, armenbuurt welke het somberste voorstellingsvermogen te boven gaat, samengeperst is.

Maar het is rustig in Portugal. En de rust, nietwaar, is de allerhoogste zegen welke een mensch en een volk te beurt kan vallen.

‘Il se disait que, si agréables qu'elles soient pour certains, les périodes de paix sociale ne sont pas chose naturelle ni logique et que c'est le jour des révoltes que la vie rentre dans l'ordre. Quelques puissent être ses excès et ses injustices de détail (lamentables, certes), c'est malgré tout le jour des révoltes que la situation redevient normale et satisfaisante pour l'esprit.’

Deze woorden doorgrondt men pas in hun volle waarde en beteekenis wanneer men ze in Portugal toevallig onder het oog krijgt. Ze werken dan als een openbaring!

Als ik censor was (gesteld dat ik dat ooit zou kunnen worden) verbood ik oogenblikkelijk het boek dat deze zinsneden bevat. Maar censoren vermoeden gelukkig het bestaan van Montherlant niet!

Vijfde hoofdstuk

Door den burgeroorlog in Spanje zit ik hier vrijwel geheel afgesloten van de wereld. De dagbladen, welke doorkomen, zijn zoo oud, dat ze ieder belang verloren hebben en brieven krijg ik maar zelden. Wat de Portugeesche kranten vermelden is van nul en geener waarde, omdat zij onder toezicht staan en men in Lissabon het besluit genomen heeft, de opstandelingen altijd gelijk te geven en altijd te laten winnen. Nu is het waar, dat die heeren in de hoofdstad er onaangenaam tusschen zitten. Wanneer de Spaansche regeering de overhand houdt, wordt het zeer waarschijnlijk, dat de vrijzinnige elementen in Portugal, thans in tal van

onwettige en geheime genootschappen vereenigd, openlijk en stoutmoedig den strijd voor een menschaardiger bestaan zullen beginnen met een behoorlijke kans op welslagen. Behalen de muiters de overwinning en richten zij in het gemartelde Spanje hun bloedbewind in, dan komt natuurlijk meteen weer het vraagstuk der Iberische eenheid op de proppen. Voor den Spaanschen groothedswaan zijn en blijven de slag van São Mamede, 24 Juni 1128, waarbij Portugal zijn onafhankelijkheid verwierf, de slag bij Aljubarrota (14 Augustus 1385) waarbij die bevestigd werd en de revolutie van 1 December 1640, waarbij na een overheersching van 60 jaar de Spanjaarden voorgoed verjaagd werden, historische vergissingen, welke zoo spoedig mogelijk hersteld dienen te worden.

Maar zooals altijd, wanneer te kiezen valt tusschen een politieke opvatting en het levensbelang des lands, kiezen de mannen van het geweld zonder aarzeling hun stelsel. Een Portugeesche medicus, gematigd

man, zonder eenige politieke eerezucht, zei mij: 'Eén ding staat altijd vast, nationalistengaan (en dat is een verschijnsel in vrijwel alle landen) altijd lijnrecht tegen de nationale noodzakelijkheden in. De nationalistengaan in Oostenrijk streven naar de opheffing der nationale onafhankelijkheid van hun vaderland; de nationalistengaan in Frankrijk doen alles om de aandacht van het Hitleriaansche gevaar af te leiden en stoken tegen den natuurlijken steun in den rug, welke Engeland vertegenwoordigt. En in Spanje sturen de "nationalisten" Arabische huurlingen, die zij met buitenlandsch geld betalen, op hun landgenooten af. Het kan ten uwent niet anders zijn'...

Ik moest toegeven dat onze nationalistengaan stijf staan van bewondering voor een oorlogsorganisatie aan onze oostgrenzen, welke als de tijden rijp zijn het eerst gebruikt zal worden om de Germaansche eenheid ten koste van onze soevereiniteit te bereiken.

- 'U ziet het, dat is een wet zonder

uitzondering: het nationaal socialisme is, waar en hoe en onder welk pseudoniem het ook optreedt, nooit socialistisch en nooit nationaal.’

Gesprekken van dezen aard hebben wij hier avond aan avond gehouden. Ze zijn kenmerkend voor de algemeene geestesgesteldheid. De heerlijke rust in Portugal, waar de Portugeesche dagbladen onder pressie prat op gaan en waar verblinde buitenlandsche verslaggevers hoog van opgeven, vooral in tegenstelling tot de Spaansche anarchie, is een schijnrust, door schandelijke dwangmiddelen in stand gehouden. Aan een aantal officieele hersenschimmen wordt het geluk en de waardigheid van dit vriendelijke volk opgeofferd en wat er bereikt wordt is niets dan een reeks uiterlijke en materieele verbeteringen van zeer ondergeschikt belang.

‘Alles is hier een gevel!’ luidt de waarschuwing, welke mij tientallen malen gegeven is. ‘En daarachter steken armoede en onwetendheid eenerzijds (onder het volk namelijk) en baantjesjagerij en om-

koopbaarheid aan den anderen kant, d.w.z. onder een kleine groep van bevoorrechte getrouwen.’

‘Tudo pela Nação’ is hier de zinspreuk van de macht. Wij moeten dit zoo opvatten, dat een ieder, hoe bekwaam, rechtschapen en menschlievend hij ook zijn moge, die omtrent economische en politieke verhoudingen na ernstige studie en rijp beraad tot een afwijkende overtuiging gekomen is, niet tot de natie gerekend wordt. De handgreep is eenvoudig en helaas algemeen: een kleine groep belanghebbenden vereenzelvigd zich, geheel op eigen initiatief, met ‘het volk’. De rest is kinderspel: de knuppel regelt verder alles tot heil des vaderlands!

En wat is er nu overgebleven van de afgeslotenheid waar ik mij zoo op verheugde?

Ik voel hier aan alle kanten om mij heen een verbitterde begeerte naar een redelijker en nobeler bestaan. Een verborgen vuur, dat elk oogenblik uit kan slaan. En op enkele uren afstands, aan gene zijde

van de grens, vechten de arbeiders met den moed der wanhoop tegen de knechts van Juan March, menschen met een primitief ideaal van menschelijkheid tegen beroepsvechtjassen, in dienst van wie het meest betaalt.

Kan iemand, die nog eenigermate prijsstelt op de achting voor zich zelf, zich onttrekken aan deze gebeurtenissen? Ik zou zoo dolgraag buiten de actualiteit, welke mij met walging vervult, willen opgaan in de dingen, waartoe ik mij bestemd voel. Maar al zou ik naar het uiterste puntje van de wereld vluchten, de gedachte aan de miljoenen, die *overal* verslagen, door gewetenlooze benden gemarteld en uitgemergeld worden, zou mij ook daar vervolgen en mij den smaak van het leven bederven.

Het is niet mogelijk een fatsoenlijk man te zijn en onverschillig te blijven. En de machteloosheid, waartoe wij gedoemd zijn tegenover het liederlijke gelal aan alle kanten, zal, misschien wel tot onzen dood, onze verschrikking en vernedering blijven.

De betrekkelijke rust, waar ik nu van geniet, komt mij niet toe. En het zijn alleen mijn lafheid en zelfzucht, die mij in staat stellen - in weerwil van de ten hemel schreiende gemeenheid van dit bestaan - nog te werken en in beperkten zin gelukkig te zijn.

De zon schijnt glorieus over een kleine blauwe baai, welke als een gave halve cirkel tusschen de heuvels ligt. Op het strand stoeien kinderen en het water is koel. Het leven straalt en lijkt eenvoudig. Ik ben gezond, heb geen behoeften en geen wenschen. Maar mijn angst drijft mij naar de radio om de berichten uit Madrid op te vangen. En ieder woord beteekent: zooveel dooden, zooveel verminkten; iedere zin hangt samen met het onherroepelijk verstoorde levensgeluk van duizenden en tienduizenden. Alléén omdat in een eerlijk, door het volk opgebouwd Spanje niets meer te verdienen zou vallen voor de slavendrijvers.

De zon en de zee, de blauwe hemel en het fraaist geschikte land, de avonden vol

mimosageur en de wildbesterde nachten, alles, alles, alles is vergiftigd.

En van zielsrust en genot, waar we naar hunkeren, kan geen sprake zijn voor er door loyale verhoudingen onder de mensen weer de mogelijkheid ontstaat tot vrijheid, vriendschap en vrede.

Het is weliswaar de vraag of wij dan intelligent genoeg zullen zijn om die mogelijkheid aan te grijpen. Maar dat is een andere zaak!

* * *

Een café, als ik er een nodig heb om mij op mijn gemak te voelen, met marmeren tafels en zand op den vloer, is in het oord waar ik mij ophoud, niet aanwezig. Daarom komen wij samen in een snoepwinkel, waarvan de baas doof is. Hij verkoopt drop en pão de ló, agfafilms, sigaren, scheermesjes en tandenstokers alsmede, in het Portugeesch vertaald, de meesterwerken van Barones Orczy en Dostojewski. Naast zijn toonbank heeft hij slordig een paar wankele houten tafel-

tjes gezet, met stoelen waar wij onevenwichtig op zitten. Aan den wand hangt, tusschen de gebruikelijke drankreclames, een groot aanplakbiljet van vliegemonstraties, welke nooit gehouden zijn. Aan alles merkt men dat het niet de moeite waard geacht wordt veel omslag te maken voor een seizoen, dat maar een week of zes duurt.

Het geïmproviseerde is bekoorlijk. Ik houd van een omgeving, welke het besef der tijdelijkheid tot uiting brengt. Bovendien kregen in dit kale koffiehuis de bijeenkomsten van onschuldige badgasten, die elkaar opzoeken om gezamenlijk de verveling te bestrijden, het aanzien van een samenzwering. We zaten daar zoo dicht om het tafelblad geschaard, iets voorover, de koppen naar elkaar gebogen, zacht sprekende in een uitheemsche taal.

Het zachte spreken behoort tot de kenmerken van iedere conversatie in gebieden waar de vrijheid gesmoord is, en daarmee gepaard gaat het telkens schichtig omzien of er niemand staat te loeren en te

luisteren. Ik vergeet nooit den pijnlijken schrik van mijn goeden vriend X, Italiaan, toen ik op het strand te Sestri in de onschuld mijns harten den naam Silone uitsprak. Het was of ik den duivel opgeroepen had. Het geheele wezen van mijn beste X fronste zich en bliksemsnel reageerde hij door angstig in het rond te spieden of vooral niemand dat gevloekte woord verstaan kon hebben.

In de nieuwe rijken is, door de natuurlijke ontwikkeling der gebeurtenissen, een scheiding tusschen de domme en de verstandige menschen veel scherper dan elders. De eerste bezitten er de macht en voeren, in verband daarmee, het hoogste woord; de anderen fluisteren en hebben, voor zoover zij niet verjaagd of uitgeroeid zijn, niets in te brengen dan leege briefjes. Portugal ontsnapt niet aan die elementaire wet. Ook daar durven zij die denken, niet hardop te praten en weten zij die luid praten niet wat denken is.

We houden ons hier dus gedekt en erkennen het als een groot voordeel dat

de Fransche taal meer en meer in onbruik raakt. Wij vormen een bont gezelschap. Deze snoepwinkel bevat schilders, schrijvers, filosofen, rechtsgeleerden en geneeskundigen. Ik heb er in al die weken slechts één voorstander van het dwangbewind ontdekt. Hij bleek bij navraag uit de ruif te eten.

De geheimzinnige tyran wordt in de kringen van hen die zich met geestelijke aangelegenheden bezig houden, verafschuwd. Dit is hem niet onbekend gebleven en het behoort tot de bitterste teleurstellingen zijns levens, dat hij er niet in geslaagd is de vertegenwoordigers van het vernuft voor zich te winnen. Hieruit blijkt alweer de onvermijdelijke kinderlijkheid van den heerscher. Alle volksbedwingers zijn verblind; zoodra ze ophielden het te zijn, zouden ze sterven van afschuw over de rol welke men hen laat spelen. Alleen zij die werkelijk héél naïef en héél ijdel zijn, kunnen zich verbeelden dat zij schuiven, terwijl het voor ieder die kijkt duidelijk is dat zij geschoven worden, als het niet

door het hoogovenbedrijf is, dan door de jezuïeten.

De onderdrukker van het arme en door alles heen levenslustige Portugeesche volk onderscheidt zich in niets van zijn vakgenooten elders. Naar het voorbeeld der inquisitie, is hun eerste en voornaamste werk de bestrijding van het vrije onderzoek. Wie zich het voorrecht van een eigen meening wil verwerven, gaat tegen het belang der overheerschers in en wordt als tegenvaderlandsch gebrandmerkt. De massa, schuw en onwetend, aanvaardt al ware het slechts uit angst, de onzinnigste prietpraat als een evangelie. Niemand eischt bewijsstukken, geen mensch bekommert zich om de bronnen. De grens tusschen mogelijk en onmogelijk is vervaagd. De rede is in discredit, omdat het slechts weinigen gegeven is redelijk te zijn en de onredelijkheid bovendien tal van tastbare voordeelen biedt. Leuzen hebben logica verdrongen. En voor een grauwe menigte, welke niet naar een eigen oordeel, een samenhangende verklaring der feiten

en een houdbaar systeem van contrôlemiddelen taalt, zijn de volgelingen van Sequah, die wij vroeger kwakzalvers noemden, de Nieuwe Helden geworden.

Het gerechtvaardigde wantrouwen en de onmisbare twijfel, eertijds de eerste deugden van een denkend man, worden als misdaden beschouwd. Alles heeft andere namen en andere waarden gekregen. Wat wij hysterie heetten, gaat thans voor enthousiasme door; boerenbedrog wordt nationale deugd verklaard en baatzuchtige fabeltjes, waar wij de neus voor optrokken, omdat wij het zonde vonden er onze kostelijke volzinnen aan te verknoeien, noemt men nu de wetenschappelijke grondslagen eener nieuwe staatsleer. Zij die nuchter blijven zijn de eenige werkelijke vijanden van de geïmproviseerde machthebbers.

Wij leven in een wereld waar deugd en zonde verwisseld zijn en die er dus uitziet als een fotografisch negatief: wat wit is doet zich als zwart voor en het zwarte lijkt wit. Wanneer men dit verbijsterende

feit eenmaal aanneemt, is het niet moeilijk er de voor het dagelijksch bestaan noodzakelijke slotsom uit te trekken. Te weten: dat er tusschen dezúlken en ons niet één punt van gemeenschap is. Zelfs de wijze waarop de ondermensen de oorspronkelijke levensfuncties vervullen is anders dan de onze en daarmede niet te vergelijken. Wie zich dus voorstelt de Geest met het Geweld te verzoenen maakt zich belachelijk en houdt zich, wat erger is, met een tegelijk nutteloos en verderfelijk werk bezig.

Ik zal dien jongen medicus met zijn asceten kop en zijn tegelijk vurige en teedere oogen niet licht vergeten. De vernedering waaronder de Portugeezen leven blijkt wel het duidelijkst uit het feit, dat ik zijn naam niet gaarne zou noemen. ‘Er gebeuren hier de verschrikkelijkste dingen’ vertelde hij mij: ‘de Spaansche regeeringstroepen die bij Badajoz over onze grens gekomen zijn toen ze den ongelijken strijd niet meer konden volhouden, zijn door ons weer over de grens gebracht

en aan de rebellen overgeleverd. Niet één is aan den dood ontkomen.’

Meer kon hij niet zeggen. De woorden stokten in zijn keel. Hij was vervuld, evenals ik, van woede en het besef van een menschonteerende machteloosheid. Maar hij leed bovendien door de schaamte over zijn land dat hij zoo lief heeft en waar nu een kleine kaste, tegen de wenschen, de belangen en de tradities des volks in, de eigen zaken mèt de openbare behartigt en ieder menschelijk gevoel bezoedelt.

Een volk, gastvrij, gul en tegenover vreemdelingen van een aandoenlijke vriendelijkheid, wordt aldus door een stelsel, tegengesteld aan aard en moraal, gedwongen tot medeplichtigheid aan daden waar het zelf van walgt.

Wij stonden op om aan den angst voor ons samenzijn te ontkomen. In een kamertje naast het koffijhuis zat een groepje om de radio geschaard in spanning te luisteren. Waarnaar? Er is immers maar één ding, dat alle geesten en gemoederen vervult:

de opstand in Spanje. Deze hartstochtelijke belangstelling is te begrijpen. Zelfs een kind ziet in dat Portugal ten innigste betrokken is bij wat er over de oostgrens gebeurt. Ook voor dat land staan er wezenlijkheden op het spel. Van de uitkomst hangt de nationale en internationale toekomst af.

‘Als de rebellen het winnen, worden wij óók, onder de een of andere schijnvorm, een Duitse kolonie,’ zegt een jong advocaat, die droomt van een eerlijk en onafhankelijk vaderland.

‘Zijn we dat dan nog niet?’ vraagt spottend een kunsthistoricus. ‘De heeren uit Berlijn geneeren zich niet. Ze beschouwen Lissabon als hun haven en sturen dwars door Portugal wapens naar hun handlangers, lachend om alle verdragen, overeenkomsten en bovenal om recht en rechtvaardigheid.’

Wij luisteren naar de radio.

Sevilla brult. Ik ben blij, dat ik de Spaansche taal niet machtig ben. Het wordt ook den luisteraars te bar. Een magere, stille jongen, die het toestel be-

dient, - ik ken zijn gezindheid - zoekt een anderen post. Men wil redelijke woorden of muziek. Plotseling hoor ik Nederlandsch klinken: Hilversum, nieuwsberichten! Ik vraag den man aan de knoppen dezen post vast te houden. Het geluid komt helder door. Op alle gezichten staat een beklemde aandacht te lezen.

‘Bij jullie is geen censuur; wat zegt hij van Spanje?’ Ik vertaal de tijdingen: plaatselijke successen voor het gouvernement.

Het klinkt als een wonderverhaal: successen voor het gouvernement en welke openlijk bekend gemaakt worden!

De Portugeesche zenders mogen evenals de Portugeesche bladen uitsluitend overwinningen der rebellen melden. Van den eersten dag van den Moorschen inval af deelt de pers mede, dat de val van Madrid nog slechts een kwestie van uren is. Niemand gelooft het. Maar dat komt er niet op aan. Het systeem heeft zijn dogmatische eischen, welke in geen enkel verband met de verlangens en de nooden van de werkelijk-

heid staan. De bedoeling van de censuur schijnt te zijn de menschen door onwetendheid rustig te houden: wat niet weet, deert niet. Maar zoodra men spreekwoorden, de wijsheid der onwijzen, in toepassing gaat brengen, bereikt men averechtsche resultaten. En zoo ook hier. De eenige uitwerking der vervalschte berichtgeving is een algemeene zenuwachtigheid, omdat niemand meer precies weet waar hij aan toe is. Angst maakt opstandig. Aan alle omwentelingen gaat een tijdperk van nijpende onzekerheid vooraf. Alle tyrannen maken dezelfde fout: zij stellen zich zelf tot norm en maatstaf, omdat zij met hun gebrekkig voorstellingsvermogen niet in staat zijn aan te nemen, dat er lieden leven, scherpzinniger en met hoogere zedelijke eischen.

De Portugeezen, die zich veel (sommigen zelfs alles) ontzeggen moeten ten bate van het sacrosante budget, worden tot dank voor hun inschikkelijkheid als onmondige kinderen behandeld. Bij de zorg voor het dagelijksch bestaan, voegen

zich de vrees voor toekomstige onheilen en de vernedering der onvrijheid.

‘De lijdenscapaciteit der Portugeezen is inderdaad onbegrensd’, zegt dr. X.

Maar het is met dat al rustig in Portugal voor zoo lang het duurt. Dit soort rust nu vormt het ideaal der cipiers.

* * *

In de boeiende studie van Luppol, waar voor het eerst de beteekenis van Diderot voor de geestelijke ontwikkeling van Europa duidelijk in uitkomt, ontdek ik een brieffragment, waarvoor ik door de inwerking van de atmosfeer, welke mij omgeeft, bijzonder ontvankelijk ben. De benauwenis van een leven, dat door den angst beheerscht wordt, maakt ons hunkerend naar alles wat hoop geeft. Aan den rand van een afgrond grijpen wij de reddende hand. Onlangs gaf Henri de Montherlant mij moed en vertrouwen, vandaag brengt Denis Diderot mij een goede boodschap. Ik sta al lang op den besten voet met hem, maar nu bemerk ik hoe ik hem tot mijn

schande in den laatsten tijd verwaarloosde. Daar deed ik verkeerd aan. Men behoort niet op reis te gaan zonder eenige teksten van zijn hand. Hij is immers als geen ander in staat vele zaken, waar wij in onzen zielenood over piekeren, met enkele sierlijke en doelbewuste volzinnen te verklaren en altijd geeft hij ons de troost van zijn voorbeeld. Bezat hij niet den moed in alle omstandigheden vrijmoedig te zijn, sprak hij niet met nadruk en groote nauwkeurigheid tegen alle valsche leuzen en alle onredelijke belangen in?

In het navolgende fragment richt hij zich tegen de verschrikkelijke Catharina II van Rusland. Ik heb het vaak herlezen en steeds inniger werd mijn genegenheid ervoor.

Die keizerin wilde voor ‘verlicht’ doorgaan en deed letterkundig. Zij was bekrompen en slecht, zij bedroog Europa door een schijn van beschaving. Ik heb liever te doen met een brutale analphabeet, die prat gaat op zijn dierlijkheid, dan met een belager, die alle

houdingen der vriendschap aangeleerd heeft om mij des te gemakkelijker in te palmen. Wanneer ik het botste boek van dezen tijd, 'Mijn Strijd' getiteld, doorblader, leef ik tenminste in de geruststellende zekerheid dat door zulken primairen praat geen enkel normaal begaafd wezen bekoord zal worden en dat niemand, die lezen kan, den schrijver voor een denker, een politicus of een gentleman aan zal zien.

Alle dingen moeten op hun plaats en in hun verband gehouden worden. Er is een filosofie voor korporaals en knechten en het gaat niet op, die aan vernuftige mannen op te dringen. Vandaar dat de stille onderdrukker in Lissabon den indruk van een doorgewinterden farizeeër maakt en met zijn professorstitel zielig in zijn hemd staat te midden zijner pretorianen.

De waarde van Diderot's tekst volgt uit het feit, dat wat voor Catharina bedoeld is nog volkomen van toepassing blijft op eenige luidruchtige leiders van nu!

Ziehier de brief:

'Tout gouvernement arbitraire est mau-

vais: je n'en excepte pas le gouvernement d'un maître bon, ferme, juste et éclairé. Un despote fût-il le meilleur des hommes, en gouvernant selon son bon plaisir, commet un forfait. Un des plus grands malheurs qui pût arriver à un nation libre, ce seraient deux où trois règnes consécutifs d'un despotisme juste et éclairé.'

Ik lees een onoplosbare tegenstelling in het woord despotisme eenerzijds, en de woorden rechtvaardig en verlicht anderzijds.

Des te driftiger val ik Diderot bij: de allerslechtste democratie is huizenhoog verheven boven de allerbeste dictatuur, omdat de eerste altijd een mogelijkheid tot waardig en rechtvaardig leven bevat, hetgeen in het tweede geval, a priori en te eenenmale, uitgesloten is.

Diderot toonde meer doorzicht dan wij. Wij maken telkens dezelfde fout, welke hij wist te ontgaan. Wij gelooven in een overwinning van de rede, alleen omdat die in ons overwon. Dit is een waan. Er valt nog evenveel bot bijgeloof te be-

vechten als in de achttiende eeuw. Wij echter minachten dat werk, terwijl Diderot er zijn leven aan wijdde. En wellicht worden wij, zoo wij niet bijtijds tot inkeer komen, het slachtoffer van die overschatting onzer medemenschen, in wie wij tevergeefs en ontzind ons zelf trachten te verheerlijken. Want ons bestaan heeft slechts waarde voorzooverre we het aan de massa ontworstelen. Gevoelens kunnen gemeenschappelijk genoten worden; denken doet men alléén, vandaar de superioriteit van de gedachte boven het sentiment.

Zesde hoofdstuk

Mijn eerste bezoek aan Lissabon viel in het jaar elf. Na den oorlog werd ik bevangen door het verlangen naar deze stad, welke ik met alle bekoringen en alle schoonheden mijner verbeelding had opgesierd. Ik ben er teruggekeerd. Het bleek toen een aangenaam oord te zijn, levendig bevolkt, vriendelijk van uitzicht, met over het algemeen een verhouding tusschen groen en steen, welke oog en gemoed weldadig is. Maar voor het overige geen wereldwonder, niets bijzonders, dat de moeite waard is zich aan te verdoen. Zoo bevrijdde dit bezoek mij gelukkigerwijze van een waan, welke zich, zonder dat ik het wist of wilde, in mijn herinnerings-

wereld genesteld had. Nu loop ik nog met zulk een uitdagende illusie betreffende Palermo rond. Ook daar heb ik vele jaren geleden eenige weken doorgebracht, waarin ik mij zonder twijfel blijmoedig en hoopvol gevoeld heb; want ook deze stad werd een brandpunt van heerlijkheid voor me, zoodat ik nu nog in oogenblikken van ontspanning en innerlijke vreugde dikwijls Monreale betrek. Op die wijze is het een onbewuste gewoonte geworden bepaalde geluksgevoelens met mijn Siciliaansche herinneringen te verbinden. Het zal dus noodig zijn dat ik zoo spoedig mogelijk naar Zuid-Italië trek om mij door een bad in de werkelijkheid ook van deze mechanisch en dus levenloos geworden verbintenis te bevrijden.

Hoe meer men ziet, des te dieper raakt men doordrongen van het feit, dat er geen verschil bestaat tusschen de Taag en het IJ en dat het een kinderachtig leugentje is de baai van Napels als buitensporig fraai te roemen. Maar dit besef ontmoedigt den waren reiziger niet. Hij reist immers

niet om te kijken en te vergelijken, maar om zijn wezen uit de wereld los te werken, zich te midden van de bonte verscheidenheid der verschijnselen zoo volledig mogelijk te vereenzamen.

Er bestaat een superieure blasé-heid, welke voortspuit uit de overtuiging, dat wij zelf en wij alléén de stof bezielen en dat de werkelijkheid, zoodra wij er ons aan onttrekken, tot asch verpulvert. Deze functie van dezen geest is het beste te vergelijken met de werking der zoeklichten, welke van een schip in zee op de kust gericht worden. Waar zij de aarde raken leven plotseling duizend vormen in een verblindende helderheid op, om zich, zoodra de richting van den stralenbundel verandert, weer in een namelooze en algeheele duisternis op te lossen.

Wij zien en beminnen in ieder landschap slechts wat wij er zelf in brengen en op onze reizen hebben wij, in duizend gestalten, altijd maar één ontmoeting, die met ons zèlf.

In 1905 overschreed ik voor het eerst

de grenzen van mijn geboorteland en van dat oogenblik af heb ik geen enkele gelegenheid er uit te vliegen voorbij laten gaan.

Wat is mij van al die omzwervingen bijgebleven?

Bitter weinig voorzoover het de aspecten van stad en land betreft. Honderden bouwwerken, honderden rotspartijen, honderden boomengroepen zijn door mij heen en in de diepste diepten van mijn onderbewustzijn verloren gegaan. Máár ik herinner mij nog tot in onderdeden een aantal ontmoetingen met mensen, vluchtige ontmoetingen met doodgewone mensen, die met de verheven geesteswetenschappen in geen enkel verband stonden.

Ik behoef op mijn divan liggende mijn oogen slechts te sluiten om mijn ondervindingen met een Rijnsch fabrikant in bijzonderheden opnieuw te beleven. Ik kwam aan boord van een Nederlandsch stoomschip naast hem aan tafel te zitten. Wij maakten op een gemoedelijke wijze kennis en wij onderhielden elkaar, gelijk dat

onder plezierreizigers van gelijke kaste gebruikelijk is, over alles en niets. Zoo werden we wat men noemt: goede vrienden, en toen ik in Algiers van boord ging namen wij afscheid met de belofte van weerzien. Tijdens een toevallig oponthoud te Keulen belde ik hem op. Hij noodigde mij aan zijn disch. Het was een kostelijk onthaal en ik nam mijn nachttrein niet dan na een vaste afspraak gemaakt te hebben, welke ik vergat. Eerst veel later toen de eenzaamheid te Aywaille mij begon te drukken, dacht ik aan den kameraad van de boot. Ik werd met gejuich te Keulen binnen gehaald. Ik kreeg twee groote, prettige kamers tot mijn beschikking. De tafel was veel te overvloedig en veel te ingewikkeld voor mijn dagelijksche levensgewoonten. Niets was te goed, niets was te duur voor den gast. F.S. en zijn vrouw toonden zich goedgemutst en vol ondernemingslust. Iederen morgen werden nieuwe autotochten beraamd.

Maar deze gastheer maakte één fout. Door de overlading zijner weldaden, voel-

de ik mij al spoedig zoo beklemd, dat ik slechts dacht aan een overhaaste vlucht. Zoodra ik met een half woord van vertrek gewaagde, verdubbelden zijn hartelijkheid, zijn attenties en zijn geestdrift voor uitstapjes. Geen dag zonder vriendelijke verrassing en telkens een nieuw, geschakeerd programma.

Tot op een willekeurigen morgen, zonder een bepaalde reden, het onweer, dat de ontkenning bracht, losbarstte. Om een mes dat scheef lag of een verkeerd geduide intonatie, om *niets* in elk geval, ontstond er aan de lunch tusschen de echtelieden een woordenwisseling, welke steeds hartstochtelijker en kleurrijker werd en eindigde in een krakeel dat onvermijdelijk aan de vischmarkt deed denken. Ik zat er bij en voelde in mij opstijgen, behalve de in zulke gevallen gepaste verlegenheid, een kinderlijke blijdschap over mijn herwonnen vrijheid.

Na dit feest kwam S. op mijn kamer, waar ik mij bescheidenlijk teruggetrokken had en sprak mij mismoedig toe, omdat

hij van mijn welbehagen geen flauw vermoeden had: ‘Je hebt ons een heerlijken tijd bezorgd. Daar ben ik je zeer dankbaar voor. Ik zal het nooit vergeten. Zooals daarnet is het iederen dag. Door jouw aanwezigheid hebben we van een periode van onbekende rust genoten. Ik zal je nu verder niet animeeren. Nu je er éénmaal bij geweest bent, belet je aanwezigheid ons verder niet meer het leven op den ouden voet voort te zetten.’

Ik heb F.S. en zijn vrouw niet meer teruggezien. Maar ik denk nog dikwijls met genoegen aan het telegram dat in vergulden lijst hun huiskamer sierde en de bijzondere gelukwensen van Z.H. den Paus ter gelegenheid van hun huwelijk overbracht.

Ik ken Rome vrij goed. Maar toch staat geen onderdeel van de stad mij zoo onvergankelijk voor den geest als de zwaarlijvige Amerikaan, H.K., dien ik er een doodschen, heeten Zondagmiddag op het stationsplein ontmoette. Hij liep er hulpeloos rond en was de koning te rijk toen

ik hem, op aanvraag, bekende een beetje Engelsch te spreken. Ik hielp hem terecht en zijn dankbaarheid was zoo groot en zoo waarachtig, dat hij er op stond mij in een rijtuigje Rome rond te rijden. En wij reden Rome rond en wij dronken omstandig thee en wij reden weer. Hij bracht mij nauwkeurig op de hoogte van zijn familie-verhoudingen en zijn loopbaan; hij gaf mij een duidelijk overzicht van de samenstelling van zijn gezin en zijn effectenbezit, om, daarna tot bredere problemen overgaande, mij in te lichten omtrent den toestand van het vleeschconservenbedrijf in de Vereenigde Staten en te Chicago in het bijzonder.

Wij bezochten den St. Pieter. Hij voor het eerst, ik voor de zooveelste maal. Ofschoon hij zijn ideaal in de levensmiddelenbranche gevonden had, bleek hij toch als een veelzijdig man ook voor andere dingen open oog te hebben. Zijn belangstelling ging vooral uit naar metaal en siersteen. En bij ieder beeld, ieder altaar, iederen pilaar gaf hij een vakkundige

schatting van de waarde. Indien ik er nauwkeurig aantekening van gehouden had, zou ik, aan het eind van de wandeling, door een eenvoudige optelsom geweten hebben hoeveel het heele bouwwerk met inventaris bij een eventueele veiling op moest brengen.

Het Coliseum had H.K., naar hij mij herhaaldelijk en met nadruk verzekerde, tot het laatst bewaard. Toen wij er aankwamen begon het te schemeren en de glorieuze fragmenten (reeds door miljoenen dagjesmensen eerbiedig aangestaard) kregen tegen den grijsrozen hemel een zeldzame tragische grootheid. Hoe weinig ook door het Chicaagsche gebabbel tot kunstgenot voorbereid en hoe schichtig ook voor geijkte schoonheden, zag ik toch dadelijk de ongewone waardigheid van deze stille resten tegen den geheimzinnigen avond. H.K. liep intusschen ietwat zenuwachtig tusschen de afgeknotte zuilen te snuffelen, tot een ervan zijn aandacht bleek te trekken. Dit brokstuk beviel hem opperbest. Hij keek er aandachtig en met wel-

behagen naar, wierp nog eens een blik om zich heen en, zich naast zijn uitverkoren pilaar plaatsende, opende hij langzaam en met wijding zijn broek. Ik hoorde het ruischen van weelderige wateren. Na eenige oogenblikken wendde hij zich, den laatsten knoop sluitende, om en stapte op mij toe, stralend, verjongd, een ander mensch. Met nadruk sprak hij, overtuigd dat ik geheel met hem meevoelde, de woorden, welke mij nimmer ontgaan zullen: 'Daar heb ik nu dertig jaar op gewacht en naar verlangd, om een plas te doen op het Coliseum'; een spreuk, welke voor mij tot in lengte van dagen, den overgeërfdn haat van alle Chicago's ter wereld tegen alle Rome's samenvat.

En nu zie ik hier dagelijks, in een klein gat waar men elkaar nimmer ontloopen kan, condessa da M., een nog jeugdige weduwe, met een knap gezicht, corpulent naar 's lands aard, vriendelijk en dom. Zij behoort tot de alleréérste familiën en wil het weten. Zij spreekt vloeiend Fransch, heeft uitgelezen manieren en scheidt be-

hagen in den omgang met vreemdelingen. Maar het is niet raadzaam haar misnoegen op te wekken. Tusschen haar en den waard van haar hôtel was onlangs een verschil van meening ontstaan om een wissewasje. Er werd overvloedig en geprikkeld gepraat. Het slot was dat zij op staanden voet wenschte te vertrekken. Toen alles ingepakt en op de auto geladen was, ging zij nog even naar de kamer terug. De dienstbode die kort daarop binnentrad om deze voor nieuwe gasten in orde te maken vond, in het midden, vrijliggend, als een kostbaar museumstuk apart, een bolus van ongewone afmetingen en die nog rookte.

Ik moet eerlijk zeggen dat ik mevrouw da M. oneindig vermakelijker vind dan de ruïne van St. Anna, hoog op de rots. En wanneer ik alle kloosters en kapellen van Portugal allång vergeten ben, zal ik nog weleens denken aan die kersversche en niettemin zinnebeeldige uitwerpselen, statig en verlaten in het ontruimde vertrek.

Deze niet eens zeer smakelijke anecdoten

hebben geen enkel belang. Men moet er vooral niet te veel symboliek in trachten te ontdekken en ze missen iederen wijsgeerigen en zedekunstigen ondergrond. Het zijn geringe gebeurtenissen en het vermelden niet waard. Ik breng ze dan ook ter kennis niet om wat ze zijn, maar om het wonderlijke feit dat zij zich, met nog tientallen van gelijk allooi, in mijn geheugen vastgezogen hebben, terwijl daarin van de goddelijke waarheden door kathedralen en natuurmonumenten geopenbaard weinig of niets overbleef.

Moet ik hieruit het besluit trekken, dat mijn geest slechts op het behoud van wissewasjes berekend is? Of mag ik aannemen, dat de belachelijkste kleinigheden den mensch betreffende, een grooter beteekenis en waarde hebben, dan wij in onze ontwortelde eigenwijsheid vermoeden? Het is ook mogelijk, dat wij allen, juist in deze gemeenzame wederwaardigheden onze menselijkheid het aandoenlijkst openbaren. En zeer zeker zijn wij daarin het waarachtigst. Ter kerke kan men gaan

omdat het zoo hoort en ter wille van de bureu; moed wordt meestal geïnspireerd door angst en ijdelheid; weldadig is men al te dikwijls om een schandelijke rijkdom te doen vergeten; maar de daad van gravin da M. werd door eerezucht noch behoefte aan opspraak ingegeven. Deze was, zuiver en duidelijk, tegelijkertijd een eerlijke wraak en een zelfbevestiging.

Zevende hoofdstuk

Het Mosteiro de Santa Maria da Vitória is zonder twijfel het gaafste - in weerwil van de onvoltooide kapel - en het schoonste voorbeeld van de monumentale bouwkunst in Portugal en toont onbeveng en nauwkeurig het onderscheid tusschen wat daarin algemeen en bijzonder is. De kenners beschouwen het als een der rijkste en sierlijkste voortbrengselen van de Vlammende Gothiek. Bovendien heeft dit indrukwekkende werkstuk een functie in het openbare leven des lands. Ten eerste door de ietwat kunstmatig levendig gehouden herinnering aan de overwinning door Nuno Alvares Pereira (Nunálvares) 14 Augustus 1385 te Aljubarrota op den

erfviand behaald, waardoor de macht van de eerste nationale dynastie, die der Aviz (van 1114-1385 heerschten de Bourgondiërs) definitief bevestigd werd. Ten tweede doordat men te Batalha en niet te Lissabon de Onbekende Soldaten - want Portugal houdt er meer dan één op na - ondergebracht heeft, toen dit offer aan een modeleugen onafwendbaar bleek. Deze tomben zijn geplaatst in de Casa do Capítolo, een pure en vermetelege bogenbouw, stil en verheven van bedoeling, strak en toch sierlijk van uitvoering. En daarin is nu door de barbaren een krullerig smeedwerkje geplaatst dat wezenlooze beeldjes en een paar brandende kaarsen draagt. Dit handwerkje van zinledige leelijkheid is echter nog heilig bij de verschrikkingen, welke het Museum der Onbekende Soldaten bergt. Daar ziet men, zorgvuldig gerangschikt, bijeen alle beklagenswaardige gemeenplaatsen, waarmede in brons, marmer, hout en textiel de burgerij van thans haar krijgstrots en nationale eer tot uiting brengt. Van grootheid, van gemoedsver-

heffing geen spoor: onder de honderden voorwerpen is er niet één, dat ook slechts een beetje edel en een beetje redelijk is. João I liet om zijn overwinning op de Spanjaarden te vieren Batalha bouwen, een wonderwerk, dat nu nog in het hart van Estramadura met duizend facetten staat te pralen. En om den wereldoorlog van 1914-1918, naar waarde en plechtig te herdenken, weet ons geslacht niets anders en niets beters te doen dan eenige rustige, statige zalen te ontwijden met een uitstalling van bazarbeeldjes, bronzen palmtakken, huiselijk bewerkte granaathulzen en lintjes-van-lauwerkransen, welke in hun vitrines meer op het speelgoed van een atletiekclub, dan op de zegeteekenen van een roemrijk leger lijken.

Maar Batalha is niet alleen een nationaal, doch ook een architectonisch begrip. Met dien naam duidt men een gansche school van bouwmeesters aan, die op de werkplaatsen van het Mosteiro de Santa Maria da Vitorio gevormd, zich aan den dwang der gothiek ontworstelden om tot een eigen

uiting te komen, welke naar Dom Manuel I (1495-1521) genoemd wordt. Het is echter de vraag of dit streven naar een autochthone vormenspraak werkelijk tot een nieuwen bouwstijl gevoerd heeft.

Hoe veelzijdig ook de beteekenis van Batalha zijn moge, na rustige vergelijking der gegevens kom ik toch tot de slotsom, dat Tomar de boeiendste en overtuigendste samenvatting te zien geeft van wat de Portugeesche geest in steen tot stand bracht. Tomar is oneindig bonter, oneindig rijker, oneindig levendiger. Bovendien bezit het - verschijnsel van secundair belang, maar dat in niet geringe mate onze voorkeur bepaalt - oneindig meer 'patine'.

Het Mosteiro de Santa Maria da Vitória, waar voornamelijk zachte, geligblanke steen in verwerkt werd, ziet er wat al te afgebikt, wat al te onbesmet uit. Het lijkt of de tijd er geen vat op gekregen heeft en het verwerft daardoor iets onwaarschijnljks, dat mishaagt. Booze tongen beweren zelfs dat er, in het geheim, voortdurend aan verbouwd en schoongemaakt wordt.

Het Convento de Cristo daarentegen bekoort ons door zijn totaal verwaarloosde partijen, zooals het Ravenklooster, dat er uitziet of het op instorten staat, en door zijn alleronverwachtste overgangen. Het Claustro dos Felipes, waar Filips de Tweede in 1580 tot koning van Portugal gekroond werd, is een stuk pure Italiaansche Renaissance (het voorbeeld van Palladio heeft hier onmiskkenbaar gewerkt), verdwaald en verlaten te midden van de omgeving en op fascineerende wijze in tegenstelling zoowel met de overige deelen van het geheel als met het landschap.

Tomar, dat in samenvatting een vrij volledig overzicht van de ontwikkeling der Portugeesche architectuur geeft, vormt zùlk een absurd en boeiend mengsel van bouw- en levensstijlen, dat ik er de gesloten eenheid van Batalha, welke ook meer schijnbaar dan wezenlijk is, gaarne voor geef. Men ontdekt er, bijna altijd in geestige en fraaie toepassingen, romaansche, moorsche, syrische, gothische en italiaansche elementen, naast en doorelkaar gebruikt

met een zwierige willekeur, welke ons overtuigt dat alles mogelijk en geoorloofd is, mits het met levenwekkende brutaliteit gedaan wordt.

De kern van Tomar ligt in de ontmoeting van het romaansche beginsel, dat van het Noorden afdaalde (directe verwantschappen met de kerkkunst van Languedoc en Auvergne), met het Arabische, dat van het Zuiden trachtte op te klimmen. Het centrum van de constructie wordt gevormd door de achthoekige kerk der Tempeliers uit de twaalfde eeuw, het eenige in zijn hoofdvormen nog volkomen gaaf behouden staal van de bouwwijze aan die orde eigen en geïnspireerd op den tempel te Jeruzalem. Men ziet dit gedeelte van Tomar niet meer in zijn oorspronkelijken staat, omdat D. Manuel, door een ware constructiewoede bezeten, zijn architecten op het syrische fond heeft laten voortwerken. Het is dezen meesters, waaronder João de Castilho (de eenige die niet uit de ateliers van Batalha voortkwam) de bekendste is, gelukt het oorspronkelijk ka-

rakter onder de nieuwe vormen vrijwel te handhaven. In deze beperkte ruimte (de kerk der Tempeliers is hoog, maar klein van grondvlak) wordt het den bezoeker ineens duidelijk, dat het Emmanuelisme, waar sommige Portugeesche kunsthistorici de volledigste en schoonste uiting van het Portugeesche volkswezen in erkennen, geen bouwkunstige, doch een decoratieve stijl is, welke zich tegen de oude bouwvormen opslingert en er zich losjes aanhecht als klimop tegen oude eiken. Ik geloof dat dit verschijnsel kenmerkend is voor den Portugeeschen aard en dat tal van historische gebeurtenissen er hun verklaring in vinden. In dien hoogtijd verspreidde het Portugeesche volk zich, opgejaagd door een grootsche drift over de aarde om nieuwen rijkdom, maar ook nieuwe levenswaarden te ontdekken. In Azië, Afrika, Amerika namen zij geweldige gebieden in bezit. En van dat alles hebben zij slechts een gering deel kunnen behouden, omdat zij er tijdens de Spaansche overheersching door de Hollanders en de

Engelschen uit verdreven werden; meer nog omdat deze koloniën in stede van de verwachte weelde te brengen, het moederland te gronde richtten. Den dieperen grond van dit verloop van zaken moeten wij zoeken in de onmacht der Portugeezen om zich een nieuw landbezit geheel eigen te maken. Zij hebben de ontdekte werelddeelen niet doordrongen van hun geest en gevormd naar hun wil. Zij hebben geen stukje land tot in de diepste kern Portugeesch weten te maken. Hun macht bleek kortstondig, omdat zij niet zwaar en diep geworteld was. Het Portugeesche leven slingerde zich, vol levenslust en zwier, tegen de oude bestaansvormen op, zonder deze aan te tasten, gelijk de Emmanuelijnsche festoenen zich langs gothische bogen slingeren.

De orde der Tempeliers werd in 1314 door den paus ontbonden en in Portugal door D. Diniz zes jaar later onder een anderen naam weer in eere hersteld. Deze mededeeling heeft in dit verband belang, omdat de Orde van Christus, die de on-

metelijke rijkdommen en de tradities der Tempeliers erfde, een overwegend aandeel heeft genomen in de voorbereiding en uitvoering der ontdekkingsreizen.

Het Raam van Tomar, dat het Emmanuelisme tot in zijn ongerijmde consequenties vertegenwoordigt, kan dus geen toevalligheid zijn in het Convento; doch is, zoo positief mogelijk, getuigenis van de actieve belangstelling der geestelijken in de verovering der wereld en bewijs van de nauwe verbondenheid tusschen het kloosterleven en het volksleven, den kloosteraard en den volksaard.

De Orde van Christus beleefde haar hoogsten bloei toen Hendrik de Zeevaarder (1418-1460) haar beschermde en ook onder D. Manuel (1495-1521) behield zij haar invloed en haar werkkraft. Hierop is een plotseling en onherroepelijk verval gevolgd.

Het Raam van Tomar, dat ongeveer in 1515 voltooid moet zijn, is bedoeld als een apotheose. Het is aangebracht in het koor en om het op zijn voordeeligst met den noodigen afstand te zien, moet men

zich boven op het Claustro de Santa Bárbara begeven. Eerst wanneer men zich een volledigen indruk van het geheel heeft gevormd, moet men naderbij treden om de onderdeelen van nabij te beschouwen. Om te beginnen moet men zich vrij maken van ons twintigst'eeuwsch bouw- en sierbegrip, waar het de volledigste ontkenning van vormt. Wij kunnen ons geen decoratie meer denken, welke niet in een functioneel verband met de architectuur staat, er zoowel organisch als naar het uiterlijk een geheel mee vormt, dat ons door zijn noodzakelijkheid en natuurlijkheid redelijk en aesthetisch bevredigt. Zulke overwegingen waren João de Castilho te eenenmale vreemd. Hij ontwierp zijn wilde festoenen alsof hij ze in een vrije ruimte boetseerde en van eenigen samenhang met het wezen der constructie is niets te bespeuren. Zijn versiering is op de alleronverwachtste en allerwillekeurigste wijze tegen een muur, rond een raamopening aangebracht - aangeplakt is men geneigd te zeggen - en de kunstenaar verwerkt er

een ontelbaar aantal motieven in, welke met den oorsprong, het doel, de geestesgesteldheid en de vormgeving van den bouw niets van doen hebben.

Het is moeilijk deze kunst te karakteriseeren, zooals het onmogelijk is dezen monstergroei nauwkeurig te beschrijven, omdat voor iets zoo buitensporigs en iets zoo ongewoons geen menschenwoorden gevonden zijn.

Want de term barok (in dit geval praebarok), waarmede men een veelomvattend en rijkgeschakeerd, maar desniettemin duidelijk bepaald stijlbegrip aanduidt, schiet hier te kort. Zelfs de grillige uitwas daarvan, het roccoco, is ingetogen en logisch bij Tomar vergeleken. Ook de aanduiding: 'overladen' is veel te bescheiden. Deze versieringsdrift, deze vormenexaltatie onttrekt zich aan iedere redelijke wet en dus aan iedere doordachte bepaling en komt den waanzin nabij. Maar deze waanzin, beangstigend en boeiend, heeft iets grootsch. En de afzichtelijkheid, wanneer zij de perken te buiten treedt, is altijd te verkiezen

boven het banale, dat de ontkenning van ieder eigenaardig leven beteekent.

Het koorraam van het Christusklooster te Tomar is een versteende nachtmerrie, een grandioos geworden smakeloosheid, welke ons verbijstert door de veelheid, de grilligheid en bovenal de onsamenhangendheid der toegepaste motieven. João da Castilho bezat een onuitputtelijke en daarbij geheel stuurlooze drift tot nabootsen en den argeloozen moed de zonderlingste en minst verwante elementen in krankzinnige verbanden samen te voegen, zonder een seconde te denken aan het materiaal, waarin zijn werk uitgevoerd werd, noch aan het doel waar het toe bestemd was. Behalve aan de planten- en dierenwereld, ontleende hij zijn themata aan de zeevaart en het ridderwezen. Deze zijn, afzonderlijk beschouwd, zoo nauwkeurig mogelijk weergegeven. Van styleering is geen sprake in de onderdeelen. Het geheel echter is wel degelijk met zorg gecomponeerd. Het is dus een zorgvuldige schikking en rhythmeering van naturalistische détails. Op

zinnelooze wijze zien wij steenen bloemen, vruchten, dieren, touwen, gespen door elkaar gewerkt. Onderling verband tusschen de grondvormen is er niet, in beteekenis noch in decoratieve waarde.

Van vindingskracht in den eigenlijken zin des woords is hier geen sprake, omdat de verbeelding buiten spel blijft. De ontwerper aanvaardt de vormen, welke de werkelijkheid hem voorhoudt, zonder de geringste neiging tot critiek. En wat is de meest kenmerkende eigenschap des waren kunstenaars? Dat hij, ontevreden met wat hem aangeboden wordt, God niet alleen zijn slordigheid verwijt, maar hem verbétert. En kunst is het vervangen van de werkelijkheid met zijn talloze tekortkomingen en feilen, door een in omvang beperkter, maar in wezen veel ruimer vormensysteem, dat een gesloten en gave eenheid vormt. Herscheppen is wat anders dan groepeeren! De maker van het Raam brengt het niet verder dan een schikking van ongecontroleerde natuurvormen. In zijn kinderlijkheid komt het niet bij hem op den

Schepper te bevitten. De hoogmoed om het door God verrichte beter over te doen, blijft dezen opgewekten werkman vreemd. En zijn overversierde werkstuk, waarin de kunstzinnige medicus dr. Reinaldo dos Santos, de beste kenner der Emmanuelijnsche periode, de uiting van een 'genie hyperbolique' ontdekt, is voor mij het zekerst bewijs van een primitieve en bijna simpele geestesgesteldheid. Een dergelijk welbehagen in weelde, gepaard aan zulk een totale afwezigheid van wezenlijk vormbegrip, zijn het kenmerk van een onbeschaafden staat. Wij laten het tatoueren aan wilden en onontbolsterden over. En in een hooge cultuur-periode denkt een architect er niet aan zijn bouwwerk te bedelven onder tierlantijnen, gelijk João de Castilho het deed, om den smaak van de nieuwe rijken - die waarschijnlijk ook de zijne was - te bevredigen.

Maar hiermede is deze stijl niet afgedaan! Zoo eenvoudig is dit alles, gelukkig, niet. Dit is het wonder van Tomar: het geheel is met zulk een diabolischen zwier

in elkaar gedraaid, er steekt zulk een werkelijke zielsdrift en overtuiging in dit monstrum, dat wij het bijna mooi gaan vinden. Het lijkt ons of iemand met zulk een gloed en geestkracht wartaal tot ons spreekt, dat wij op het laatst gaan gelooven aan de diepzinnigheid van zijn betoog. Deze exuberante wansmaak wordt indrukwekkend dank zij het enthousiasme en de gewetenloosheid, waarmede hij wordt voorgedragen door een kunstenaar, die in weerwil van zijn allures geen magiër, maar een perfecte goochelaar is.

Het zwaarste accent der compositie, waar alle bewegingen uit voortkomen, is beneden geplaatst en wordt gevormd door den kop van een ouden zeeman, die uit een kabelknoop ontspruit en in een boomwortel overgaat!

Het surrealisme, voor zooverre het gebruik maakt van de verrassing, opgewekt door het bruusk vermengen van de meest uiteenlopende elementen, zou zijn eerste lessen in Tomar genomen kunnen hebben.

Maar hoe geboeid wij ook worden

door dit grillig huwelijk van naïveteit en duivelsche geslepenheid, van barbaarschheid en overbeschaving, wij mogen niet over het hoofd zien, dat de détails over het algemeen weinig karakter vertoonen en slordig bewerkt zijn. De zeemanskop, welke de gansche compositie schoort, is levenloos, onoorspronkelijk en vertoont in de uitdrukking, noch in het handwerk iets eigens of opvallends. En zoo is het met vrijwel alle samenstellende deelen. In het refter is terzijde van een nis een narrenkopje gesneden, niet veel grooter dan een goede okkernoot, dat oneindig expressiever, waarachtiger en vaster gedaan is dan de fragmenten van het beroemde Raam.

Men doet echter João de Castilho onrecht, wanneer men op een nauwkeurige beschouwing der onderdeelen een oordeel grondvest. Het is hem immers uitsluitend te doen om zijn romantisch-bewogen gehéél en dàt moeten wij dus met onzen blik en onzen geest omvatten.

Wanneer wij, van een afstand zoodat alleen de hoofdzaken blijven, het inge-

wikkelde spel des bouwmeesters trachten te volgen, komen wij tot de slotsom, dat er toch een waarde aan toegekend moet worden, al ware het alleen als psychologisch document. Het toont ons een man, van nature dartel en onsamenhangend, tot uiterlijke praal en grootspraak geneigd, die zich aan zijn eigen drift bedronk, tot hij aan het ijlen sloeg op een wijze, welke wel even den indruk van genialiteit kan wekken. En het leert ons in elk geval, dat er ook door overdrijving, wanneer deze de verst denkbare grenzen overschrijdt, een indruk van grootheid gewekt kan worden. De Portugeezen van toen, die alle mogelijkheden open en binnen hun bereik zagen liggen, waren door de ongekende rijkdommen en macht uit het lood geslagen en lieten zich met een weelderigheid, welke immer in den volksaard lag, op deze nieuwe glorie voorstaan. De Emmanuelijnsche stijl is waarschijnlijk het eenige voorbeeld van een merkwaardige schoonheid, voortgesproten uit de geestesgesteldheid van den parvenu en dat ons door zijn

bestaan bewijst hoe uit *alle* gevoelens een kunstwerk kan ontstaan, mits ze maar door exaltatie een voldoende hevigheid bereiken.

Maar er zijn ook in de schoonheid rangen en standen! Wanneer men zich met de Emmanuelijnsche opwinding - welke men met eenigen humor benaderen moet - vermaakt en er de zieke bekoring van genoten heeft, voelt men heviger dan ooit de behoefte aan een waarachtiger en vooral edeler geest. En om de normale evenwichten in ons weer te herstellen vluchten we, in werkelijkheid of in gedachten, naar de kloosterkerk van Alcobaça, die zijn weerga in de wereld niet heeft. De voorgevel is door onverstandige verbouwingen, voornamelijk in 1725, ernstig aangetast. Maar de tegenstelling van uiterlijk en innerlijk wordt er te treffender door. Achter deze conventionele barok bevindt zich een bouw, in zijn hoogheid en zijn naaktheid, zoo verheven, dat bij het binnentreden de adem stukt. De cisterciënsers, die deze compositie met hun geest doordrongen,

wisten wat ware grootheid was! Te midden van deze verheven stilte, begrijpt men wat bouwen zijn kàn en beseft men ook, voor altijd, het verschil tusschen een werk dat ingegeven werd door een hartstochtelijk hemelverlangen en dat voortkomt uit een ijdel welbehagen in de wereld.

Misschien doet men, wanneer men zich uitsluitend tot het Raam van Tomar bepaalt, onrecht aan het tijdperk van D. Manuel. Want de Tôrre de São Vicente (Torre de Belém), gebouwd van 1515-1521, welke alle kenmerken van den Emmanuelijnschen stijl in zich vereenigt, toont daarbij een streven naar samenvatting dat João de Castilho te eenenmale vreemd bleef. De bouwmeester Francisco d'Arruda heeft, veel meer dan te Tomar geschiedde, Marokkaansche elementen verwerkt en zich vooral sterk laten leiden door het zuiver militaire doel van zijn constructie.

Zelfs de romantiek, die het toch van buitensporigheid hebben moet, wint dus bij zelfbedwang!

Achtste hoofdstuk

Tegen den avond zaten wij in het park aan den oever van de Mondego uit te rusten van onze wandeling door Coïmbra, Marcus en ik. We bladerden in het deeltje van de serie A Arte em Portugal aan onze verblijfplaats gewijd. We wisselden zoo nu en dan een woord. We suften een beetje en zagen er uit of we peinsden.

Een sjofel knaapje van een jaar of tien kwam voorzichtig achter ons staan en gluurde over onze schouders naar de plaatjes. In Holland zouden we misschien gesnauwd hebben van donderop, snotjongen, waar bemoei je je mede. Maar de atmosfeer van het zuiden stemt toegeefflijk en de vrijmoedigheid is hier zoo vrien-

delijk en snaaksch, dat het moeilijk valt er weerstand aan te bieden. Het brutale mannetje glimlachte en gedroeg zich of hij ons al jaren van nabij kende. Het bleek goed op de hoogte te zijn van de rijkdommen en de schoonheden van zijn stad.

‘Dit is de Sé velha, dat Santa Cruz, ginds Santa Clara...’

Dat wij vreemdelingen waren had hij dadelijk gemerkt, hoewel Marcus hem in vloeiend Portugeesch toesprak; waar we vandaan kwamen kon hij niet bepalen.

Of hij soms wist waar Holland lag?

In het Noorden.

Braaf. Maar daarmee was zijn kennis nog niet uitgeput. Het was hem ook bekend dat een groot en beroemd Portugeesch schrijver, wiens naam hij echter vergeten was, een dik boek over Holland geschreven had.

Was het niet Ramalho Ortigão?

Ja, die was het.

Zou er een Nederlandsch straatslijpbeurtje van ongeveer tien jaar op te speuren zijn, dat in staat is tegen een Italiaan die hij

toevallig tegenkomt te beweren: een bekend Nederlandsch schrijver heeft een heel mooi en belangrijk boek over uw land geschreven, daarbij (ook al was hem de naam ontschoten) denkende aan Louis Couperus en zijn Blanke Steden onder Blauwe Lucht? Is er een vaderlandsch schuimertje van die kracht, dat zelfs maar vermoedt dat er boeken en schrijvers bestaan? Portugal telt vele analfabeten, doch de kinderen op straat toonen er een ongeveinsden smaak voor de schoone letteren; bij ons kent een ieder lezen en schrijven, maar gebruikt dit voorrecht uitsluitend voor praktische doeleinden.

Er valt uit dit geringe geval maar één besluit te trekken: met de veralgemeening der elementaire kennis gaat het overwicht van kunstenaars en geleerden verloren. Het lager onderwijs dooft de stralenkransjes. Ginds gelooft men nog in de wonderen van wetenschap en kunst; hier lost ieder onderscheid tusschen menschen en meeningen zich op in de alomvattende onverschilligheid.

Die ongeletterdheid is voor het overige een pijnlijke aangelegenheid.

Mijn vriend da F., de beminnelijkheid en de hoffelijkheid zelf - daar schort het in Portugal nimmer aan - verliest al zijn zelfbeheersching als het gesprek per ongeluk op den erfvijand komt. Als welgeschapen Portugeesch patriot veracht hij de Spanjaarden. Halve wilden zijn het, zonder een zweem van beschaving en vreemd aan iedere geestesontwikkeling. Dat zijn geen praatjes: de stelling kan met feiten bewezen worden. Weet ik dan niet, dat 65% van de Spaansche bevolking lezen noch schrijven kan. O zoo!

Ik geef toe dat het meer dan bar is en bedenk daarbij hoe een nauwkeurige schakeering de grondslag van alle ware levenskunst is; want, inderdaad, het aantal Portugeesche analfabeten bedraagt wellicht slechts 60% van het inwonertal. Ik bedenk ook, dat de nationale trots een zegen uit den hooge moet zijn: want hij maakt de menschen ruim, helderziende en verdraagzaam. Alleen de humor komt erdoor in

het gedrang en dat is maar goed ook. Humoristen brengen de wereld niet vooruit, gelijk helden en rekenmeesters dat doen.

Er zijn in Portugal nog vele oeroude gebruiken in zwang gebleven, in het bijzonder het rochelen.

Een ieder rochelt er, de president van de republiek met niet minder geestdrift en vaardigheid dan de baliekluiver. En niet zoo nu en dan of in het verborgen, doch herhaaldelijk, met nadruk en welbehagen. In het hôtel Borges aan de Chiado (rua Garrett) dus in het hart van Lissabon gelegen, werd ik des morgens al heel vroeg gewekt door de eerste rochelaars. Wakkerliggende hoorde ik, zooals men op het land het schorre gekraai van vele hanen beluistert, aandachtig naar de neuskeelrollers, welke van alle kanten mijn open vensters binnendrongen. En des nachts bij het inslapen nam ik nog vaag de zware ch-klank waar der late wandelaars.

De rochel is daar geenszins, gelijk ten onzent, het voorrecht van zeelieden en evenmin een middel om angst of eerbied in te

boezemen; de Portugeesche rochel is, niet gebonden aan klasse, leeftijd, sexe of seizoen, een algemeen geldig uitdrukkingmiddel geworden. En aangezien de functie het orgaan schept, behoeft de Portugees nimmer om grondstof verlegen te zitten. Het woord kwispedoor stamt dan ook van het Portugeesche cuspidor af.

Een niet minder opvallende, schoon minder gehoorige bezigheid, is het vrijwel onafgebroken gebruik van den tandenstoker (palito), die naar mij met ophef verzekerd werd een Portugeesche uitvinding moet zijn. Een booze tong verbeterde: de éénige Portugeesche uitvinding.

In Coïmbra vervaardigde men, naar de handboeken melden, peuters in Emmanuelijnschen stijl, rijk en kunstig besneden; maar ik heb ze er niet kunnen ontdekken. Ook Marcus, die lang en herhaaldelijk in Coïmbra verblijf hield, herinnert zich niet ze ooit gezien te hebben. Het zijn wellicht legendarische werktuigen. De volksverbeelding houdt er van de dingen, waar zij innig mee vergroeid is, dartzel op te sieren.

Wij loopen, Marcus en ik, langs de nu geheel verlaten Penedo da Saüdade. Een smal pad in den steilen rotswand uitgehouwen, dat zich met vrij geregelde tusschenpoozen verbreedt, daardoor ontstaan bescheiden, halfronde hoogvlakten, waar steenen banken en tafels geplaatst zijn. Hier vereenigen zich op het sentimenteele uur tusschen dag en nacht groepen studenten om gezamenlijk te zwijmelen. In den wand zijn tallooze platen aangebracht met dichtproeven daarin gebeiteld. Uit hetgeen ik er van begrijp en wat Marcus er van vertaalt, krijg ik geen hoogen dunk van de waarde dezer strofen, maar de bedoeling is immer voortreffelijk. Er is geen land ter wereld waar met zooveel lieven lust gerijmd wordt. Geen dokter, geen advocaat, geen leeraar of hij heeft een paar bundeltjes op zijn naam staan. Het dichten schenkt daar niet slechts een beschaafd en onschuldig vermaak, doch ook prestige. Zoo gaat het in naïeve landen toe. Heeft een volk eenmaal de doorgewinterde levenswijsheid van het Nederlandsche te

pakken, dan is het uit met zulke kinderachtige en ijdele spelen en dan wordt, gelijk het behoort, iemand volkomen gediskwalificeerd, wanneer blijken mocht dat hij zich met de poëzie afgeeft.

Nu zijn er geen studenten met lange mantels in Coïmbra en op de Penedo da Saúdade wordt tijdelijk niet gedweept. In deze verlatenheid doen de rustieke zetels belachelijk aan en de inschriften herinneren aan een kerkhof. Wat zijn de dingen leelijk en linksch, zoodra ze aan hun lot overgelaten worden. Alleen het menschelijk bedrijf is in staat ze op te nemen en er aldus zin en bestaansrecht aan te geven.

Het uitzicht over de Mondego op de schemerige bergen aan den anderen kant is onvergelykelyk en ik kan het mij begrijpen, dat jongelieden hier him avonden komen verdroomen. Ik ben niet jong meer, een Noorderling en door den tegenslag nog lichtelyk verzuurd; maar tegenover deze stille betoovering word ik argeloos en op een verrukkelijke wijze sentimenteel.

Saüdade. Dit woord is in geen enkele taal over te brengen en niemand heeft er een bevredigende omschrijving voor gevonden. Als men een buitenstaander een vaag denkbeeld wil geven van de gevoelswereld in dat woord besloten, neemt men zijn toevlucht tot een verhaal van Lope de Vega. Deze deelt mede dat hij ergens tegen den avond op een mooie plek een Portugees aantrof, die stil voor zich heen zat te schreien.

- Waarom ween je, vroeg de Spanjaard.
- Omdat ik een ongelukkige liefde koester, luidde het antwoord.
- Voor wie?
- Voor niemand.

Dàt is saüdade.

Een minnepijn zonder voorwerp, een smart om de smart, een ondefinieerbare genegenheid voor een onbekende vrouw, voor alle vrouwen; de volledige overgave aan een hersenschim, die op een bepaald oogenblik wezenlijker lijkt dan de werkelijkheid.

Saüdade is het gevoel dat de grondslag van de fados vormt. Mijn Portugeesche vrienden worden boos als ik mijn verslinderdheid aan deze volksliedjes laat blijken. Zij vinden het onwaardig, dat ik avond aan avond naar de Retiro da Severa trek om in den tuin te hooren zingen. Zij zijn het er over eens: de fado is de uiting van een week volk, dat opgaat in behaagziek verdriet, de melancholie met zorg opkweekt, zich bedrinkt aan zijn spleen.

Het is natuurlijk allemaal waar wat zij beweren en de texten dezer liederen zijn daarenboven nog samengesteld uit gemeenplaatsen, welke met poëzie niet, met een eerbaar en redelijk rijmen al heel weinig van doen hebben. Zij geven een volledig overzicht van de goedkoope welgezindheid ten opzichte van minnaars zonder minnares en snoodverlaten maagdjes, waar de tingeltangels uit alle werelddeelen hun treffendste effecten aan ontleenen en hun centen mee verdienen. Maar dit is het wonder van de fado: de zangwijze, die uit

een eeuwenoud volksgevoel opborrelt, adelt deze burgerlijke banaliteiten en geeft er een eigen en een menselijk accent aan. Ik bemerk heel duidelijk dat deze folkloristische overgevoeligheid mij goed doet. Ik distilleer uit deze tegelijkertijd vage en indringende verdrietigheid een werkzaam tegengift tegen de al te zelfbewuste nuchterheid, waar ik als rechtschape jongen van De Witt prat op ga. En de behaagzucht van deze sentimentaliteit ergert mij niet.

Zou zonder fados Portugal Portugal blijven? Ik hoop dat mijn kameraden, de dokter en de romanschrijver, zullen inzien, hoe dit kinderlijk coquetteeren met het leed heel wat beminnelijker en edeler is, dan het sabelkletteren van een kunstmatig heldendom. Ik voel oneindig meer genegenheid voor de sombere jongelingen die zich aan muziek en minnepijn verslingeren, dan voor de knapen in een kleurrijk kamisool, die hun hoogste eerezucht in het schijfschieten en de paradespas bevredigen.

En ik weet heusch wel dat het niet aangaat Portugal geheel met zijn fados te vereenzelvigen. Dit volk had en heeft ook zijn geestkracht en zijn drift. Deze sterke kanten van het volkswezen ontdekt men in de dramatische gelaatstrekken van Nuno Gonçalves' hoofdfiguren; in de steile beslotenheid van Óbidos, stad ééngeworden met de rots; in de trotsche en verheven houding van de Nazarethsche visschers die bedelen en edelman weten te blijven, dewijl zij ons de overtuiging schenken dat het een eer en een voorrecht is hen in den strijd om de nooddruft te mogen bijstaan.

En dan is er nog de koninklijke gang van de vischdraagsters van Lissabon, die tot een afzonderlijk ras behooren; en de Sé velha van Coïmbra; en de oostersch bonte markt Zondagsochtends te Alcobaça in de schaduw van het Mosteiro de Santa Maria; en de tempelresten van Evora; en de kleine windmolens, armelijk en onaantastbaar, en de boeren op hun bijbelsche ezels, en de beklemmende verlatenheid der bergstreken.

Ook dat alles is Portugal. Doch ik wil het groote niet zien zonder het kleine, omdat het kleine het groote vermenschelijkt. En om met een bijzondere verrukking aan het Convento dos Jerónimos de Belém terug te mogen denken, wensch ik mijn avonden aan de fado gewijd niet te verloochenen, ik weiger zelfs mijn rochelaars op te offeren. Er bestaat een geheime te samenhang tusschen al deze dingen en wie durft met zekerheid vaststellen wat belangrijk en wat het niet is? Onze eerbied voor bouwresten is een fetisjisme waar we ons niet geheel aan behoeven te onttrekken, omdat het ons op zijn tijd eenig vermaak schenkt; doch vooral geen slachtoffer van mogen worden.

En aangezien *niets* ter wereld een duurzaam belang vertegenwoordigt, is het verschil in waarde tusschen een kathedraal en een vluchtig volksliedje minder groot dan men ons, om der wille van de maatschappelijke betamelijkheid, wel wil doen gelooven.

Slotwoord

Wanneer het reizen, waar wij door een innerlijke drift toe gedwongen worden, ons eenige baat wil brengen, moet het ons den dood vergemakkelijken. En dat doet het, naarmate het ons bevrijdt van de fictie der waarden.

Door de wereld met haar befaamde heerlijkheden tot vrijwel niets te reduceeren, worden wij doelmatig voorbereid op het niets buiten deze wereld.

Alleen wie véél gezien en ondervonden heeft, is in staat de nutteloosheid van onze daden en onze gevoelens, de kinderachtige beperktheid van ons waarnemingsvermogen te doorgronden.

Alles is eender en niets is blijvend. Wie

durft te kijken ziet altijd zichzelf en den dood dien hij in zich draagt. Wie niets, ook geen schijn van een illusie, hier achterlaat, doet zonder hartzeer den Laatste Stap.

II. In een koffijhuis geschreven (Brussel)

Je ne connais rien de plus fou, et cependant de plus vulgaire, que de vouloir avoir raison.
(Paul Valéry)

Inleiding

In het koffijhuis vind ik dikwerf de gemoedsrust welke mij elders ontbreekt. Wanneer ik de behoefte gevoel het verleden voor mijn geest terug te halen of een oordeel over menschen en verschijnselen zoo nauwkeurig en zuiver mogelijk onder woorden te brengen, zet ik mij moederzielzalig alleen aan een cafétafel, liefst met een marmeren blad en dan ben ik, ten bate van de goede zaak, bereid eenige koppen slechte koffie tot me te nemen. Goede koffie is schaarsch in België en zelfs de beste bemin ik niet. Maar ik houd nu eenmaal weinig van lieden die openbare gelegenheden om der wille van de consumptie bezoeken; dat zijn de ware

kroegklanten niet, want die zijn boven alle stoffelijke en praktische overwegingen verheven en genieten uitsluitend van de vriendschappelijke onverschilligheid, welke de atmosfeer van het goede koffijhuis bepaalt, een staat van roezemoezige wereldvreemdheid met geen andere te vergelijken en die een besef van veiligheid bijbrengt aan iederen bezoeker die zich in vertrouwen aan deze omgeving overlevert: dit gevoel van opgenomen te zijn, zonder dat zijn vrijheid werd aangetast, maakt hem opgewekt en moedig.

Het wezenlijke en onschatbare voordeel van het café zetelt in het wonderlijke feit dat men er niet thuis is, zelfs als men er zich geheel thuis voelt. En toch is het, volgens mijn ervaring, aan te bevelen deze laatste gesteldheid te vermijden door dikwijls van inrichting te wisselen. Ik voel mij nooit prinsheerlijker dan in een lokaal, dat niet aan de afschuwelijke gezelligheid offert door een keukenmeidensmaak in tafelkleedjes en lampekapjes bot te vieren, doch openlijk en brutaal vijandig durft te

zijn. Ten gevolge daarvan toon ik al van oudsher genegenheid voor de gelagkamer van stoomtramstationnetjes in afgelegen plaatsen, waar de dienstregeling slechts enkele malen per dag tot stilhouden noopt; en die in een donkere winderige herfstskemering. Zij leveren een maximum van schrille verlatenheid op. Wanneer ik aandachtig en met innig plezier wil werken, moet ik verkeer in wat ik noem de kleine-savoyaard-stemming, voortspruitende uit het tegelijkertijd beangstigende en bevrijdende gevoel hupeloos alleen op de wereld te zijn: ongebonden, dus oppermachtig, en niettemin diep beklagenswaardig. Waar ik afstap zoek ik onooglijke etablissementen op, welke er ietwat rustiek uitzien. Ik kan ervan opaan dat die bezocht worden door persoonlijkheden uit een wereld, welke met de mijne geen enkel punt van aanraking vertoont en ik vind het bovendien een aangename gedachte dat de landelijkheid schijn is. Want het is juist een voordeel van het café, dat het ons van de natuur afhoudt. Het is beter de belangstelling voor boo-

men, veldgewassen en wilde dieren over te laten aan de vakgeleerden en de landbouwers. Ons brengt deze slechts op een dood spoor: het eenige waar we als rechtschape aardlingen mede te maken hebben is onszelf en onze medemenschen voor zooverre we er onszelf in herkennen. Niet zonder reden plaatste ik dit boekje onder de bescherming van Vauvenargues' spreuk: '...car il ne faut pas s'y méprendre, nous ne jouissons que des hommes, le reste n'est rien...'

Een ernstig wantrouwen tegen de natuur is gepast, te meer daar de schoonheden daarvan, evenals de genoegens welke er uit voortspruiten, schromelijk overdreven zijn ten gunste van het vreemdelingenverkeer. Landschapsschoon is een fictie die geld oplevert en dus dubbeldierbaar aan het hart der burgerij. De losse en zinnelooze teezamenhang van toevalligheden, waar de toeristen op stoffen, is mij wat al te bot en te slordig. En acht men het met alle geweld noodig, dat ik eenige verbintenissen met het groen onderhoud,

dan wend ik mij tot de schilders: hun taak is, ordescheppende, eenige redelijkheid in bosch en duin te brengen.

Wanneer promoveert een jong litteratuurhistoricus, gedreven door belangstelling voor de omstandigheden waaronder het kunstwerk ontstaat en welke het mede bepalen, op een proefschrift over het zielsverband tusschen gelagkamer en poëzie? Verlaine zou zonder het café nooit dat dramatische accent en zijn persoonlijkheid niet die bekoring en beteekenis gekregen hebben.

In deze afdeeling heb ik eenige korte beschouwingen samengebracht, welke ik, zwervend door de stad, in de meest uiteenlopende koffijhuizen opgesteld heb.

Ontmoetingen

1

Op dezen benauwden Zondagochtend, waarop niemand zich in de stad waagt, ontdek ik Stobbaerts in het leege koffijhuis. Ik had hem in maanden niet gezien, omdat hij buiten werkt en zwoegt op het portret van een paard. Wat onderneemt men al niet om aan den kost te komen! Het is met paarden net als met gedichten: voor wie er geen verstand van heeft, lijken ze alle op elkaar. Al heel gauw en vanzelf komt het gesprek op Gyb. Dat bewijst, welk een plaats hij nu nog in de herinnering bekleedt: als twee van zijn kameraden toevallig samenkomen, kunnen zij niet nalaten hem te herdenken.

Gyb zat een jaar of drie, vier geleden iederen ochtend bij ons aan in Taverne du Passage (die wij intusschen allang verlaten hebben), maar sinds hij als kroniekschrijver vast aan 'La Gazette' verbonden was, daagde hij nog maar sporadisch in onzen kring op. Dinsdag 19 Januari 1937 kwam hij op zijn onverwachtst binnenstappen. Ik zat alleen en hij schoot bij mij aan. Het deed mij oprecht genoeg hem weer te zien. Er viel achterstand bij te praten. Gyb vertelde mij van zijn werk aan de krant, dat hem in den beginne zwaar gevallen was (discipline is nooit zijn kracht geweest) doch waaraan hij zich geheel had weten aan te passen. Zijn positie was nu bevestigd. Zijn nieuwe hoofdredacteur, oudminister Gutt, wist hem te waardeeren en liet hem geheel vrij. Ook geldelijk begon hij er wat beter voor te staan. Zijn gezondheid kwam langzaam maar zeker in evenwicht. Hij gevoelde zich met zijn 46 jaren nog jong en de toekomst lag voor hem open. Zijn laatste wensch was een welverzorgde uitgave van zijn 'Ballades'. Zijn

vrienden zouden er zich voorspannen, Stols was al gepolst...

Woensdag 20 Januari kwam Oly, de sport-redacteur van 'La Gazette', mij in de Taverne het ontstellende bericht brengen, dat Gyb in den nacht gestorven was. Hij had als gewoonlijk zijn avondwerk op de krant verricht, doch thuisgekomen voelde hij zich opeens zoo ernstig ziek, dat hij inderhaast naar een kliniek vervoerd wilde worden, waar hij na zeer korten tijd den geest gaf. De directrice belde zijn medicus op om mede te deelen, dat de heer Borremans overleden was; doch dr. de Winter verklaarde, dat hij, hoe ook door deze mededeeling getroffen, niet anders zeggen kon dan dat hij onder zijn patiënten nimmer een heer Borremans gekend had.

Wie kon nu vermoeden, dat die zekere Borremans onze Gyb was?

Hij noemde zich J.B. Gibet en vlak na den oorlog was hij een vermaard leverancier van comedies, kluchten, operettes en revues. Het is zoo om en bij 1920 wel

voorgekomen, dat op één avond in de verschillende schouwburgen van België *tien* stukken van J.B. Gibet vertoond werden. In dit werk, meestal op bestelling vervaardigd, toonde hij twee eigenschappen welke maakten, dat alle directies hem naliepen: hij was onuitputtelijk, op een natuurlijke wijze guitig en hij kende zijn vak en zijn publiek als geen ander. Bovendien verloochende hij nimmer den kunstenaar in zich en ook in zijn werk tot vermaak der menigte geschreven openbaarde zich een speelsche poëzie. Hij maakte zijn stukken zóó, dat Jan en Alleman er smakelijk om konden schateren en dat de enkelen er niettemin de aanwezigheid van een gevoelig, geestig en beschaafd man in ontdekten.

Toen overal, en dus ook in België, het tooneel zijn vervalperiode intrad, begon voor Gyb een slechte tijd. Hij had als de krekkel geleefd en gezongen. Wie denkt er midden in het succes aan sparen? Maar hij liet zich niet terneerslaan. Hij redigeerde, op een werkelijk onnavolgbare manier,

tal van humoristische blaadjes (laatstelijk 'Mardi-Gras'), welke alle een kortstondig bestaan voerden; hij schreef reclameboekjes, trad op als perschef van een reizend circus...

Maar hij at niet alle dagen, hoe hard hij ook werkte en hij werd héél ziek. Men geeft er zich, in de veiligheid van een burgerlijk bestaan verborgen, zelden of nooit rekenschap van, welke bijna bovenmenselijke eischen de bohème aan geest en lichaam stelt. Er is geen sloopender levenswijze denkbaar.

De bohemien voert iederen dag opnieuw een strijd op twee fronten. Hij moet zijn levensarbeid voltooien en tot geldigheid brengen tegen de standvastige onverschilligheid der massa in en hij moet probeeren daarbij niet van honger om te komen. Hij verslijt zijn zolen en zijn ziel in duizend pogingen om zijn bestaan te verzekeren, welke vrijwel alle op een teleurstelling uitloopen.

O, die afschuwelijke, menschonteerende bezoeken aan uitgevers, redacties, schouw-

burgdirecties en zoogenaamde kunstbeschermers! De vernedering om, wetend wat men waard is en de portefeuille vol kostelijke manuscripten, met den hoed in de hand als een bedelaar te moeten kloppen op de deuren der exploitanten! En bij gebrek aan een warme woning, sleept men zich van biertafel naar biertafel, met als dagelijksch gezelschap een stel mislukten, maanzieken en artistenvlooien. De woorden daar zijn misschien nog giftiger dan alcohol en nicotine.

Nà zijn instorting, vele maanden lag hij eerst in een kliniek daarna in een sanatorium, vond hij eindelijk eenige rust in zijn geregelden arbeid op de redactie van 'La Gazette'.

J.B. Gibet heeft zeer veel geschreven. Om te beginnen een kleine vijftig tooneel-texten van den meest uiteenloopenden aard, doch altijd goed gemaakt, sierlijk, rijk aan werkelijken humor. Zijn aangeboren smaak bleek wel het duidelijkst uit zijn toepassing der Brusselsche dialecten, welke hij volkomen beheerschte. Deze locale 'kunst' blijft meestal beneden ieder

menschelijk peil, Mijnheer Peperbol in duizend variaties en alle even vulgair, leeg en onecht: Brussel als rareteit voor onontwikkelde vreemdelingen zonder gewetenszorgen.

Gibet echter gebruikte het Brusselsch met mate en altijd op de juiste plaats. Hij maakte er een exotische specerij van! Bij hem klonk het wel degelijk echt en zuiver, bij hem was het populair in den goeden zin, folkloristisch en dus nimmer plat.

Voorts voltooide hij twee romans, waarvan er één den Prijs van Brabant verwierf. Ze zijn als manuscript in zijn nalatenschap gevonden, welk feit waarlijk niet aan België's reputatie als cultuurland ten goede komt. Ik geloof niet dat elders, waar ook, een kunstenaar als J.B. Gibet, begaafd, bekend, bekroond, moeite zou hebben een uitgever te vinden. Het is weer de oude geschiedenis, die voor dit land immer nieuw blijft: het Fransch-Belgische lezersvolk, dat het bestaan van een nationale waardigheid niet vermoedt, aanvaardt alleen wat van over de Zuidergrens binnen-

komt. Het wil, indien het onvermijdelijk blijkt, wel eens een enkele maal kennisnemen van wat een Belgisch schrijver maakt, maar dan moet het product eerst door Parijs gekeurd worden en met de waarborg van een bekenden Franschen uitgever verschijnen.

Maar Gyb was toch bovenal dichter. Van zijn jonge jaren af en door alles, door succes en tegenslagen, heen heeft hij gedichten geschreven. Hij was van een jongensachtige schuchterheid, zoodra het de poëzie gold. Hij, die met een benijdenswaardig gemak uitvoerde wat men hem opdroeg, bewerkte zijn rijmproeven heel zorgvuldig en uitsluitend voor zijn eigen, verborgen plezier. Hij heeft onnoemelijk veel verzen gemaakt, zonder dat buiten zijn aller-intiemste vrienden iemand daar iets van vermoedde. Kleine liedjes in den toon der Fransche fantaisisten, romantische sonnetten en balladen in den klassieken trant.

Zijn wij nu werkelijk zoo smal van begrip geworden, dat wij ons niet bekom-

meren om de letterkundige nalatenschap van een der rijkste, grootmoedigste naturen, die dit land in dezen tijd heeft opgeleverd?

2

Een slecht geheugen is van onschatbaar belang voor een ieder, die zijn herinneringen op prijs stelt. Men vergeet over het algemeen te weinig. De natuur schift zuiverder dan wij kaf van koren. Wat niet de moeite waard is, gaat op die manier vanzelf verloren en wij behouden alléén wat voorgoed in ons wezen is opgelost.

Ik heb duizenden en nog eens duizenden versregels, voor mijn plezier, te vaak helaas ook door het beroep daartoe gedwongen, onder het oog gehad. Daar waren zonder twijfel fraaie specimina bij. Doch uitsluitend de weinige, die mij werkelijk aangegrepen hebben, nestelden zich onherroepelijk in mijn leven.

En zoo verging het mij met kernspreuken, bepalingen, levensdruppelen en anecdoten. Van dit alles behoud ik slechts

wat mij past, hetgeen, natuurlijke keur, door mijn geheugen-als-een-zeef wordt uitgemaakt.

Maar, en dit is nu het vreemde en vermakelijke van het geval, er blijven toch ook nog allerlei zinnen en fragmenten hangen, welke zonder kapitaal belang en zonder innerlijke teezamenhang met mijn wezen blijken te zijn. En hoe dikwijls, als weer zoo'n stuk wrakhout kwam aandrijven, heb ik mij niet afgevraagd, waarom dit behouden bleef, terwijl zooveel van wat ik hoorde, zag, las, ervoer en ondervond en dat mij van hooger waarde leek, zonder appèl in de duisternissen der vergetelheid ten onder ging?

Dat de regel van Charles Cros: 'Peut-être le bonheur n'est-il que dans les gares', mij nooit verlaat, is de gewoonste zaak ter wereld, want de weinige oogenblikken van werkelijk, zij het kortstondig geluk, welke ik gekend heb, waren in het Vertrek en de Aankomst gelegen.

De volzin van Emmanuel Frey: 'Il n'y a pas de plaisir à jouer dans un monde où

tout le monde triche' geeft, beknopt en volledig, de reden weer van mijn stevig gewortelden afkeer van het bedrijf dezer wereld, dat zoo liefelijk had kunnen zijn en door de geweldmakers zoo hopeloos bedorven is.

Mèt Jules Vallès: 'Je sens mieux l'éloquence de Cambronne à Waterloo que celle de Bonaparte aux Pyramides', omdat ik nu eenmaal niet van den Stijl der Overwinnaars, noch van de overwinnaars zelf houd. Menschen, wie het goed gaat en die zich verbeelden, dat zij dat aan zichzelf te danken hebben, zijn nooit in staat tot eenvoud en zelfspot, twee eigenschappen, welke men behoeft om verdraagzaam te worden.

Het ligt voor de hand, dat citaten als dit drietal in mijn geest verankerd liggen. Ze passen volkomen bij mijn situatie in het leven en ik heb ze telkens noodig om mijn houvast te bevestigen. Ook denk ik dikwijls, als ik weer eens getreiterd ben door een heer, die achter de wolken de zon hardnekkig tòch voelt schijnen, aan

de laconieke definitie van Charles Régismanset: ‘Optimiste, hypocrite, frères siamois’; een aanwijzing, welke ik ook telkens tegen mezelf nodig heb, wanneer ik weer eens de neiging voel opkomen tot een luchthartigheid, die in mijn aard schijnt te liggen. Nog een uitspraak van dienzelfden moralist keert immer terug in de praktijk mijner overwegingen. Hij beschouwt namelijk: ‘l'inconscient condition indispensable à la maîtrise’; en verklaart daarmee mijn ingekankerden afkeer van meesterwerken, van alles wat volmaakt wil zijn en inderdaad der volmaaktheid nabijstreeft en zich daarmee aan de menschenmaat en dus ook aan de belangstelling der menschen onttrekt. Wie het meesterschap zoekt, doet afstand van wat het ware genot is: eeuwig leerling te zijn. Régismanset beweert, dat een biljartmeester zijn zekerheid verliest zoodra hij ophoudt uitsluitend op zijn onderbewustheid te vertrouwen. Of met andere woorden: zoodra hij begint te *denken* loopt het mis. De wereld is overbevolkt met biljartmeesters van

dit slag. Zij die in deze samenleving iets ‘bereiken’, danken dit alleen aan de mogelijkheid hun denken uit te schakelen, wanneer zij stooten. Gezegend zijn de critieklozen, want de wereld is hun. Geweten is ook een vorm van critiek en deswege een rem voor het welslagen.

Gave meesterwerken zijn altijd op een leugen gebouwd en zij beginnen ons zoo spoedig te vervelen, omdat zij geen verband met de werkelijkheid van geest en gemoed houden. Het kunstwerk, dat ons met onze fouten en angsten weerspiegelt, heeft alleen kans ons duurzaam te boeien:

‘J'aime les hommes, non pour ce qui les unit, mais pour ce qui les divise, et des coeurs je veux surtout connaître ce qui les ronge’, zegt Guillaume Apollinaire ter opening van zijn boekje ‘Anecdotes’ een bekentenis, mij uit het hart gegrepen, en die alleen maar het nadeel heeft niet volledig te strooken met den totalen staat, noch met het angelsaksische idealisme, dat anderzijds in de mode is.

En ik volg hierin Alfred Mortier na: ‘Je n'aime à discuter qu'avec ceux qui doutent; les détenteurs de certitude m'effraient’; maar helaas de twijfelaars worden schaarsch en ze maken zich klein in een wereld, waarin alleen bij luid verkondigde zekerheden baat te vinden is.

Tot nu toe ben ik het geheel met mijn geheugen eens. Wat ik hier uit zijn voorraad opdiepte, stemt inderdaad overeen met gemoedsbewegingen, welke mij eigen zijn. Maar waarom, in 's hemelsnaam, moest ik nu toch dit grapje uit de Dictionnaire de l'Humour door zooveel tegentij meevoeren: ‘Un académicien c'est un écrivain mis au quarantaine’? En wat bindt mij aan deze, overigens niet onaardige, journalistieke formule, welke ik niet meer kan thuis brengen:

‘Les réactionnaires c'est ceux qui vont de l'avant dans des idées retrogrades et les communistes c'est ceux qui s'attardent dans des idées avancées’?

Ook weet ik niet meer waar ik deze bepaling gevonden heb, ik weet alleen,

dat ik hem nooit meer vergeten zal:

‘Hitler, Mussolini, Franco: les anti-Marx-Brothers’.

Maar er zijn nog wonderlijker dingen te vermelden. Namen vormen mijn zwakke punt. Gezichten blijven mij lang bij, zonder dat ik meer weet aan wie ze toebehooren. Ik ken nog in onderdeelen het verloop van een boek, waarvan de titel en de vervaardiger mij reeds lang ontschoten zijn. Hoe is het dan mogelijk, dat de naam Brand van Grootheest, toekomende aan den huisknecht van een bevriende familie, telkens en telkens bij mij terugkeert. Er moet in het klankverband iets geheimzinnigs steken, dat mij bijzonder boeit!

Van mijn dromen blijft nimmer iets over na het ontwaken. Ik begin mijn bewust bestaan iederen morgen met een schoone lei en wanneer anderen met veel smaak en glorie hun dromen beschrijven, valt het mij altijd moeilijk in hun waarheidsliefde te gelooven. Eén keer in mijn leven, 22 Juli 1936, ben ik te Lissabon

wakker geworden met een volzin, zonder eenig verband met droomgebeurtenissen of droomredeneeringen, een afgeronden, losdrijvende volzin, waaraan ik geen enkele betekenis kan toekennen, welke ik niettemin nooit vergeten zal en die, zonder eenige aanleiding, zich telkens weer naar boven stuwt:

‘Omdat de jongens muizengezichten hebben moeten ze voor dominé studeeren.’

Waarom blijven deze losgeslagen brokstukken over en waarom gaan zooveel kostelijke herinneringen onherroepelijk verloren?

Ja, waaròm?

3

Zoo nu en dan, te zelden en altijd op zijn onverwachtst, word ik verblijd door een zendbrief van mijn vriend J.H. Speenhoff, met wien ik mij door vele herinneringen verbonden gevoel. Bij onze eerste kennismaking - was dat niet in

1908? - toonde hij mij zijn schrijfboeken, trouw bewaard, van de Machinistenschool te Hellevoetsluis en de kanteekeningen daarin aangebracht door mijn vader, die eenige jaren als leeraar in de stoomwerktuigkunde aan die inrichting verbonden was. Speenhoff denkt met genoegen aan zijn studiejaren. Wanneer de dubbele pest van het tooneelven: reis en roddel, hem terneder drukt, betreurt hij het de marine verlaten te hebben. In zoo'n periode van weerzin en zelftwijfel, waaraan geen enkel eerlijk en gevoelig man ontgroeit, schrijft hij mij:

‘Ik verzamel enkele ernstige dichtjes en ik vind het een al leelijker dan het andere. Ik kàn die dingen niet meer lezen. Ze staan me tegen. Ik bèn nooit een kunstenaar en zeker nooit een dichter geweest en ik zou wel willen, dat ze me vroeger in mijn dorp hadden gelaten om in de zaken van mijn vader een aangename bezigheid te zoeken. Was ik maar gepensionneerd officier-machinist van de Marine geworden.’

Iets later komt hij daarop terug:

‘Ik had voor mijn levensgenot zeeman moeten blijven.’

Zulke stemmingen echter zijn van voorbijgaanden aard. Spoedig vindt de dichter gelukkig zijn zelfvertrouwen en zijn opgewektheid terug en tegen alles en allen in zet hij zijn levensarbeid voort. In onzen strijd tegen ons lot is het lot immer overwinnaar. Er is een ongewone moed voor noodig een leven als dat van Speenhoff te voeren. In weerwil van zijn faam, bleef hij verborgen; niettegenstaande zijn successen werd hij nimmer waardig geëerd. Het is mogelijk onderschat, miskend te zijn en tegelijkertijd populair als in Nederland maar zelden iemand wordt. Speenhoff is namelijk niet *op de goede* manier gewaardeerd. Men heeft hem nooit met zuivere maatstaven gemeten en de voorliefde, welke men hem betoonde, was nimmer rechtschapeu gemotiveerd. Het uitgaande publiek, op zoek naar vermaak, heeft nooit den kunstenaar in hem erkend en lachend om een geestige wending van het lied, be-

merkte het niets van de warme, menselijke diepten, waar het zijn oorsprong in nam. Jaar en dag is Speenhoff opgetreden voor een menigte, die geen flauw vermoeden had van de wezenlijke waarde van dien ‘liedjeszanger’ in zijn lange jas. Hij heeft geleefd tusschen tweederangs tooneelstukken en cabaretfenomenen, die zich zijns gelijken waanden; hij trad op voor verzadigde liederen op heerenfeestjes en de aanwezigen ontzagen zich niet hem uit de hoogte te behandelen of hem met hun weerzinwekkende jovialiteit te vernederen; hij heeft, gedwongen door de noodzaak, altijd geleefd temidden van zijn minderen, die met hun toegangkaart het recht kochten hem tot hun peil naar beneden te sleuren.

Speenhoff werd gered door zijn gelatenheid. Hij is van podium tot podium getrokken, hij heeft gezongen in koninklijke komedies en kattenkroegen, heeft de handen geschud van Jan Rap en zijn maat, hij heeft rijmpjes gemaakt ten bate van schoensmeer of slaolie; maar dat alles is

langs hem heengegaan en heeft het Eeuwige Kind in hem niet aangetast.

Wie heeft ooit aan zijn stukken in één bedrijf de beteekenis gegeven, welke eraan toekomt en in het bijzonder aan 'De Voet', al twintig jaar uitverkocht zonder dat iemand aan een herdruk denkt? Wie heeft den zoo persoonlijk geïntoneerden humor en de bekoorlijke taalspelen van 'Filippina's wonderliefde', ook uitverkocht, trachten te karakteriseeren? Wie heeft een grondige studie gewijd aan zijn poëzie, rijk aan menschelijke motieven, doordrenkt van medelijden?

Het levenswerk van J.H. Speenhoff, slechts gedeeltelijk in druk gegeven, ligt nog braak. De onverschilligheid en de argwaan der tijdgenooten laten dit aan de critische drift der toekomstige onderzoekers over.

Speenhoff heeft immer een eigen stijl van schrijven en spreken gehad. In zijn brieven maakt hij ons blij met dezelfde openbarende vondsten, als wij in het beste van zijn letterkundigen arbeid bewon-

deren. Het is, dunkt mij, niet mogelijk, het vocale optreden van den dichter Bloem, nauwkeuriger en gevoeliger weer te geven, dan met deze formule, uit een van Speenhoff's brieven gelicht: '...ofschoon hij wel zeer ritselend en breekbaar sprak, als altijd.'

Toen het weekblad 'Marianne' een artikel bracht over Salvator Dali's succes in Amerika en de surrealistische rage, welke daar het gevolg van was, schreef Speenhoff mij het navolgende:

'Ik bekeek de prentjes en wat zagen mijne jonge oogen? Teekeningen, zooals ik ze voor twintig jaren al maakte, schilderijen gelijk ik ze bij dozijnen verfde. Ik schilderde de meeste over en veel is er verdwenen. Ik bezit nog: De Geest van Einstein wandelt, De Onopzichtige Man, In het Land der Garnalensteltloopers, Een Levensende nadert, Grootma eet haar Naaidoos op. Eén schilderij heb ik nog. Dom maar gek: visschers zien ons aan. Ik kreeg een schok. Dus dat heet nu surrealisme? Ik noemde het: laat ons mal

doen. Niemand heeft ooit gelet op mijne meesterwerken en op tentoonstellingen ontkende men ze. Ik heb nu een waterverfje half af. Het heet: De Zuurkoolflesch rukt op! Ik ben dus surrealist? En ik ben het al meer dan twintig jaren? Ik ga ze van Jetje geven en vervaardig nog een dozijntje.'

Deze zelfspot maakt een van Speenhoff's beminnelijkste kanten uit. Een andere bekoring vormen de enormiteiten, welke hij terloops, zonder een zweem van stemverheffing, invlecht: 'Wanneer ga je naar Indië? Je verdient er je brood met dichten'.

'Alle menschen zijn gelijk, behalve de geleerden, want die moeten langzaam aan vernietigd worden. En geen herbenoemingen.'

'Wie spaarzaam is verstoort de orde'. In een van 's dichters laatste brieven trof mij deze zinsnede: '... de zee, die gelukkig weinig vooruitgaat, het uitspansel, dat er ook niet ouder op wordt en het strand, dat weldra weer de blootigheid der badgasten zal moeten verdragen.'

Van een van onze hedendaagsche schrijvers schreef hij:

‘Hij is een voorname persoon met verantwoordelijkheid.’

Dit lijkt mij een allerliefste wijze om een dichter die deftig doet in het ootje te nemen.

Van zijn leven gewagende, schreef hij mij over zijn dagelijksche wandeling langs de zee, waar hij echter nimmer in stijgt: ‘zij die gelooven, baden niet’. En toen op de begrafenis van Toon Dupuis een bidder hem wat bruusk toesprak, meldde hij mij: ‘De man trad zoo doortastend op, dat ik dacht, dat ik zèlf het lijk was’.

Speenhoff's epistels bezitten een persoonlijken toon, hetgeen van weinig brieven geldt; ze bevatten een keur van ironische formules en vele kostelijke zotternijen, waarin het geoefend oog een kern van wijsheid kan bespeuren. Ze zijn ook dikwijls met zonderlinge, min of meer toepasselijke voorstellingen verlucht.

En daar woont nu op het Seinpostduin de grootste Nederlandsche volksdichter,

zeldzaam jong van geest en hart, nutteloos en onmisbaar, eenzaam temidden van de beredderingen van zijn vak.

Tot waarschijnlijk een volgend geslacht zijn ware wezen en zijn waarde ontdekt.

4

Paul Léautaud, te zeer aan zijn vrijheid en zijn plezier gehecht, om ooit roem of rijkdom na te streven, heeft, door eenige jeugdige bewonderaars daartoe verleid, een aantal raadsragen betreffende het letterkundig handwerk verstrekt. Als het in de wereld redelijk toeging, zouden die in alle talen vertaald en boven alle schrijversschrijftafels in zwaarvergulde lijst aangebracht worden. Het aardigste van dit geval is, dat Léautaud zich bezondigt aan de ongewenschtheden, waar hij zijn lezers met veel nadruk voor waarschuwt. Deze glimlachende inconsequentie maakt de opvoedkunde van den schrijver van dat onuitputtelijk boekje 'Passe-temps' nog veel beminnelijker en wij zijn eerder ge-

neigd de wijze waarschuwingen te aanvaarden van een man, die zoo nu en dan tegen zijn eigen stelregelen ingaat, dan van een dogmaticus, die niet afwijkt, omdat hij bang is zich te bewegen.

Léautaud heeft al vroeger zijn opvatting van het schrijversschap te boek gesteld. Ik herinner mij tenminste van zijn hand een antwoord, spottend en verstandig, op een rondvraag van het weekblad 'Les Nouvelles Littéraires', nu al weer wat jaren geleden. Daarin verklaarde hij o.a.:

'Ik ben te eenen male onmachtig iets te verzinnen, daarom blijft mij niets anders over dan mijn geschrijf te bepalen tot wat omstandigheden, gebeurtenissen en menschen mij ingeven.'

Dit is een verklaring, welke ook Willem Elsschot met het volste recht zou mogen afleggen. Ook hij is ontdaan van alle vindingskracht en gaat daar prat op; ook hij beschrijft uitsluitend en zoo natuurgetrouw mogelijk wat hijzèlf gezien, gehoord en ervaren heeft.

En deze overeenkomst kan nog heel wat

verder doorgevoerd worden. Zoo wanneer Léautaud als tweede hoofdzaak zijn ingeboren afkeer te kennen geeft voor alles wat naar aanstellerij zweemt en zwijmelend Kunst wordt genoemd.

- Voor mij - zegt hij - is een boek volgepropt met kunst, altijd een slecht werk. Ik houd stokstijf vol, dat alléén wat achterelkaar, in één zwaai, opgeschreven wordt levensvatbaar is. Al wat 'arbeid' eischt, deugt voor geen cent.

En tenslotte de derde grondregel:

- Niets is zoo koud als het volmaakte, daarom verkies ik een volzin, welke onzuiver doch natuurlijk is, boven een volzin waar men urenlang aan gevijld heeft tot hij feilloos en dood is.

Wie Léautaud een beetje kent, weet dat hij in zijn opvattingen en oordeelen niet veranderd is en in zijn raadgevingen aan jonge schrijvers vinden wij hem terug als wij hem immer gekend hebben. Deze wijze lessen zijn opgenomen in een van de vele vluchtige verschijningen op tijdschriftgebied.

- Aanvaard - aldus sprak hij deze nieuwelingen in de letteren toe - onder geen voorwaarde een meester, men moet zijn meester in zichzelf vinden.

Gebruik nimmer het woord *dienen*, dat tegenwoordig zoo in de mode is en den schrijver met den huisknecht gelijkstelt. De éénige maatstaf zij uw vermaak: On n'écrit bien qu'en écrivant avec plaisir ce qui fait plaisir à écrire.

Preek niet, onderwijs niet, troost niet: hang onder geen voorwaarde den zieleherder uit.

Léautaud, die de jeugd benijdt, omdat deze nog lang kan genieten van de twee heerlijkste goederen: de afzijdigheid en de eenzaamheid, deelt dan nog verder practischen levensraad uit:

- Wees altijd voorzichtig, wantrouwend, tot tegenonderzoek bereid, ten opzichte van uw gevoelens en uw meeningen en, met te meer redenen, van die van de buitenwereld.

Blijft tot uw laatsten snik ontevreden, protestvaardig, uitdagend: wie zoo ver-

valt, dat hij dit bestaan critiekloos, ja, met instemming aanvaardt, is reeds half dood.

- Ik hoop, dat gij - zegt hij tot zijne discipelen - uw schrijversloopbaan zult volgen zonder eerbewijzen en belooning (die zijn met een beetje goeden wil gemakkelijk te vermijden) en dat gij nooit iets anders zult schrijven, dan waartoe uw geest, uw rede en uw gevoel u nopen.

In een ander tijdschrift: 'La Revue Filmée du Mois' spreekt Paul Léautaud over zichzelf en zijn verleden:

Ik schrijf uitsluitend voor mezelf, omdat ik niet weet wat eerezucht is. Ik heb nimmer iets begeerd en geloof niet aan mijn 'talent', zoodat complimenten me boos maken of doen lachen. Ik heb mij nimmer verplaatst zonder mij oogenblikkelijk af te vragen: waarom eigenlijk? Wanneer men morgen vijftigduizend franken bijeenbrengt om mijn liefsten wensch te bevredigen, zou ik genoodzaakt zijn die te weigeren, omdat ik geen wenschen bezit.

Niemand zal er zich over verbazen, dat

met zulke onbetamelijke beginselen, zulk een geestesgesteldheid, welke tegen alle goede gewoonten strijdt, Léautaud een verrukkelijk en tegelijkertijd volkomen onbekend schrijver is. De wereld wreekt zich op zijn verachters op een manier, welke kinderachtig en geniepig is, doch gelukkig op werkelijk vrije mannen geen vat heeft. Integendeel, een Léautaud is de koning te rijk in zijn verlatenheid en voor geen goud zou hij zijn maatschappelijke en menselijke positie van uitgeworpene willen ruilen met die van zijn broodheer Duhamel, ondergegaan in roem en wereldsche verplichtingen.

Het zou verkeerd zijn aan de boutaden, waarvan ik er hier enkele in vrije weergave overbracht, achteloos, zij het glimlachend, voorbij te gaan. Ze bevatten misschien wel, in weerwil van het spottend accent, een code voor den waren schrijver, wanneer ze ons voorhouden in volkomen onafhankelijkheid, los van alle aardse verlangens, alléén maar te gehoorzamen aan den imperatieve drang welken men

vreugde noemt; wanneer ze ons een afkeer bijbrengen van alle leugens, ook als die zich tot kunst vermommen.

Léautaud's geschriften bevestigen mij immer in mijn opvatting, dat alleen humoristen weten wat ernst, hypochonders wat plezier is.

5

Wanneer jongelieden mij bezoeken, hetgeen ik immer op prijs stel, te meer waar ik wat afgezonderd leef, zal ik nooit nalaten hen te ondervragen over de boeken, welke in hun kring opgeld doen, de schrijvers, waar hun vrienden met genegenheid en waardeering van gewagen. Het is, in het algemeen gesproken en voor ons schrijvers in het bijzonder, van oneindig grooter belang de verlangens der jeugd te vermoeden, dan die van de grijsaards voor zooverre die nog tot eenigen vorm van verlangen in staat zijn.

Jacob-Israël de Haan placht te zeggen. ‘De jeugd heeft *altijd* gelijk’ en zooals

het gewoonlijk met eenvoudige waarheden gaat, ook deze werd verkeerd uitgelegd. De dichter wilde daar niet mee beweren dat jonge mensen zich nimmer zouden kunnen vergissen. Integendeel. Maar ook in hun vergissingen hebben zij gelijk. Hetgeen beteekent, dat het bloote feit van jong te zijn, alle verschillen tusschen gelijk en ongelijk opheft en alle argumenten pro en contra overstemt.

Wat hebben links en rechts, rijk en arm, mooi en leelijk voor waarde, tegenover de schallende zekerheid aan het begin te staan en over den nog ongerepten schat van zijn mogelijkheden te beschikken.

De jeugd boeit mij, niet alleen omdat de mijne reeds lang achter me ligt, maar voornamelijk omdat die mislukt is door een al te innige samenwerking van mijn fouten met de omstandigheden. Dat heeft mij veel verdriet bezorgd, maar nu zie ik er den goeden kant van in. Hij, die zonder al te groot leedwezen aan zijn aanvang kan terugdenken, blijft gespaard voor de afgang van den man op den knaap die

hij geweest is en kan zich, doordat hij niet sterk aan zijn verleden gebonden blijft, een stille toekomst voorbereiden. Allen, die een bedorven jeugd gehad hebben, worden schadeloos gesteld door de kans opgewekte en zindelijke ouden-van-dagen te worden.

Met de verbazing en lichte vrees, welke het welbehagen aangenaam kruiden, sla ik het bedrijf van mijn zonen gade. Zoo aandachtig, dat ik er mijn vaderlijke plichten gaarne door vergeet. Ik grijp ongaarne in dit proces in: een nachtvorst en een briesje kunnen in een tuin, die pas in bloei staat, onherstelbare schade aanrichten.

Wij zijn geen slachtoffers van die beeldspraak, hoor ik mij smalend tegenwerpen: deze romantische natuuraanbidding, gelukkig alweer aardig uit den tijd, dient slechts om eigen lafheid en gebrek aan evenwicht te verbergen. Hoezeer van nature geneigd de fouten bij me zelf te zoeken, kom ik hier in opstand: nog nooit heb ik eenig wezenlijk en duurzaam resultaat gezien van den dwang en den kunst-

matig aangekweekten eerbied welke de grondslagen van het overwicht vormen. Om tot deze erkenning te komen behoeft men waarlijk geen verlate leerling van Jean-Jacques te zijn: alles wat naar intuïtie zweemt komt mij verdacht voor en de instincten dienen alleen maar om aan dwingelandij een schijn van grondslag te verkenen. De waarde van den mensch wordt gemeten naar zijn redelijkheid, dus naar de mate, waarin hij zijn natuur beheerscht, dus overwonnen heeft.

Natuurmenschen zijn onmenschen. Hetgeen nog geenszins inhoudt, dat redelijke lieden niet natuurlijk zouden zijn. Besnoeide, geleide, geschikte natuur is toch altijd nog natuur. En ik geloof nu, dat een ieder uit zijn leven de argumenten voor zijn zelfbeperking moet putten. Men moet zich zelf vormen. De eenige wijsheid, welke volkomen door ons wezen opgenomen wordt, is de wijsheid, door ons zelf ontdekt. En hoe moeilijker de voorbereiding, des te grooter is de vreugde over die ontdekking. Wanneer men de jeugd zoo vol-

maakt opvoedt, dat hem iedere misstap bespaard blijft, ontnemt men hem meteen de kans op een overwinning.

Ik had dus bezoek van een student en ik ondervroeg hem, naar mijn gewoonte, over zijn voorkeuren en die van zijn vrienden.

Hij begon met de klacht, welke wij hooren uit den mond van iederen begaafden jongen: de studentenmaatschappij wint het van onze samenleving nog in aanmatiging, bekrompenheid, genotzucht; in keiharde, oliedomme zekerheden; in gebrek aan belangstelling en eerbied voor geestelijke aangelegenheden.

In de kringen der geringen volstaat men met drank en denderen, terwijl de besten opgaan in hun zeer beperkte studie. Er zijn er onder de dragers-der-toekomst maar heel weinig die zich bekommeren om de belangelooze verfraaiing van hun geest, den harmonischen opbouw van hun persoonlijkheid, den liefderijken omgang met menschen en het zorgzame opkweeken van den twijfel. En deze weinigen zijn

dan nog voorbestemd verslagen te worden.

Wat leest 'men' voor zoover men leest in je omgeving? - vroeg ik.

Slauerhoff, Slauerhoff en nog eens Slauerhoff, dat is de man die ons direct aanspreekt en ons het meest te openbaren heeft. Marsman bewonderen we, maar hij is niet zoo diep in ons eigen leven gedrongen als Slau; Ter Braak, Du Perron; en vroeger Helman, maar die verliest terrein.

En Vestdijk?

We zien heel goed hoe bovenmenselijk knap hij is en worden niet zelden door hem geboeid; maar van hem houden, zooals we van Slauerhoff houden, met een broederlijk gevoel: dat niet. Er is ten slotte geen gemoedsruil tusschen Vestdijk en ons. De verstandelijke waardeering is zeer groot, maar daar blijft het dan ook bij.

- En 'de mannen van middelbaren leeftijd?'

- Bloem.

- Maar Holst dan? vroeg ik verbaasd en nu toch wel in mijn diepste gevoelens geschokt.

- Ja, die wordt over 't algemeen wel 'verheven' en 'mooi' gevonden, maar hij blijft buiten onzen gevoelskring of misschien is 't beter te zeggen, dat wij zijn directe werkingssfeer geen oogenblik betreden. Met hart en ziel Holst lezen, naar hem luisteren als naar de stem van ons verborgen wezen, neen, dat is ons niet mogelijk.

- En als we dan nog verder in den tijd teruggaan? vroeg ik, niet zonder het antwoord te vreezen.

- Leopold, desnoods. Boutens is ons te klassiek...

- En daarvóór?

- De mannen van tachtig kunnen wij werkelijk niet meer genieten, niet meer lézen zelfs.

- Bezwaren?

- De bombast! Ze gebruiken voortdurend te veel en veel te mooie woorden. Ik heb al van mijn schooljaren nooit kunnen gelooven aan hun oprechtheid, dus aan de waarheid en de noodzakelijkheid van wat ze verkondigen.

Door deze laatste uitspraak van mijn jeugdigen bezoeker, die zeer bescheiden en zacht sprak, maar geen twijfel aan zijn bedoelingen liet, werd ik uit het veld geslagen.

Kloos, Verwey, Gorter, Thijm wèggevaagd! Kloos voor mij nog immer een der hoogtepunten van het Nederlandsch lierdicht; Verwey een meester, wiens rijkdom en beteekenis nog nooit in hun ganschen omvang gemeten zijn; Gorter, die mij in vervoering brengt, telkens wanneer ik zijn eerste verzen weer ter hand neem; Thijm...

Ja, met Thijm komen we aan het zwakke punt. Ik heb, aangelokt door den herdruk in de Salamanderreeks, gepoogd. 'Uit het Leven van Frank Rozelaar' dat in mijn herinnering een mooi, geschakeerd boek was, te herlezen. Ik moet bekennen, dat mij het bezwaarlijk lukte: het is, naar kleur en snit te oordeelen, wel zeer uit de mode en de aanstellerij, waar mijn gast zulk een overwegend bezwaar tegen opperde, is hier onmiskenbaar en overdadig aanwezig. De term 'woord-kunst'

heeft niet zonder geldige redenen, een ongunstig accent gekregen. Words, words! Autant en emporte le vent!

Misschien zit na een jaar of vijf-entwintig de student van nu, als welwillende vijftiger, tegenover een student van dan die hem duidelijk tracht te maken hoe Slauerhoff, Ter Braak, Du Perron totaal verouderde auteurs zijn, die in geen enkel opzicht meer beantwoorden aan de zielsverlangens van hen, die pas tot het leven en de letterkunde ontwaakt zijn. Om nog te zwijgen van de tallozen, die dan al vele jaren vergeten en vergeven zullen zijn.

6

Er heeft zich, als om alle figuren die zich aan de gemeenzaamheid onttrekken, om Willem Elsschot een legende gevormd. En deze bezit, wederom als alle legenden, slechts weinig aanknoopingspunten met de werkelijkheid. Het is mij uit verschillende uitlatingen gebleken, hoe men zich den maker van 'Lijmen' gaarne voor-

stelt als een zondagsschrijver, een eenvoudig advertentiereiziger, die in zijn vrije tijd eenige geschiedenissen uit zijn herinnering te boek stelt, zonder te vermoeden, dat deze een waarde voor de letterkunde van ons land vertegenwoordigen. De losheid en de vaart van Elsschot's schrijfwijze schijnen deze voorstelling van zaken te rechtvaardigen. Zijn verhalen werden uit de mouw geschud, meent een publiek, dat het schilderachtige boven de waarheid stelt en daarom duchtig behagen schept in een leuder die zonder het zelf te weten aan letterkunde doet. Het eenige wat in dit sprookje - een beetje aandoenlijk en een beetje ergerlijk tezelfdertijd - niet geheel onjuist is, ligt in het vak van den auteur: inderdaad verdient de heer A.J. de Ridder, woonachtig 21 Lemméstraat te Antwerpen, het brood voor zijn omvangrijk gezin in de zoogenaamde publiciteitsbranche. Hij is echter directeur van een advertentiebureau, dat belangrijke pachtzaken onderneemt en heeft in optreden noch in levens-

houding iets van den overreder, die winkel in, winkel uit, kantoortrap op, kantoortrap af zeult om een contractje af te sluiten. Aan zijn wetenschappelijke vorming - hij is doctorandus in de handelswetenschappen - dankt hij een goedgefundeerde algemeene ontwikkeling en een, ook in zijn letterkundigen arbeid duidelijk te merken, scholing van het denken. En al laat de drukte van het bedrijf hem niet altijd den noodigen tijd voor studie, hij heeft zich toch in den loop der jaren een vrij omvangrijke belezenheid op velerlei gebied verworven. Verder bezit hij een schilderijenverzameling, welke niet zonder smaak werd samengesteld; en zijn bereisdheid gaf hem gemak in den omgang met menschen: een vluggen en lenigen stijl van bewegen.

Deze opmerkingen over De Ridder's maatschappelijken staat hebben slechts ten doel de werkelijkheid te stellen tegenover het sprookje, de man tegenover de caricatuur, waarin hij onherkenbaar is geworden. Er is in hem waarschijnlijk *niets* van

den zwerver, die altijd op zoek naar een klant langs 's heeren wegen trekt, van een harde haaienhuid voorzien waar alle vernederingen en teleurstellingen op afstuiten en die des zondags zich vermaakt met het opschrijven van wat hem in zijn leven zoo al overkomen is.

Integendeel, Elsschot is er zich nauwkeurig bewust van waar het al schrijvende om te doen is, hij weet waarom hij schrijft en waarom hij schrijft zooals hij schrijft. Het is daarom noodig noch wenschelijk de verbintenis tusschen De Ridder en Elsschot inniger te maken dan zij zelf dat wenschen. De schrijver van 'Lijmen' heeft uit persoonlijke noodzaak en ten bate van zijn vrienden een scherpe scheiding tusschen zijn handel en zijn kunst gemaakt. En ik heb hem slechts eenmaal, ten huize van Delen, van zijn dagelijksch werk hooren reppen. Ik meen zelfs, dat hij bij die gelegenheid Ter Braak een exemplaar van het door hem uitgegeven en rijk met annonces gestoffeerde 'Almanak der Kroostrijke Gezinnen' aanbood.

Voor het overige: stilzwijgen. Gedachtig aan de klassieke spreuk van vader Cornette, de vrienden van den nacht zijn niet de vrienden van den dag, houdt hij zorgvuldig zijn verbintenissen met handel en kunst uit elkaar.

Deze tot het uiterste doorgevoerde houding is van beteekenis. Elsschot zou niet gaarne ontkennen, dat hij de belangrijkste motieven voor zijn boeken aan zijn bedrijf ontleend heeft. We kunnen het nog stilliger zeggen: hij is een van de zeer weinigen, die den handel in hun kunst gedramatiseerd hebben; hij schrijft niet als belangstellend buitenstaander over werkzaamheden, welke hij bestudeerd en bewonderd heeft; doch als de man, die er van jongs af mee opgegroeid en er onherroepelijk mee verbonden is door het mateloze leed, dat ze hem deden doorleven.

Willem Elsschot maakt die gestrengte scheiding, welke een wezenlijk bestanddeel van zijn bestaan is geworden, dus geenszins om te ontkennen wat niet te ontkennen valt, noch om te verloochene-

nen wat tenslotte een goed deel van zijn tijd en zijn leven geroofd heeft; maar uitsluitend en terecht om een verwarring van plannen en valuta te voorkomen. Het is zijn bedoeling door zijn houding onafwijsbaar vast te stellen dat het leven, ook al voedt het de literatuur, daaraan nog niet gelijk en gelijkwaardig is: zonder mest geen rozen, maar rozen zijn geen mest. Buiten het advertentievak zou 'Lijmen' nimmer ontstaan zijn: de roman voltrekt zich echter op een ander niveau en in een andere atmosfeer dan de te samenhang der feiten, welke er de grondstof voor leverde. Uit de wijze waarop hij zijn bestaan heeft ingedeeld blijkt onmiskenbaar, dat Willem Elsschot zich rekenschap geeft van de betekenis van dat onverklaarde en onverklaarbare procédé - het scheppen - waardoor ervaring in verbeelding wordt omgezet. Dit is eveneens op te maken uit de wijze waarop hij zijn boeken tot stand brengt. Wanneer men dit van nabij gevolgd heeft, weet men zich verder dan ooit van den naieven

liefhebber, die, zijn eigen gaven en mogelijkheden niet kennende, zich op zijn intuïtie laat voortdrijven en aldus vellen volkalkt, welke later dan een meesterstuk blijken te vormen. Willem Elsschot, de data bewijzen het, gunt zich een lange periode van innerlijke voorbereiding. Tusschen 1910 en 1937, in zeven en twintig jaren, zijn zeven beknopte romans ontstaan, waarvan alleen Kaas en Tsjip kort na elkaar. Aangezien Elsschot buiten het letterkundig leven blijft, heeft hij het onschatbaar voorrecht geen enkele andere reden tot schrijven te mogen erkennen dan zijn scheppingsdrang, dat is zijn Plezier. Wanneer op een gegeven oogenblik de drift onbedwingbaar geworden is, schrijft hij vrijwel aan één trek de eerste lezing van zijn verhaal op. Daarna wordt iedere zin, ieder woord aan een kritisch onderzoek onderworpen. Aldus ontstaat de tweede lezing. Is het MS eenmaal getikt, zoo volgt het voorlezen aan enkele vertrouwden. Delen's woning in het Museum Plantijn werd uitgekozen voor

‘Kaas’. Hier waren behalve de gastheer, Jan van Nijlen, de uitgever Van Kampen en ik aanwezig; Tsjip werd te mijnen huize voorgesteld aan Nijkerk en weer Van Nijlen; Pensioen onderging de vuurproef bij den schrijver thuis ten overstaan van Nijkerk en mijn gezin. Na afloop van deze zittingen wordt nog lang nagepraat over een enkel woord of een zinswending, waar encyclopedieën en dictionnaires bij te pas komen, omdat geen moeite Elsschot te veel is als het om de strikte, zuivere uitdrukking te doen is. Zijn gewetenswroeging kent geen grenzen. In de eerste weken na zoo'n bijeenkomst ontvang ik bijna dagelijks brieven en briefkaarten met wijzigingen, omzettingen, toevoegingen en weglatingen. Toen het handschrift van Pensioen reeds lang op de zetterij onderhanden was, ontvingen eerst de redactie, daarna de uitgevers van Groot Nederland nog een gansche reeks van veranderingen, welke, het dient gezegd, bijna alle verbeteringen bleken. Hij toont zich een zeer nauwgezet werkman, zooals allen die

werkelijk iets te verkondigen hebben: wat de moeite waard is gezegd te worden, is de moeite waard goed, dat is te zeggen helder en precies, gezegd te worden.

Het voorlezen van Willem Elsschot is, daar zijn allen die hem hoorden van overtuigd, iets zeer bijzonders. Wanneer men aankomt met de aesthetische eischen der declamatoren, blijft er niets van zijn manier over. Hij leest, gelukkig, op de eenige goede wijze: volmaakt natuurlijk en vrij van ieder effectbejag. Hij slaat van het eerste woord af den juisten toon aan. Stem en proza hebben dan hetzelfde accent. Zijn pratend lezen heeft iets onverschilligs, hetgeen bekoort, omdat men dadelijk weet dat er een gestadige ontroering mee verborgen moet worden. Op sommige oogenblikken begint het een haastig, bijna gemelijk mompelen te lijken; zooals een schooljongen doet die een vers afroffelt, omdat hij doodsbang is als aansteller voor de klas te staan zoodra hij werkelijk aan het opzeggen zou slaan. De hoorders echter bemerken onder die ge-

veinsde ruwheid en dien lichten zelfspot voortdurend de innerlijke bewogenheid, welke bij momenten als het heel erg 'ernst' wordt, zich zoo verhevig dat de schrijver zijn eigen text niet meer kan ontcijferen door het vochtige waas voor zijn oogen. Om zich weer meester te worden laat Elsschot dan eenige bladzijden door een der aanwezigen lezen. Delen, Van Nijlen en ik, die toch van oudsher in Elsschot's werk opgaan, het in zijn verborgenste schakeering kennen, zijn er nimmer in geslaagd zoo onfeilbaar den waren toon te treffen als Elsschot zelf, hoe wij ook ons best deden zuiver en eenvoudig op den text af te gaan.

Een hoogst enkele maal is Willem Elsschot ook in het openbaar opgetreden. Voor het genootschap Oefening Kweekt Kennis te 's Gravenhage en op een tentoonstelling te Antwerpen droeg hij uit eigen werk voor. (Radiolezingen wijst hij af sinds hij bemerkt heeft, dat in Nederland en België, de landen der overgeleverde vrijheid, de heeren censoren hun ongewij-

de handen aan elk proza slaan.) Het publiek in de zaal moest één oogenblik wennen aan zijn schutterig en bruusk optreden, aan zijn verlegen-jongenstoon; maar zoodra het daaronder de waarachtigheid van de getuigenis, de éénheid van wezen en uitspraak ontdekte, was het voorgoed gewonnen en tot het eind toe bekoord. En ook op zulke openbare bijeenkomsten ontsnapte Elsschot niet aan de ontroeringen, welke van zijn eigen woorden uitgaan en hem overmeesteren. Telkens moest hij even onderbreken ten einde zijn rust en evenwicht te hervinden.

Uit dezen staat van zaken mogen wij besluiten, dat de dingen welke hij in de werkelijkheid beleefde en die onherroepelijk verleden voor hem geworden zijn, in zijn boeken een *nieuw*, zelfstandig bestaan gekregen hebben; nieuw (dat wil zeggen: verbijsterend, beangstigend) ook voor hem, die deze boeken schreef. Het is dan ook al te simplistisch Laarmans met De Ridder te vereenzelvigen. De Ridder, licencié en koopman, is een mensch als

er duizend zijn, niet al te goed, niet al te slecht, niet al te laf, niet al te moedig, niet al te uitgelaten, niet al te neerslachtig; Laarmans daarentegen is, gelijk alle rechtschape romanfiguren, een unicum en dus een mōnster, omdat hij uitsluitend uit essentialia samengesteld is.

De mensch wordt door de practijk tot tallooze vernederingen gedwongen, waar een romanfiguur prinsheerlijk buiten blijft. Een beweeglijk wezen, zooals alléén een kunstenaar dat kan oproepen: ingedampt, verpuurd: volledig en toch tot zijn eenvoudigsten vorm teruggebracht, zou in de wereld geen uur onaangetast kunnen leven. Het is er mee als met zekere kristallen, welke in een kamertemperatuur geplaatst, hun vorm en hun eigenschappen verliezen en als een onooglijk plasje hun bestaan eindigen. Laarmans is de kristal. De Ridder de vloeistof.

Behalve Willem Elsschot's levensopvatting en zijn werkwijze, bezitten wij nog een tweetal theoretische geschriften van zijn hand om te bewijzen hoe hij zijn werk

systematisch en logisch opbouwt, volgens bepaalde stelregelen, welke zijn opgekomen uit de wrijving tusschen zijn aard en zijn ervaring. Zij bewijzen afdoende, dat hij niet de verachting verdient, welke Schiller toeweest aan den zwakken werkman: 'der nie bedenkt was er vollbringt.'

Het zijn: de voorrede van Kaas, later aan het boek toegevoegd en het naschrift bij Tsjip, dat pas in den tweeden druk opduikt, na eerst in Groot Nederland openbaar gemaakt te zijn. Van die twee onthult het opstel 'Achter de Schermen' (Tsjip 2e druk blz. 133-154) het nauwkeurigst 's schrijvers methode. Willem Elsschot, en dit is kenmerkend voor zijn persoonlijkheid, verstrekt deze mededeelingen, voor hem en voor ons van belang, in den vorm van een zelfcaricatuur, welke niet van bitterheid vrij is. Hij is er in dat merkwaardige stuk aldoor op uit den afstand tusschen de gebeurtenissen en zijn beeld daarvan zoo breed mogelijk te doen uitkomen. Hij vertelt hoe het was en hoe hij het voorstelde. Aldus ontstaat een op

zich zelf alleraardigst wisselspel tusschen feiten en volzinnen, dat bovendien, schamper schertsend, zoo vernuftig en nauwkeurig als weinig schrijvers het deden, de verhouding illustreert tusschen natuur en stijl, dat is tusschen tijdelijk en verduurzaamd leven.

In een vijftiental bladzijden wordt ons de geboorte van een tiental korte, typisch Elsschottiaansche perioden getoond en verklaard. Doch er steekt méér in. Uit het bijzondere kunnen wij het algemeene afleiden. En, behoudens de schilderachtige bijzonderheden welke dezen schrijver alléén eigen zijn, vinden wij hier de geestesgesteldheid van den schrijver in het algemeen en de mecaniek van het schrijven geopenbaard. Scheppen bestaat immers hierin, dat men uit een mengsel van waarheid en leugen een nieuwe werkelijkheid opbouwt, die tusschen aardsch en hemelsch een zelfstandig bestaan voert, bevrijd van de dwingelandij van tijd en ruimte: Julien Sorel leeft *nu* nog en in Amerika zoogoed als bij ons. Het blijkt, wanneer men het

procédé achteraf op de keper beschouwt, dat de onwaarheid, het verdichtsel, redelijker en wezenlijker is dan de elementen, welke de kunstenaar aan zijn omgeving onttrekt: wat hem *gegeven* werd, overtreft in waarde en werkingskracht al wat hij zich *toeëigende*.

Elsschot nu, in ‘Achter de Schermen’ geeft aan dat liegen, zonder hetwelk geen kunstwerk ontstaat, aan dat zorgvuldig en nobel bedrog, aan dat rangschikken, opdoffen en vervormen der feiten, den wezenlijken zin, welke er aan toe komt.

De Inleiding van Kaas heeft dezelfde strekking, maar is van geringer beteekenis, omdat Elsschot hier te veel in algemeenheden verwijlt. Het naschrift van Tsjip ontleent zijn waarde en invloed juist aan de concrete voorbeelden. In speculaties voelt Elsschot zich niet thuis: om zich te kunnen geven, moet hij zich in voortdurend contact voelen met zijn voedingsbodem, zijn bestaan in den beperksten zin des woords: zijn zaken, zijn gezin; om daarna de vreugde te ondervinden van

er zich langzaam uit los te wikkelen, er zich boven te verheffen. Het is of wij een beeldhouwer bezig zien, die uit een kluit vette modder een zuivere gestalte boetseert.

Zij die verkondigen, dat Willem Elsschot een soort natuurwonder is, een genie dat zich zelf niet kent en niet in staat is de waarde van zijn eigen werk te vermoeden, hebben, als alle oppervlakkige lezers doen, voorwoord en naschrift ter zijde gelaten. Een studie van deze teksten laat geen enkelen twijfel meer over, bij wie ooit getwijfeld mocht hebben: Elsschot is, onder zijn tijdgenooten, een van de schrijvers die zich het angstvalligst en hardnekkigst rekenschap geven van hun letterkundig doen en laten, dat is te zeggen van wat zij al schrijvende aanvaardden en wat zij afwijzen als overbodig en niet ter zake dienende. Het gaat niet aan zich te laten voorstaan op eenige kennis van Elsschot's wezen en werk, wanneer die niet voor een belangrijk deel berust op deze twee ondergeschikte, maar daarom waarlijk

niet te verwaarloozen prozastukken. Men vindt er daarenboven eenige nuttige aanwijzingen in betreffende het Maken, het wonderlijke proces, dat te allen tijde vaklieden en leeken geboeid heeft.

Toen en nu

1

Neemt men een willekeurige aflevering van een deftig, aan de overlevering getrouw Fransch tijdschrift ter hand, tien tegen een, dat men daar belangrijke documenten uit het verleden in aantreft: brieven van beroemde hand, bescheiden, acten, gedenkschriften. Revue des Deux Mondes, Revue de Paris, Revue Universelle, Mercure de France en Nouvelle Revue Française wedijveren op dit gebied en de redacties achten zich den koning te rijk, wanneer zij hun lezers weer eens eenige zoo juist ontdekte archiefstukken of een pas ontsloten dagboek kunnen voorleggen. Ik

heb heel toevallig een nummer van het beroemde paarse maandschrift onder mijn bereik. Even kijken. Ja, daar is al wat ik zoek: een achttal onbekende brieven van Jean Lorrain uit het jaar 1885, uitgegeven door Auriant. De inleiding geeft beknopt en zuiver de waarde van deze vondst aan en biedt ons een juist denkbeeld van de positie des briefschrijvers. De stukken zelf zijn ongetwijfeld nuttig voor onze kennis van den tijd waarin ze ontstonden.

Dit voorbeeld is er één uit honderd.

Vorsten, hovelingen, financiers, politici, geleerden, schrijvers, schilders, allen hebben hun bijdragen geleverd aan den documentenschat, welke zodoende een van Frankrijk's kostelijke cultuurgoederen kon worden. En het materiaal is onuitputtelijk. Iedere maand komen nieuwe gegevens in het licht. Ook in Engeland is men op publicaties van dit soort verzot en de litteratuur aldaar bevat tallooze, beroemde en boeiende memoires, brievenreeksen en note-books.

Wij zijn wel zeer slecht van zulke kapi-

tale stukken voorzien. En de vraag rijst: zijn ze niet aanwezig, doordat onze voorvaders zich zooveel mogelijk van het gebruik van pen en inkt onthielden; of wordt er niet naar getaald en sluimeren souvenirs van onschatbare waarde in familie-archieven en de laden der verzamelaars?

Zoo bezitten wij betreffende een belangrijk tijdsgewricht als de omwenteling van tachtig een behoorlijk aantal gewichtige, hecht en wel doortimmerde verzoeken en vrije opstellen; doch zoo goed als geen persoonlijk getuigenis buiten de dagboeken van Frederik van Eeden. En wanneer dan eens een enkelen keer een der bentgenoten, zijn argwaan overwinnende, zich tot spreken schikt, krijgen we een zoo dor zakelijk relaas als de 'Litteraire Herinneringen uit den Nieuwe-Gidstijd' door Frank van der Goes. Ik zou niet gaarne het betrekkelijk nut ontkennen van de gegevens door Van der Goes verstrekt. Hij maakt het ons mogelijk ons beeld van de ontwikkeling der litterair-historische gebeurtenissen op enkele punten van ondergeschikt belang

te herzien en hij zet eenige dingen recht, welke indertijd, misschien wel een beetje met opzet, scheefgetrokken waren. Maar een ècht memoirenboek vormt dit nuchtere feitenmateriaal toch niet.

Welk een verrukkelijke gelegenheid heeft Frank van der Goes verzuimd! Hij, beter dan iemand anders, had ons de ‘splendeur et misère’ van den ongekroonden koning van den Nieuwen Gids, Willem Kloos, kunnen schilderen. Hij had de gestalten en de karakters van Verwey, Van Eeden, Thijm, Boeken, die hij allen in een langdurig verkeer tot op het merg leerde kennen, voor ons en die na ons komen kunnen vastleggen. Hij had de zeer eigenaardige geestelijke en zedelijke sfeer kunnen oproepen, waarin het noodlot van den Nieuwen Gids zich voltrokken heeft. En daardoor zouden de gebeurtenissen, welke hij zoo haarfijn uitgeplozen heeft, leven en zin voor ons gekregen hebben. Nu vertelt hij ons wel wat Kloos, gedurende het beroemde conflict, deed en schreef; doch verzuimt het allervoornaamste: ons een

inzicht te geven in de drijfveeren en de geestesgesteldheid der tegenover elkaar staande machten.

Hij gewaagt terecht van den noodlottigen invloed, welke van mr. P. Tideman uitging, doch zonder ons een oogenblik te doen gevoelen, hoe het mogelijk was, dat deze giftige komeet zulk een werking kon uitoefenen.

Er is nog een aantal getuigen van de geestelijke omwenteling van het laatste kwartaal der negentiende eeuw in leven: heeft nu werkelijk geen hunner aantekeningen gemaakt, heeft niemand brieven bewaard, zijn herinneringen te boek gesteld?

De documenten betreffende de voorafgaande periode zijn eveneens schaarsch en voor zoover zij bestaan nog voor een deel ontoegankelijk door een volkomen afwezigheid van sociaal gevoel bij sommige eigenaars van gewichtige stukken. Zoo heb ik mij laten vertellen, dat de nazaten van Staring over boeiende bescheiden beschikken; maar dat zij daar op een rare, geheimzinnige manier mee omspringen. Er

moeten zelfs nog inedita voorhanden zijn, zonder dat iemand gelegenheid krijgt die te bestudeeren en uit te geven. Ook de Vosmaer-archivalia moeten een onschatbare waarde voor den litteratuur-historicus vertegenwoordigen, niet het minst door de brieven van Jacques Perk, welke in dat familiebezit verborgen blijven.

Door onwil of onkunde blijft dit alles aan de belangstelling van letterlievenden en vakgeleerden onttrokken. En het is waarschijnlijk, dat zich in particuliere fondsen nog ontelbare manuscripten, fragmenten, acten en nota's bevinden, waar wij naar snakken en niettemin verstoken van blijven, omdat de eigenaars het belang eener openbaarmaking niet in kunnen zien of omdat zij, bedeesd en achterbaksch, elk timmeren aan den weg verfoeien.

Wat de briefwisseling betreft: het staat als een paal boven water dat honderden missieven, rijk aan vergeten bijzonderheden op elk gebied, in donkere hoeken liggen te verpulveren, omdat niemand zich de moeite geeft en scherpzinnig genoeg

is ze te bewerken, ze van het bijkomstige en al-te-persoonlijke te ontdoen; òf omdat vage nazaten burgerlijk bang voor onbescheidenheden zijn.

Juist dezer dagen hield André Maurois een pleidooi voor het dagboek, dat den houder een dubbel genot belooft: het te schrijven, later te herlezen; en dat voor het nageslacht een onuitputtelijke bron van historische grondstoffen vormt. En, zegt hij terecht, men behoeft geen befaamdheid te zijn, noch een bijzonder of hooggeplaatst man, om een journaal na te laten, dat den tijd trotseeren kan: denkt aan Samuel Pepys. En wij voegen er, met een verwijzing naar de eigen letterkunde aan toe, denkt aan de reisnotities van den ouden heer Diefenbach (Holthuysen).

‘Imaginez combien il sera précieux pour les hommes qui vivront dans quatre ou cinq siècles de posséder le registre tenu, pendant l'étrange époque que nous traversons, par un employé de ministère, par un officier français, par un ouvrier de l'Exposition, le vôtre enfin’.

Aan deze woorden van André Maurois moet men dan nog de zorg verbinden, dat deze dagboekbladen niet de prooi worden van overkiesche achternichten, die het ongepast achten familiegeheimen aan de openbaarheid over te leveren of van een boedelbeheerder, die vierkant lak heeft aan verleden, heden en toekomst en zijn schouders ophaalt over de praatjes van zijn betovergrootvader!

Wat wij hebben moeten, zijn aantekeningen door een man met helder oordeel in de eenzaamheid, ten behoeve van zich alleen, gemaakt. Wanneer men weet of vermoeden kan, dat vroeger of later de boekdruk volgt, voelt men zich niet onbespied: aan de verleiding tegenover het nageslacht een aantrekkelijke houding aan te nemen, ontkomt vrijwel niemand. Het moet ons dus in de eerste plaats te doen zijn om de publicatie van werkelijk nooit voor publicatie bestemde uitingen. Bezitten wij die, zoals andere volken, te kust en keur, doch zonder het te weten, of zouden wij, ingetogen Nederlanders,

slechts bij hooge uitzondering behoefte gevoelen aan biecht en zelfbelijdenis, omdat wij bij ingeving gevoelen, welk een samengebalde kracht er besloten ligt in ieder ‘refoulement’?

2

Den 26sten Maart 1896 moest prof. dr. H.E. Moltzer in zijn functie van rectormagnificus van de Utrechtsche Hoogeschool een rede uitspreken. Hij kwam voor het aanbreken van dien dag te vallen. Dr. M.N.J. Moltzer gaf den tekst der niet gehouden oratie in druk. Dit vlugschrift, niet in den handel, draagt tot titel ‘Het Kunstbegrip der Nieuwe Gidschool’ en is een merkwaardig document, dat na veertig jaar nog zijn beteekenis behouden heeft, niet zoozeer om den feitelijken inhoud, dan wel om de geestesgesteldheid, welke er tot uiting in komt.

Prof. Moltzer was ongetwijfeld een vooruitstrevend man van goeden wille. Het was in zijn tijd geen alledaagsch ver-

schijnsel, dat een hoogleeraar zijn aandacht schonk aan het letterkundige heden en veel meer dan nu, zwoer men bij de wonderwerking van den tijd, die naar men meende feilloos goed van kwaad wist te scheiden. Een nader onderzoek heeft ons geleerd, dat de rechtspraak van Chronos al even redeloos is als de onze en dat de nazaten zich even dwaas (of evenmin) vergissen als de tijdgenooten.

Dit inzicht heeft de klassieken lichtelijk ontluisterd en aan de kunst van heden wat meer prestige verleend.

Werkelijk, het was een stout stukje van dien braven professor Moltzer om in 1896 een rectoraatsrede te wijden aan de aethetica van prozaschrijvers en dichters, die in weldenkende universitaire kringen gewantrouwd, verafschuwd en bespot werden. En hij had zoo degelijk zijn best gedaan om welbeslagen ten ijs te komen. Geen bladzijde van de verschenen nummers van den Nieuwen Gids liet hij onbestudeerd en de boeken der medewerkers kende hij op zijn duimpje. Hij had de

vraagstukken door Kloos, Verwey, Thijm aan de orde gesteld, ernstig onder het oog gezien. En, wat wellicht het voornaamste genoemd moet worden: hij liet zich in zijn onderzoek leiden door een oprechte genegenheid voor zijn onderwerp.

Wanneer men dit alles duidelijk vooropstelt, staat men verslagen over het resultaat. Eigenlijk heeft prof. Moltzer van de beginselen van den Nieuwen Gids, zoomin als van de werken der leiders het ware begrepen. Hij bekennt met een ontwapenende openhartigheid de moeite, welke hij met zijn stof ondervonden heeft en dit bemerkt men helaas wel heel sterk in zijn besluiten.

Hij schrijft op blz. 30 van zijn brochure: 'De gedichten van van Eeden, Verwey, Kloos - ik beken het eerlijk - moet ik twee-, driemaal lezen, en bleef 't voor enkele partijen nog bij dit getal! De sonnetten van Henriëtte van der Schalk... indien de verklaring van Nederlandsche verzen zoo bezwaarlijk en tijdrovend wordt, zal ik me genoodzaakt zien bij

curatoren aan te dringen op een assistent in de Nederlandsche letteren voor hun jongste voortbrengselen.’

Diezelfde gedichten van Van Eeden, Verwey, Kloos, diezelfde ‘Sonnetten en Verzen in Terzinen geschreven’, door Henriëtte Roland Holst worden nu in de vierde en vijfde klasse der H.B.S. behandeld zonder onoverkomelijke bezwaren op te leveren. En terugdenkende aan de eigen ervaring met deze teksten, vraag ik mij af wààr voor prof. Moltzer het woord ‘moeilijk’ zijn geldigheid kreeg. Het komt mij voor, dat hij in elk geval van huis uit weinig aanleg voor de dichtkunst moest bezitten.

Zijn geheele bewijsvoering is ontstellend anti-dichterlijk. In weerwil van al zijn belangstelling, toewijding en genegenheid voor den Nieuwen Gids blijkt hij niet bij machte den herboren geest, met dit tijdschrift aan den dag getreden, te benaderen. Zijn wezen en vorming zijn zoo teekenend vóórtachtigsch, dat hij, ook zelfs niet bij toeval één seconde, den toon

vindt, welke bij de menschen, beginselen en werkstukken van Tachtig past.

Bij de studie van deze doorwrochte rede, heb ik mij aldoor afgevraagd wàt den heer Moltzer er toe gebracht kon hebben een tijdperk te behandelen - het zijne nog wel - waarin hij zich zoo vreemd en eenzaam moest gevoelen. Zijn bestrijding van het naturalisme, zijn opvatting over de verhouding tusschen kunst en zedeleer, zijn doodsangst voor de befaamde 'allerindividueelste expressie', zijn volkomen onbegrip voor de musische waarden in de letterkunde, komen alle voort uit een fundamenteel gebrek aan intuïtie, d.w.z. uit de afwezigheid van iedere persoonlijke verbintenis met de poëzie.

Het geval-Moltzer valt onder de werkingssfeer van het aloude spreekwoord: 'O Heer, bescherm mij tegen mijn vrienden, mijn vijanden zal ik me zèlf wel van het lijf houden.'

Deze verdediging van de Nieuwe Gids was, in zekeren zin, gevaarlijker dan een

aanval. Volkomen te goeder trouw, ja, zonder het te vermoeden, teekent hij een bittere karikatuur van de beweging en de theorieën, welke er aan ten grondslag lagen, en dat nogwel terwijl hij door zijn sympathiebetuigingen het vertrouwen van zijn lezers weet te winnen.

Het kapitale belang van dit geschrift ligt hierin, dat het een volkomen betrouwbaar beeld geeft van de reacties der z.g. verlichte burgerij. Deze brochure, na bijna tien jaar Nieuwe Gids-arbeid ontstaan, geeft ons voor het eerst een zuiver begrip van de bijna onverwrikbare weerstanden, welke de tachtigers moesten overwinnen.

Wanneer een goedgezind hoogleeraar beschikkende over een rijk geschakeerd materiaal (o.a. de negen jaargangen van het tijdschrift), na langdurige en stelselmatige studie, het niet verder kan brengen dan dezen onwezenlijken afweer, met hier en daar een beetje even onwezenlijken lof afgewisseld, begint men te begrijpen, dat de gemiddelde man, die toen als nu het

lot der natie mende, volkomen vreemd tegenover al deze verschijnselen bleef staan. En, het is algemeen bekend: wat een boer niet kent, dat eet hij niet en wat hij niet begrijpt, daar grinnikt hij om. Er is door de boeren al heel wat afgegrinnikt over de hoogste aangelegenheden van den Nederlandschen geest.

3

Inderdaad, het was destijds een goede grap, den kritikasters, die den Nieuwen Gids te lijf gingen, een barok maakwerkje naar hun smaak voor te schotelen. En Kloos en Verwey moeten zich kostelijk vermaakt hebben bij het samenstellen van 'Julia', een verhaal van Sicilië door Guido. Dat is trouwens duidelijk te bemerken: als semiparodistisch nonsenseriejm is hun werk geslaagd, terwijl 'Een Liefde in het Zuiden', waar het op geïnspireerd is, als ernstig bedoelde epische dichtkunst een onding werd.

'Julia' is bij herlezing nu nog verma-

kelijk; terwijl het gerijmel van Fiora della Neve zelfs niet eens meer grappig is. Toch heeft het mij menig vroolijk uur bezorgd. Jaren geleden placht Arthur van Schendel, wanneer hij in een bijzonder goede bui was, een kapitteltje uit een van Van Loghem's meesterstukken voor te lezen. En hij deed het met een onweerstaanbaar komisch pathos, dat misschien nog het laatste overblijfsel uit zijn tooneelschooljaren was! Van Schendel ontdekte in deze brallende teksten, almede de onwezenlijkste welke eenige litteratuur rijk is, nog tal van enormiteiten, welke ons bij lezing en herlezing ontgaan waren en die bij voorlezing als een openbaring werkten. En toch mocht Van Schendel den ouden heer Fiore heel graag. Deze was hem, als redacteur van Nederland tegemoet getreden toen hij zijn allereerste schreden op het pad der letteren waagde. En toen van Schendel allang erkend was als onze belangrijkste schrijversfiguur bracht hij vaak een bezoekje aan den heer Van Loghem, oud, ambteloos en totaal ver-

geten. Beiden woonden toen in Florence.

Maar dankbaarheid en vriendschap konden niets veranderen aan het feit, dat er in heel ons verleden geen boekje te vinden is op een behaagzieke wijze belachelijk als 'Een Liefde in het Zuiden', mits met de gewenschte intonaties en een gloed van heb-ik-jou-daar voorgedragen. We zijn tegenwoordig bezig met het eerherstel van de negentiende eeuw en dat is niet meer dan billijk: de meer en meer gebruikelijke Daad van Eenvoudige Rechtvaardigheid! Doch het zal wel te eeuwigen dage onmogelijk blijven daar het levenswerk van Fiora della Neve in te betrekken!

Julia staat ver boven 'Een Liefde in het Zuiden', omdat het bewust gekke nu eenmaal, door het feit dier bewustheid, verheven is boven het naïef gekke. Doch Julia zou, naar de bedoeling der schrijvers, méér zijn dan een studentiekooze grap. 'De Onbevoegdheid der Hollandsche Literaire Kritiek' moest er mede bewezen worden. Of deze opzet geheel gelukt is, betwijfelen we, nu we achteraf den

toestand nauwkeurig en kalm overzien kunnen.

Er zijn natuurlijk eenige inktkwibussen ingevlogen. Maar wie? Hebben Gosler, Holda, Cosman en Krino ooit de moeite eener bespreking geloond? Was het verantwoord te hunnen behoeve eerst een zot epos en daarna een brochure van vijftig bladzijden te vervaardigen? Het sop was en is de kool niet waard.

Er is echter iets veel bedenkelijkers in dit 'geval', dat meer dan vijftig jaar achter ons ligt. De brochure van Willem Kloos en Albert Verwey, een litterair-historisch document dat in geen handboekje overgeslagen wordt, is in haar toon en beeldkeus al even verouderd, als de wankunst waar de schrijvers tegen van leer trekken. Zij gaan te keer tegen belachelijke rhetorica, tegen holle frasen, tegen tastbare wartaal; maar het volgende, uit hun eigen brein ontsproten en *niet* als parodie bedoeld, lijkt mij ook verre van frisch: 'critici, die net een verzameling gevangen muizen leken, die in hun val

een liefhebberijtooneel hadden opgericht’.

En op het gebied der holrollende rederijkerij zijn de jonge opstandelingen ook beschamend goed thuis. Het accent der grootspraak in de periode als hier volgt, vinden wij ergerlijk of ridicuul al naar wij gemutst zijn.

‘Wij, wij klagen Julia aan, Julia, het oudvuil uit ons dichterlijk huishouden, den afval onzer letterkundige keuken, dien wij hebben voorgeworpen tot voedsel aan de zwijnen onzer literatuur’. Het is niet moeilijk te ontdekken waar die toon vandaan komt; maar dan lees ik toch liever Multatuli zèlf.

Deze volkomen nuttelooze hoogdravendheid, zoo nu en dan afgewisseld door een geforceerde jovialiteit, welke nog veel moeilijker te verdragen is, wordt opgestuwd tot een slot, dat lyrisch bedoeld beschouwd kan worden als een apotheose van wansmaak. Het is een klassiek en daardoor des te afschrikwekkender voorbeeld van dikdoenerig doordraven. Deze bladzijden, een zestal, zijn zoo onredelijk, zoo

buiten alle verhoudingen en bovendien zoo kluchtig van zelfverheffing, dat we bijna eenige sympathie zouden gaan voelen voor de Fiore della Neve's, die, hoewel talentloos en beperkt, lilliputters naast Kloos en Verwey, tenminste niet zoo aanmatigend waren.

In dit jeugdwerk van Kloos en Verwey treffen wij in aanleg reeds de fout aan, waar zooveel werk uit het Nieuwe Gidstijdperk aan te gronde is gegaan: een pijnlijke wanverhouding tusschen de woorden en de waarden.

De beroemde brochure over 'De Onbevoegdheid' laat, na vijftig jaar gelezen, een indruk van onwezenlijk gescherm na en voor ons reduceert zich deze titanenstrijd tot veel geschreeuw en weinig wol. Terwijl de verhevenheid van de brochure, hoe anders ook, niet minder *verouderd* is dan die van Fiore.

4

Ik heb op mijn zestiende of zeventiende jaar een klein examen moeten doorstaan,

dat ook het vervaardigen van een opstel omvatte. Men mocht schrijven over een boek. Ik koos 'De Droomers', door Maurits Wagenvoort, waar ik geheel van vervuld was. Van dat opstel herinner ik mij natuurlijk niets meer, van den roman zijn mij slechts zeer vage schemeringen bijgebleven, maar ik kan mij nog duidelijk de geestdrift voor den geest roepen, welke Wagenvoort's werk in mij wekte. Toen nog meer dan nu, ging het voor mij altijd tusschen alles of niets: een boek liet mij steenkoud of ik was er wèg van.

De behoefte tot nuanceering van het oordeel heb ik met moeite en zorg in mezelf moeten opkweeken. Een blijvend gevolg heeft deze cultuur tot heden toe nog niet opgeleverd. Een vreugde of een afkeer neemt mij zoo dwingend in beslag, dat de aandacht voor een nadere beschouwing mij ontbreekt. Het komt zelfs niet bij mij op, dat het goede boek gebreken, het slechte deugden zou kunnen bezitten. Pas later, als de storm is gaan liggen, de golven bedaard zijn, komt de lust tot

overpeinzing en schakeering. Vandaar, dat ik ongaarne en slechts noodgedwongen mijn meening te boek stel als ik een tekst slechts éénmaal onder de oogen gehad heb.

Ik heb, nu ruim dertig jaar na mijn eerste lectuur, 'De Droomers' door Maurits Wagenvoort weer ter hand genomen en ofschoon het geschrift mij nauwelijks meer boeien kon, was het mij toch heel duidelijk waarom het mij lang geleden in vervoering bracht.

'De Droomers' is een ideeënroman en dus zijn de mensen en de gebeurtenissen van bijkomstig belang. Ik heb geen bezwaar tegen het genre. Integendeel. Ik geloof, dat onze letterkunde meer lijdt aan een gebrek dan aan een overdaad van denkbeelden. Het eenige wat ik verlang is, dat de opvattingen en gedachten, welke de romancier in zijn gestalten verwezenlijkt, van belang en zoo mogelijk oorspronkelijk zijn. Ook acht ik het voor het welslagen van zulk een opgave noodzakelijk, dat de schrijver door zijn ideeën bezeten wordt, dat zijn demon hem tot

getuigen dwingt en dat een overtuiging aan zijn proza bezieling en vaart schenkt.

Van dit alles is bij den heer Wagenvoort geen sprake. Eenige los te samenhangende groepen van niet of nauwelijks verwerkte wetenswaardigheden uit de encyclopaedie vormen geen persoonlijke gedachtenwereld, terwijl de effen grijze toon van zijn taal geen spoor van innerlijke bewogenheid doet blijken. Twee lijvige deelen en als men begint het onwezenlijke te schrappen, houdt men tenslotte misschien een vlugschrift over! Aangezien deze schrijver te eenenmale het vermogen mist met één zin een situatie aan te duiden, een atmosfeer op te roepen, vervalt hij in ellenlange beschrijvingen, welke ons niets doen zien, niets doen ondervinden. Als Larbaud schrijft:

‘Et la lumière italiene sur tout cela; la douce, l'indulgente, l'intelligente lumière toscane, légère et un peu attristée’, toovert hij ons over naar den oever van de Arno; als Wagenvoort, talloze bladzijden vult met de beschrijving van een uitzicht over

een stad, bemerken we uitsluitend aan enkele topografische bijzonderheden, welke gecursiveerd werden, dat we met Parijs te doen hebben.

Deze schrijver laat onze verbeelding met rust. Hij openbaart niets, wekt beschouwingen noch verlangens en slaagt er niet in één gestalte voor onze oogen te doen leven. Hij praat over mensen, feiten, gebeurtenissen. Hij praat maar door met een uithoudingsvermogen een betere zaak waardig. Hij vertelt van een Italiaanschen boekenprins met een zuster, die op boekige wijze waanzinnig is; van een boekendiplomaat, een boekenmidinette en een jongetje, dat aan boekentering sterft. Er gebeuren de allerontzettendste dingen; maar wij trekken ons daar niets van aan, omdat wij heel goed weten, dat dit alles niet écht is.

Wagenvoort's eindelooze populair-wetenschappelijke verhandelingen in den conversatietoon zijn vervelend, maar ik kan mij ook nu nog heel goed voorstellen, dat een jonkman zonder oordeel des on-

dersheids, hunkerend naar een vrij, rijk en rechtvaardig leven, er spijs en drank in ontdekt. De vraagstukken, welke in keurige vaderlandsche familiën onaangeroerd blijven, vond ik hierin, voor het eerst, openlijk en omstandig behandeld. En wat kwam het er op aan of deze wijsheid en wetenschap tweedehands gesleten werden, voor mij waren ze spiksplinternieuw, blinkend, verblindend van nieuwheid!

‘De Droomers’ opent met deze waarschuwing, getuigenis van 's schrijvers komische hoovaardij:

‘Dit boek richt zich tot de zeer-intelligenten’.

De zoekende knaap heeft deze mededeeling waarschijnlijk voetstoots aangenomen en het vervulde hem gewis met trots, zich tot de keurbende te mogen rekenen. In werkelijkheid richt dit boek zich echter alleen tot de ongeletterden en ongeschoolden, die arm aan ervaring en inzicht, doch rijk aan vage illusies over zichzelf en de wereld, iederen knol als citroen verwelkomen.

Op ongeveer de helft van het tweede deel begint er iets van ontroering te dagen. Wanneer wij aan Hugo de Vos' verheerlijking der anarchie toe zijn, bemerken wij voor het eerst een trilling in de grijze stem van den praatvaar. Zijn verontwaardiging is direct en ongeveinsd, wanneer hij Tigernskiöld tegen de knechtschap der dagbladpers laat fulmineeren.

En wat is er geworden uit dien jongen schrijver met zijn vooruitstrevende beginselen, zijn belangstelling voor sociale problemen, zijn genegenheid voor het proletariaat? Niets dan de aanbidders van macht en dwang, de verheerlijker van het hardste imperialisme, die Maurits Wagenvoort nu is. Zij, die zich voorbijgestreefd en miskend achten, worden door een geheimzinnige macht naar elkander toegedreven en zij vereenigen zich in een vormlooze en algemeene afgunst, die het radicale tegendeel van hun edelmoedige en onbaatzuchtige jeugdverlangens vertegenwoordigt.

Getuigenissen

1

Wanneer men de ontwikkeling van Arthur van Schendel gedurende zijn tweede scheppingsperiode, ingeluid met 'Het Fregatschip Johanna Maria', nauwkeurig nagaat, bemerkt men een streven naar bevrijding zoowel van de anecdote als van het decor. In ieder nieuw boek toont hij zich tegelijk soberder en precieser. De dingen verliezen hun belang en de gebeurtenissen worden naar den achtergrond verwezen. En zoo is hij gekomen tot 'De Rijke Man' een boek zoo stil en zuiver, dat niets meer de stem der genegenheid stoort. De veranderingen, welke het leven

der lichtvaardigen vullen, bestaan hier niet meer. Geboorte en dood zijn onvermijdelijke toevalligheden, waar men vooral niet een te groote waarde aan moet toekennen. En het klimmen der jaren is al van even weinig belang. Zij die vervuld zijn van liefde verouderen niet. Engelbertus Kompaan blijft heel lang frisch, ongerept en onbezoedeld als een kind. Niets is in staat zijn geloof, dat zijn levenskracht is, te breken. Alleen wanneer het hem geopenbaard wordt, dat hij in zijn kinderen wel zijn drift, maar *niet* zijn liefde bestendig heeft, zakt hij in een.

Wie Kompaan voor een sukkel aanziet, begrijpt niets van zijn wezen, omdat hij ook blijkbaar niet weet wat geven is. Elk offer is een volledige dwaasheid in de oogen der tollenaars, die de macht in handen en de wijsheid in pacht hebben. Iedere restrictie hoe gering ook, tast het offer aan en maakt het in bijna alle gevallen waardeloos.

Wanneer mr. Ruyns, die voor een deftig en rechtschapen man doorgaat, zijn vriend

Kompaan wil bijbrengen, dat de ware weldaden het gevolg van nauwkeurige overwegingen en berekeningen moeten zijn, liegt hij, in het gunstigste geval onbewust, om de eigen gemoedsverschrompeling verborgen te houden.

Er is maar één wijze van geven: zonder argwaan, zonder eenige beperkende bepaling en zonder zich te bekommeren over de waardigheid van hen die het geschenk in ontvangst nemen. Wie zich bij de schenking om de begiftigde bekommert, is een verloren man. De ware geveer, de eenige volmaakt onbaatzuchtige, geeft zonder te weten wat en aan wie hij geeft: nog altijd vertegenwoordigt, godlof, de evangelische romantiek den hoogsten staat, welken de mensch ooit kan bereiken.

Engelbertus Kompaan geeft dus in het wilde weg, omdat hij niet anders doen kan. Er zijn er tot het schrapen geboren, er zijn er, de zeldzamen helaas, die maar één levensdoel kennen: deelen.

Maar bovendien weet deze Rijke Man, dat de armen tegenover de rijken altijd

gelijk hebben, ook als zij dingen begaan, welke strikt genomen niet door den beugel kunnen. Want wat zij ook mogen misdoen, géén van hun zonden is zoo schandelijk als het bloote feit van rijk-zijn, ook voor hen die hun schatten op zoogenaamd eerbare wijze verwierven. Bezit is een kwaad, oneindig verderfelijker dan welk misdrijf der armen ook. Deze eenvoudige staat van zaken is definitief geformuleerd door Danton toen hij zeide: 'Il n'y a pas des innocents de l'autre côté de la barricade'.

Het drama van Kompaan ligt hierin, dat hij door omstandigheden buiten zijn schuld aan den anderen, den verkeerden kant van de barricade geboren zijnde, in weerwil van alle offers toch nooit geheel en voorgoed werd opgenomen in de menigte aan de goede zijde. Want de Rijke Man, ook al ontdoet hij zich van al zijn rijkdommen, blijft tot zijn laatsten snik de Rijke Man.

Niet zonder reden opent Arthur van Schendel zijn roman met een dronkemans-

tafereel. Vechtend uit een kroeg gesmeten in een kuischen sneeuwjacht, krijgt Engelbertus Kompaan de beslissende ingeving van zijn onwaardigheid. Dit besef komt voort uit diepten, welke hij in zich zelf nimmer vermoed heeft. Hij schaamt zich *niet* omdat hij als een losbol door het leven tiert, hij schaamt zich omdat hij rijk is. Een man als hij geschapen, zou op een gegeven oogenblik tot het inzicht van zijn verdorvenheid gekomen zijn, ook al had hij van jongs af kieskeurig en ingetogen geleefd volgens alle voorschriften der maatschappelijke deugd. Hij zou, vroeg of laat, altijd begrepen hebben, hoe iedere deugd schijndeugd is, wanneer die niet met volstreckte armoede gepaard gaat. Het afschuwelijke is, dat men zich niet van het geld bevrijdt wanneer men er zich van ontdoet en wie rijk geweest is, komt nimmer binnen in de besloten gemeenschap der armen.

Engelbertus Kompaan is een van de groote noodlotsfiguren uit de litteratuur: de man zonder werkelijkheid. Hij breekt

zijn eigen wereld geleidelijk en doelbewust af, omdat hij er de verrottenis en de onbeschrijfelijke gemeenheid tot walgens toe van erkent; doch de wereld aan de overzijde, die van de verslagenen en vernederden, gaat niet voor hem open.

Van het oogenblik, dat hij uit de kroeg gesmeten werd tot zijn zieligen dood toe, is hij volkomen eenzaam. Voor de bedeeden, ofschoon een voorzienigheid, toch ook een gek en voor de verbitterdsten onder hen een melkkoe waar zij den laatsten druppel aan onttrekken.

Alleen voor hen die weten, dat de liefde geen maat en geen regelen kent, is Engelbertus Kompaan een wijs en een zuiver man, de éénige die het leven ziet zooals het bezien moet worden, met een grenzenloos, onuitputtelijk medelijden.

Hij is dom, zeggen de farizeeërs, want hij ziet niet hoe hij aan alle kanten belaagd en belogen wordt. Alsof dat iets met het verstand van doen heeft. Wij zien immers in onze medemenschen alléén de slechtheden en de deugden, welke in ons zèlf althans

in aanleg aanwezig zijn. Kompaan zag het kwaad over het hoofd, niet omdat hij kortzichtig of onverstandig was, maar omdat hij zelf het niet in zich droeg. Wie zuiver is vermoedt immers niet dat er onzuiverheden bestaan kunnen.

De duivel weet, dat Engelbertus maar op één manier te treffen is: door de twijfel in zijn ziel te zaaien. Daar belast hij Otje mee, den dronken dief, ten bate van de zoons, die op het afval azen.

Zoodra Kompaan het geloof in de menschen verliest, is het met zijn leven gedaan. Plotseling knapt de draad af. Hij die een kind in den hoogsten, verhevensten zin des woords was tot zijn zestigste jaar, wordt van den eenen op den anderen dag een wrak, malend en zonder rust.

Er is een sleutelzin, welke de oorzaak van dezen ondergang aanduidt. Op een gegeven oogenblik, als men hem zijn onrechtvaardigheid ten opzichte van Maartje verwijt, zegt Kompaan: Ik moest kiezen tusschen mijn zoon en het huishoudboekje van Maartje. Eén van beiden loog...

Hij koos de verkeerde zijde en tegen beter weten in. In elk geval, hoe hij ook gestemd had, hij zou ten onder gegaan zijn. Maar in dit geval is deze ondergang des te aangrijpender, omdat de dichter Kompaan na een leven van stil verzet op een consessie strandde. Hij, die zich uit duizend vooroordeelen losgeworsteld had, deed op het laatste oogenblik afstand van het nonconformisme, dat de waarde van zijn wezen uitmaakte en dat ter wille van een vooroordeel, redeloos als geen ander, het Vaderschap.

Door de ongerepte genegenheid van Maartje prijs te geven voor een opgelegd, overgeleverd vertrouwen in zijn zoon, bedierf Kompaan zijn laatste jaren en zijn dood. Na een heel bestaan om der wille van de liefde geleden te hebben, eindigde hij met een ontkenning van de liefde: de bezoedeling van Maartje's nagedachtenis. Zij was het éénige wezen hem waardig en hij verloochent haar.

Van alle boeken van Arthur van Schendel is dit het menselijkste en rijkste.

Niet alleen rijk naar den inhoud, van gevoelens en denkbeelden, maar ook rijk aan schakeering. Geen van zijn werken is zoo boordevol zinrijke wendingen, geen bevat zooveel geestige trekjes, zooveel menschenkennis. Maar men moet *De Rijke Man* aandachtig en met overgave lezen, want minder dan ooit gevoelt de schrijver de noodzakelijkheid van den nadruk. Maar ook zonder nauwkeurige beschrijvingen ziet men, als men met zijn verbeelding leest, de Ooms, de Neven, Otje, Jaarman, Griet Stapel duidelijk voor oogen. Daarbij is de Eénige Stad voortdurend aanwezig. En hoezeer de aandacht zich ook op Engelbertus en zijn onwereldsch avontuur concentreert, toch beseft men tevens hoe hij nergens anders dan in Amsterdam aldus kon spreken en doen.

Het boek is zoo gesloten, dat alleen een tweede lezing een juisten indruk van den inventaris kan geven en dan ook ontdekt men pas den subtielen humor, welken Van Schendel telkens weer in een maar even aangeduide situatie tot uiting brengt,

zijn bedwongen maar des te hartstochtelijker critiek op mensen en handelingen en zijn onnavolgbaar vermogen met enkele doodgewone woorden een stemming van wonderdadigheid te wekken, waarin wij op alles, op het hoogste en het laagste, voorbereid zijn.

De taal heeft in *De Rijke Man* een merkwaardige nieuwe kleur gekregen. Beziel door zijn evangelische drift, welke dit boek draagt, heeft Van Schendel zonder het te willen of te weten in zijn stijl een abrupte verhevenheid gekregen, welke aan de Statenvertaling verwant is.

Wat nauwelijks mogelijk leek is werkelijkheid geworden: een stijging na *Een Hollandsch Drama*. Want dit verhaal is, ofschoon er uiterlijk minder in ‘gebeurt’, nog oneindig bewogener en het heeft een heel wat grooter beteekenis ten opzichte van Van Schendels gevoelsleven: van alle scheppingen uit de laatste periode is deze de innigste, de meest met eigen liefde en hoop en angst geladene, is deze het dichtste bij 's schrijvers hart. Van Schendel weet

dat zelf en hij heeft dit ook willen openbaren: daarom droeg hij dit boek, juist dit, op aan Haar, die tot de smalle gemeente van Kompaan behorende, wéét dat het waarachtige geven geen grenzen en geen voorwaarden erkent.

*

Het werkelijke geluk, dat niets te maken heeft met de wisselende illusies welke wij ons scheppen, is alleen weggelegd voor hem die zijn eenzaamheid erkent en er behagen in scheidt. Hij die dezen staat bereikt staat op de grens tusschen zijn en niet-zijn en zonder vrees of hartzeer doet hij den stap, welken men niet terug kan treden.

In zijn heele leven en werk heeft Arthur van Schendel zich met het probleem der eenzaamheid bezig gehouden. Het beheerschte *Een Zwerver Verliefd* zoo goed als *De Grauwe Vogels*. De behandeling ervan wisselde in den loop der jaren. En vooral in den laatsten tijd stelde de schrijver het met een verbijsterende scherpte.

Naarmate hij ouder wordt, ontdekt hij nijpender de beteekenis er van voor zich zelf en dus voor een ieder. Elke dag levens brengt ons dichterbij de onherroepelijke confrontatie met de volkomen eenzaamheid. Hierdoor wordt het verklaard hoe juist de laatste werken van Arthur van Schendel ons zoo beangstend ontroeren.

Het verheven fatsoen van Werendonck (Een Hollandsch Drama) en de onuitputtelijke offerdrift van Kompaan (De Rijke Man) zijn al even *nutteloos* als het ononderbroken werken van Kasper Valk, want de innerlijke vrede wordt niet verkregen door deugd, noch door liefde; maar door de aanvaarding van het inzicht dat de eenzaamheid de eenige menschenlijke waarheid is en dat dus de dood het leven doordringt en beheerscht.

Zij die De Grauwe Vogels een somber boek noemen hebben slechts schijnbaar gelijk. Ik ontdek in het voorbeeld van Kasper Valk, dezen Job aan de Vecht, op wiens schouders alle ellenden gestapeld

worden, een duidelijke troost. Hij draagt deze overmaat van leed, hij ondergaat angst en vernedering, zonder dat hij, de ongelovige, in zijn diepste vertrouwen geschokt wordt. Hij beseft, eerst onwetend, langzamerhand steeds bewuster, dat alle rampen, hoe verschrikkelijk ze zijn mogen, dienstig zijn om hem nader te brengen tot zijn waren staat, voor te bereiden op de eenzaamheid waar hij uit voortkwam en waartoe hij terugkeert. En als Kasper Valk op het einde alles verloren heeft, is de cirkel gesloten. Hij eindigt gelijk hij begon: alléén.

Men heeft nog nimmer bij mijn weten de aandacht gevestigd op de opstandigheid, welke er in Arthur van Schendel's werk diep verborgen ligt. Men laat zich te gemakkelijk medevoeren door zijn lyrischen kroniektoon, men wordt te zeer geboeid door de dramatische spanningen, welke zich in zijn atmosfeer ontladen, om te ontdekken hoe hij, hartstochtlijker dan een van zijn tijdgenooten, de leugen van de leer, de geijkte levensvormen en

de eigenbaat der machtigen haat. Gij, die praat van loon naar werken, van den arbeid die overwint, van de liefde die alle wonden heelt, ziet dezen Kasper Valk, die open en onaantastbaar is, een stoere werker, die zijn vrouw en kinderen bemint en erger gestraft wordt dan de schandelijkste roover. Er is geen vergelding en deze strijd wordt op een ander plan uitgevochten: Kasper Valk wordt wel degelijk beloond. Hem werd alles ontnomen om hem één heerlijkheid terug te kunnen geven: de eenzaamheid van zijn prille jaren. De verjongingskuur, waar zoo veel verdoolden naar hunkerden, ondergaat in werkelijkheid alleen hij die, als Valk, op een gegeven oogenblik zoo vrij wordt als hij in zijn jeugd was. Hij die alles verloren heeft vereenzelvigd zich met wie nog niets verwierf en hij die slechts zich zelf overhoudt wordt de gelijke van wie nog niets dan zich zelf bezit.

Met dit boek voltooit Arthur van Schendel de trits van zijn noodlotromans. Sterker nog dan in Een Hollandsch Drama en

De Rijke Man, doet hij ons in De Grauwe Vogels de redeloosheid van het leven gevoelen en hoe altijd de wetten van een zedeleer te niet gedaan worden door de natuur, die goed noch kwaad erkent. Men tracht ons wijs te maken, dat op iedere misdaad straf volgt, terwijl de deugd belooning vindt. Hier wordt de deugd gestraft met rampen zonder tal. Kasper Valk is een arbeidzame, eerlijke, zuivere man, een van de weinigen die onontvankelijk zijn voor achterdocht en afgunst. Hij verricht met vreugde zijn dagtaak en gunt een ieder het zijne. Hij praat niet veel, maar zijn gedachten zijn oprecht en zijn ziel is zonder schaduwen. Deze Valk is een man die, wanneer rechtvaardigheid dit bestaan beheerschte, het hoogste geluk, voor den mensch weggelegd, deelachtig zou moeten worden. In stede daarvan wordt hij door ramp op ramp geteisterd. Door een ongeluk bewerkt hij, en dat is het begin van alle ellende, de blindheid van zijn broeder. Hij heeft te kampen met alle tegenslagen, welke een

groentenkweker in zijn bedrijf kunnen treffen. Een zoontje verdrinkt, een dochtertje sterft jong aan een slepende ziekte; een tweede zoon verliest bij een artillerie-oefening zijn handen en springt in zee. Zijn vrouw, toonbeeld van teedere offervaardigheid, wordt door een krankzinnige, zijn blinden broeder, gedood. Kasper Valk, tot onrecht noch wrevel in staat, verliest alles wat hij zich verwierf en waar hij een eerlijk behagen in schiep.

‘Hij wist dat de eenzaamheid nabij was.’ - Hij was van zijn geboorte af wees, door vreemden opgevoed, bleef hij, ook in zijn huwelijk, hoe innig hij zijn brave vrouw ook genegen mocht zijn, alléén. En als alle ellenden zich voltrokken hebben is er in wezen niets veranderd, dan zit hij op den dood te wachten, even eenzaam als hij eens het leven verbeidde.

Geluk en leed zijn incidenten, iedere dag heeft zijn goeds en slechts, de gebeurtenissen volgen elkander snel op en vragen onze aandacht. Maar dat zijn

slechts rimpelingen, vluchtige illusies van vreugde of verdriet; het wezenlijke, waardoor ieders bestaan bepaald wordt, is de Eenzaamheid. Waarom bouwt men zaken op, welke dag en nacht eischen, waarom begeeft men zich in ingewikkelde politieke verwickelingen, waarom stort men zich in een zwijmel van vermaken, waarom gaat men op in sociale plichten, bridge, alcohol, lectuur en achterklap? Om aan zijn Eenzaamheid te ontkomen. Heldendaden en liederlijke gedragingen komen gelijkelijk voort uit den altijd aanwezigen afschuw van het alleen-zijn, welke culmineert in den angst voor den dood, waarvan vrijwel niemand zich bevrijden kan.

2

De werkzaamheid van Frans Coenen kan op ongezochte wijze in drie tijdperken verdeeld worden. Hij besteedde zijn jeugdjaren, in de schaduw van den kwijnenden Nieuwen Gids doorleefd, aan een reeks prozastukken in den gangbaren naturalistischen trant, doch met een verbitterden na-

druk, welke er iets onmiskenbaar eigens aan gaf. 'Zondagsrust' is niet lang geleden in de Salamander-bibliotheek herdrukt, waardoor wij gelegenheid kregen dien tekst, een goede dertig jaar oud, aan ons huidig inzicht en onzen smaak van nu te toetsen. Wij waardeerden daarin het vermogen om atmosferen op te roepen, een verengde doch diepe menschenkennis en, wezenlijk voor Coenen in al zijn stadia, een levensliefde, welke zich, ten einde zuiver en vrij te blijven, zoo diep mogelijk versteekt. Hij was toen reeds wat hij zijn leven lang blijven zou: de teedere cynicus, de man die gromt en grauwt om niet in snikken uit te barsten.

Doch al het werk uit die eerste periode mist zijn volledige werking op onzen geest en ons gemoed, omdat het geschreven is met een al te sterk tijdsvooroordeel. Het is zoo zeer gebonden aan een letterkundige mode, dat het met die mode achtergebleven en bijna uit ons gezichtsveld verdwenen is. Coenen heeft met hart en ziel de leuzen van zijn dagen aanvaard,

zonder achterdocht of berekening zich in den strijd geworpen en hij levert ons juist daardoor zulk een duidelijk voorbeeld van het gevaar, verbonden aan de liefde voor een actualiteit, waarmede men ons tegenwoordig ook weer aan het hoofd zeurt. Hoe volkomener een schrijver opgaat in 'de daverende dingen zijner dagen', des te geringer wordt zijn kans op duurzaamheid. Wie tot elken prijs 'nieuw' en 'van nu' wil zijn, beperkt zijn werking in den tijd. Alléén een werk, dat bij het ontstaan al oud, d.w.z. aan de ijdelheid van het heden onttrokken is, verandert niet. De duurzame letterkunde is gebouwd op een klein aantal themata, welke zoo innig verbonden zijn met de oorsprongen van het leven, dat de tijd er geen vat op heeft.

Waarschijnlijk heeft Frans Coenen op een bepaald oogenblik gevoeld, hoe onnoodig het was voort te werken volgens de naturalistische theorieën als ijverig leerling van de naturalistische school. De tweede periode van zijn letterkundig leven is dan ook geheel aan het essay gewijd. Hij

publiceerde in boekvorm 'Dickens en de Romantiek' en de 'Studiën van de Tachtiger Beweging', terwijl tal van opstellen en lezingen (o.a. over Strindberg en Ibsen) in oude tijdschriftnummers of in manuscript verborgen liggen. Dit werk is nog volkomen leesbaar gebleven en behoort tot het rijkste en rijpste van wat het Nederlandsche essay opgeleverd heeft. Van toegeeflijkheid aan den tijdgeest is geen sprake meer. De geestesgesteldheid en de stijl zijn gezuiverd van alle onnatuurlijkheden en in deze bijna academische beschouwingen is Coenen eerlijker en vollediger aanwezig dan in de romans en novellen van zijn jeugd.

In de derde periode vond Frans Coenen de synthese van zijn beeldende en zijn beschouwende drift, van den romancier en den essayist, in 'Onpersoonlijke Herinneringen'. Dit boek, dat roman noch essay en toch beide is, verscheen gedurende de laatste maanden van Coenen's leven in Groot Nederland; het boek zag hij niet meer.

‘Onpersoonlijke Herinneringen’ bestaat uit drie duidelijk onderscheiden deelen. Het eerste geeft de atmosfeer aan, waar dit noodlot zich in voltrokken heeft. Het tweede vormt een anecdotisch tusschenspel, misschien iets te lang, dat dient om het vertrouwen der lezers te wekken: door het publiceeren van deze kindsche dagboekbladen, tegelijk zielige en potsierlijke documenten, toont de schrijver aan, dat zijn drama ècht gebeurd is. Dit drama dan wordt samengedrongen in het derde gedeelte, dat een van de aangrijpendste ondergangsschilderingen in onze litteratuur, in de litteratuur is. Een decor van Amsterdamsche deftigheid, maecenaat, weelde en te midden daarvan: twee wrakken, een wezenlooze drinker en een wanschapen vrouw, die verteerd wordt door de schaamte over haar wanschapenheid. Geen woord te veel, geen nadruk te zwaar, geen toon onzuiver. Het geheel wordt gegeven met die volkomen natuurlijkheid, zonder welke in de letterkunde geen grootheid mogelijk is. De waarachtigheid

is zóó onvermijdelijk, dat wij ons bij de lezing beklemd voelen door onze onbescheiden tegenwoordigheid.

Frans Coenen heeft een leven van peilen en dwalen besloten met een meesterwerk, als er in onze litteratuur maar schaars te vinden zijn, waarin hij van verworpingen helden en van geringe, zielige feiten menselijke hoogtepunten maakt.

Kunst is: het kleine groot, het futiele belangrijk, het belachelijke verheven, het tijdelijke duurzaam te maken. De tallozen die, Coenen's vernuft bewonderend, aan zijn kunstenaarschap twijfelen, heeft hij dus door zijn 'Onpersoonlijke Herinneringen' in het ongelijk gesteld.

3

Een reeks aantekeningen, in het maandschrift 'Forum' voor het eerst openbaar gemaakt, heeft E. du Perron in een boekje van innemend uiterlijk vereenigd. Hij schonk daar den naam aan, welke ook boven zijn rubriek in Groot Nederland

staat: 'Blocnote Klein Formaat'. Kort daarop verscheen een beknopter verzameling van denzelfden aard, getiteld: 'Graffiti'. Mijn vreugde over het verschijnen van deze bundels, geeft mij den moed tot een stouten stap. Ik waag een poging het Nederlandsche lezersvolk, dat zich tot nu toe wat weerspanning toonde, met dezen kant van Du Perron's letterkundige werkzaamheid te verzoenen. Dikwijls wordt mij, ook door lieden van wie ik zulks niet verwachtte, gevraagd of ik nu werkelijk al die anecdotes, overwegingen, tegenspraken, opmerkingen en toespelingen even belangrijk vind. Ik kan hier alleen maar met een hartgrondig 'ja' op antwoorden, omdat ik uitga van de overtuiging, dat voor mij het wezenlijke belang van een uiting niet zetelt in wat geschreven of gesproken wordt, doch in mijn verhouding tot de persoonlijkheid die schrijft of spreekt. Het is in de letterkunde waarlijk niet anders dan in het dagelijksch leven. En nemen wij daarin niet overduidelijk waar, hoe de waarde van woorden bepaald

wordt door den band, welke er tusschen hoorder en spreker bestaat? Opmerkingen, welke ons niet bereiken wanneer ze door een willekeurigen voorbijganger gemaakt worden, treffen ons dikwerf diep zoodra een beminde mond ze formuleert. Dit geldt zoowel voor lof als blaam. Ik ga echter nog verder: zinsneden welke ons zonder beteekenis en kleur lijken, als wij ze in een toevallig gesprek opvangen, krijgen een ontroerende nadruk en een verheven beteekenis wanneer ze als boden van liefde en vriendschap tot ons komen. Mijn ziekeneurige buurman mij toeroepende: ‘Een heerlijk dagje vandaag’ ergert mij; terwijl diezelfde formule, door een geliefd wezen uitgesproken, alle heil en geluk ter wereld kan bevatten.

Begint men zich dus vijandig of onverschillig tegen Du Perron te stellen, dan heeft men alle kans zijn mededeelingen a priori te minachten en dus te onderschatten. Deze Blocnotes zijn bestemd voor lezers, die door middel van vroegere publicaties of persoonlijk verkeer met den schrijver

in verbinding zijn gekomen. Zij die de ontwikkeling van Du Perron volgden, die onder de barok van zijn eerste proeven reeds een brandende persoonlijkheid vermoedden en die tenslotte 'Het Land van Herkomst' op de juiste wijze gelezen en genoten hebben; zij allen grijpen naar deze dagboekbladen in de hoop daarin aanwijzingen tot een nauwkeuriger kennis van dit boeiende wezen te ontdekken. Want zij zijn er terecht van doordrongen, dat zoo ooit dan hier de maker het werkstuk nog overtreft.

Bij de lezing van Boutens' dichtstukken is nimmer het verlangen bij mij opgekomen den dichter en zijn levensomstandigheden te leeren kennen. De teksten zooals ze mij worden voorgelegd zijn mij voldoende. Maar op den duur vind ik geen bevrediging in deze zwevende wijsheid, in deze schoonheid zonder ondergrond. Met het werk van Du Perron maakte ik een tegenovergestelde ervaring. Op het eerste gezicht trekt het niet aan: het is niet bijzonder sierlijk, noch bijzonder zuiver van

schriftuur, het is niet geheel vrij van gewilde banaliteiten, als tegengif tegen de gewilde verhevenheden waar onze letterkunde mee vergald wordt; het legt op tal van plaatsen getuigenis af van maniakale gebetenheden en van een kinderlijke ijdelheid; het is onberekenbaar, ongelijk van rythme en waarde; het is chaotisch; - kortom er zijn ontelbare bezwaren tegen in te brengen. Maar, wanneer men niet aanstonds door een onherroepelijke ‘incompatibilité d'humeur’ afgestooten wordt, beleeft men bij tweede lezing en nadere kennismaking het wonder, dat al die redenen-tot-afwijzing, welke men zoo stevig gegrondvest dacht, vervluchtigen en zich tot redenen-van-aanvaarding opnieuw verdichten. Wanneer men de dynamische kracht van Du Perron's menselijkheid heeft ondervonden, wanneer men de loyaliteit van zijn bedoelingen en de innigheid van zijn wezen heeft erkend, begrijpt men meteen, hoe zijn schrijfwijze daar nauwkeurig bij past. Wat men bij oppervlakkige beschouwing voor vlekken aan-

zag, leert men als noodzakelijkheden zien, welke relief aan zijn uiting geven en er mede de schoonheid van bepalen.

De landschappen en vergezichten, welke door duizenden toeristen onder leiding van Lissone bewonderd werden, openen zelden of nooit het hart van de ware vrienden der natuur, die eenzaam en aandachtig levend, juist in de onherbergzaamste oorden de bevestiging van hun wezen vinden. De geschriften van E. du Perron vormen zulk een grillig en verborgen stukje wereld, waar de burgers van verlatenheid bang worden, doch dat aan de verwanten en getrouwen steeds nieuwe en aantrekkelijke geheimen openbaart.

Het is niet mogelijk uit de Blocnotes een keuze te doen. Wie er vijandig tegenover staat ontdekt er niets van belang in; wie er in opgaat vindt in iederen regel plezier of leering. Al staat het vast, dat deze teksten voornamelijk van beteekenis zijn in een nauw verband met de persoonlijkheid, welke zij getrouwelijk weerspiegelen; toch zou men verkeerd doen er alle alge-

meenheid aan te ontzeggen. Wij bezitten waarschijnlijk geen nijpender getuigenis van den nood en heerlijkheid van het Geboren Kantlid, den buitenstaander uit hoofde van aanleg en ervaring. Met de wilde eerlijkheid, welke Du Perron in al zijn levensdaden kenmerkt, heeft hij een onderzoek ingesteld naar de mogelijkheid om in de onderwerping aan een gemeenschappelijk ideaal vrede en een nuttige werkzaamheid te vinden. Het resultaat was de erkenning, dat juist de gemeenschappelijkheid ieder ideaal bezoedelt. De eenzaamheid, waar ieder denkend mensch zich rekenschap van geeft, is slechts dragelijk te maken door het kweeken van de elementaire deugden: genegenheid voor enkele uitverkorenen, bespiegeling, eerlijkheid tegenover zich zelf en de omstanders, vriend en vijand.

‘Blocnote Klein Formaat’ wil aantonen, dat te midden van de tierende leugens, welke het bestaan ondragelijk maken, de allerbescheidenste, de alleronbelangrijkste menschenlijke waarheid een wonder

en een weldaad is. En ik moet vaststellen, dat een secundaire mededeeling in een boekje als dit, de hoogten en laagten van een eerlijk leven volgend, mij - zelfs in het algemeen gesproken, dus buiten mijn geestesverwantschap met den schrijver om - méér waard is dan de verzamelde beginselverklaringen van alle groepsverbanden ter wereld: beu van leuzen, laaf ik mij met een simpele anecdote, welke mij met een medemensch in verbinding brengt.

Het bestaan heeft mij eenig wantrouwen bijgebracht ten opzichte van zaken, welke met Sequahmuziek als hoogst belangrijk worden gevierd. Voor de grootheid van volksmenners, die hetzij met hun snor, hetzij met hun onderkaak wereldpolitiek maken, ben ik niet toegankelijk. Vlagvertoon en hiephiephoera laten mij onberoerd. De wezenlijke waarden des levens heb ik ontdekt in daden, welke voor de massa verborgen bleven; soms in woorden die gefluisterd, nimmer in frazen die gebruld werden.

Ditzelfde geldt voor de letterkunde.

Daarom zijn deze losse aantekeningen, volkomen onbelangrijk voor de burgerwacht, de effectenbeurs en de venters met pampieren anjelieren, voor mij van het hoogste gewicht. Het is gering werk, door Du Perron in afwachting van omvangrijker besognes vervaardigd; maar een heel klein beetje waarachtigheid is van onschatbare waarde vergeleken bij een huisvol humbug. Het is mij gebleken dat het genre hier door E. du Perron beoefend, ten onzent onbekend en uit dien hoofde al reeds onbemind is. In de Engelsche letterkunde zijn tal van note-books aan te wijzen; in de Fransche vindt men ze in alle perioden. Ik herinner hier aan Chamfort, die na ruim een eeuw nog niets van zijn bekoring, niets van zijn hedendaagschheid heeft ingeboet; ik citeer Léautaud ('Passe-Temps'). En nog heden verschijnen telkens van die bonte dagboeken, welke, afgescheiden van hun innerlijke waarde, de levenskracht van het genre bewijzen.

In stede van Du Perron dank te weten, dat hij dezen uitingsvorm voor het

Nederlandsche volk toegankelijk gemaakt heeft, verwijt men hem ijdelheid en beuzelarij, omdat men zelf niet in staat is te ontdekken wat er *achter* deze opmerkingen, dialogen en verhaaltjes aan zin en gevoel verborgen is.

Het is mij niet mogelijk te eindigen, zonder toch ook een tegenwerping te maken. Ik begrijp niet waarom Du Perron op zulk een kinderachtige wijze met initialen werkt. Hij bemoeilijkt daardoor de lectuur en ontnemt aan enkele zinsneden hun waarde. Het maakt voor ons een groot verschil of een gedachte wordt opgeteekend uit den mond van André Malraux, of van een willekeurigen heer X afkomstig is.

4

J.C. Bloem is van zijn eerste proeven af de dichter geweest van het onoplosbaar misverstand, dat duizend verleidelijke en afstootende vormen aanneemt, doch immer zijn oorsprong vindt in het ééne

noodlottige feit van onze geboorte, welke een veroordeeling tot ballingschap inhoudt. Dit vonnis wordt ons echter niet rechtschapen beteevend. Wij worden de wereld in gestooten met een drang tot leven, welke ons telkens nieuwe, telkens weer even dwaze illusies voortoovert. En de dwaaste daarvan is het geloof aan de mogelijkheid zich hier ooit op zijn plaats en gelukkig te voelen. De jeugd, door de lichtzinnigen geprezen, vormt een hoogtij van zelfbedrog. Vol verwachting, welke op niets berust, trekken wij uit en ontdekken de bloeiende landschappen van de lente, het spel, de mijmering, de halfbewuste genegenheden en de poëzie. Een kinderhand is gauw gevuld; wie het bestaan zoo argeloos aanvaardt, kan zich onmogelijk kieskeurig toonen en waarlijk een tikje opwinding hoort er in die jaren bij.

Wanneer men echter aan de liefde toekomt, wordt het, althans voor wie gewend zijn zich rekenschap van denken en doen te geven, heel moeilijk de fraaie ficties nog langer te handhaven. Geen

gemeenschapsgevoel, hoe oprecht en sterk ook, kan deze vuurproef doorstaan. Want men is nimmer zoo volstrekt en onherroepelijk eenzaam als in het oogenblik, waarin men zich met een levend tegenwezen tracht te vereenigen en op hetzelfde oogenblik dat onze liefde in vervulling gaat, wordt onze laatste hoop vernietigd. Als die ééne seconde, welke in ieder menschenleven de beslissing brengt, doorstaan is, weten wij onweerlegbaar en voorgoed, dat de banvloek nooit en voor niemand opgeheven wordt. Dan is het meteen uit met die ijdele begeerte zich op te lossen: zoodra het werkwoord geven overgankelijk wordt, verkeert de zin ervan in zijn tegendeel. Zich geven staat voor: tot zich trekken. Liefde is een poging tot roof en in ieder geval, bewust of onbewust, een daad van vijandschap.

Een redelijk man, door deze ervaringen geleid, erkent dan ook ruiterlijk het feit van zijn onverbreekbare eenzaamheid. Een wijs man aanvaardt die. En hij die er behagen in scheidt, ontdekt daarmee de

zeldzame kans op een klein aardsch geluk.

De Portugeezen vormen blijkbaar het eenige volk, dat deze proefnemingen tot de uiterste grenzen heeft doorgezet, want alleen hun woordenlijst bevat een term voor het resultaat. Een woord dat dus onvertaalbaar moet zijn. Het luidt sósinho en geeft de paroxistische superlatief van het begrip ‘alléén’ aan, die Bloem bereikt heeft, blijkens zijn bundel *De Nederlaag*, welke als een somber feestgeschenk op zijn vijftigsten verjaardag uitkwam.

J.C. Bloem heeft zich steeds met een kinderlijke argeloosheid overgegeven aan zijn beminnenswaardige hersenschimmen. Hij heeft hartstochtelijker dan wie ook van zijn jeugdleugens gehouden en er zich wel heel lang aan vastgeklampt. Hij heeft met een al te naïef vertrouwen en te laat de beslissende proef, de liefde, ondernomen zonder zich behoorlijk op de kans van falen voor te bereiden. En toen hij tot de slotsom van ieder denkend mensch gedwongen werd, toonde hij een

verslagenheid, welke bewijst hoe diep de wanen in hem wortelden.

Bloem heeft zijn boek 'De Nederlaag' genoemd. Een titel, welke ik van hem afkomstig begrijp; doch die naar mijn meening niet past bij den geest waar deze gedichten uit ontstaan zijn. Er kan alleen van een nederlaag sprake zijn, wanneer de mogelijkheid tot overwinnen bestaat; en zoo eischt mislukken toch altijd de kans op gelukken en die is in dit bestaan, juist door het misverstand der geboorte, te eenenmale uitgesloten. Het verschil tusschen een gelukkig en een ongelukkig verbond ligt dan ook uitsluitend hierin dat in het eerste geval de betrokkenen te bot zijn om hun ongeluk te beseffen of ijdel genoeg het te verbergen. Redelijke wezens zijn altijd ongelukkig, omdat de geluksstaat een aangename, doch des te gevaarlijker vorm van domheid is; daarom zijn gelukkige lieden zoo hardvochtig. En de liefde behoort immer een einde te zijn: de erkenning van onze afgeslotenheid. Door de liefde worden wij ons van

onze begrensde persoonlijkheid bewust en leeren wij dus de eenzaamheid als ons onafwendbaar lot erkennen. Voor wie de eenzaamheid schuwt is er maar één schuilplaats: de dood.

Juist omdat de liefde ons verlost van het bijgeloof der overgave, is zij een weldaad voor allen die liever leeg zijn dan met vooroordeelen en vage beloften gevuld. Wat Bloem verkeerdelijk een nederlaag noemt, scheidt ons voorgoed van de optimisten, kippen zonder kop die nochtans kakelen, van de kakadorussen en alle jibroers, die ons probeeren op te wekken tot waardeering voor de schouwe vertooning leven gedoopt, met argumenten, welke ons met weerzin vervullen.

Maar het verachtelijkst zijn zij, die het doen voorkomen of de liefde het samenzijn rechtvaardigt; in stede er de leugen van te onthullen. Voor hen is de onvolprezen liefde een, onder ons gezegd: nogal potsierlijk, vermaak of een vorm van angst-in-het-donker. Het koppel heeft branie. En nu zwijg ik verder van de

economische grondslagen der verbintenis: ook de alleronbaatzuchtigste genegenheid is nog immer een tijdelijke overeenkomst, een wapenstilstand, tusschen twee vijandelijke egoïsmen.

De Nederlaag van Bloem is een overwinning. Hij heeft, door vele ellenden heen, eindelijk het alleen-zijn als de eenige, eerste en laatste, wereldwet erkend, totdat (misschien!) de dood de banvloek opheft en wij weer terugkeeren in het onpersoonlijke, dat wij nooit hadden moeten verlaten.

Maar de Opdracht en de Epiloog, twee schokkende gedichten, maken mij bevreesd, dat Bloem toch nog niet zoo geheel bevrijd is, als enkele strophen in dit boek deden hopen. Hij blijkt een ongeneeslijk kind te zijn en als rechtgeaard dichter zal hij tot zijn laatsten snik blijven gelooven, dat vogels gevangen worden door zout op hun staarten te strooien. Hij klemt zich nu weer wanhopig vast aan een vaderschap, dat een illusie is als alle andere: ijl en vluchtig. Tusschen

de generaties staan onzichtbare muren opgericht, waar geen gevoel en geen gedachte, geen hoop en geen begeerte door heen kan dringen.

Wien niets meer rest
Dan stof en steen
Die is het best
Voor goed alleen.

Maar dan ook, bewust en trotsch, ontkomen aan alle zwakheden en boven iedere spijt verheven; zóó alleen, dat er nog slechts een vreemd woord voor is.

5

Er gebeurt weinig in 'Romanesques' den nieuwen roman van Jacques Chardonne: en wat er aan handeling in den eigenlijken zin des woords vermeld wordt, vormt het minstgeslaagde deel van dit boek.

De 'ik' in dezen roman heeft niet veel meer dan rhetorische beteekenis en dient in hoofdzaak om de grondslagen samen te brengen en bijeen te houden. Het onder-

werp der psychologische studie is Octave in zijn verhouding tot Armande zijn vrouw. Octave, een geletterd en bekwaam man, bekleedde vele jaren een leidende functie in een uitgeversbedrijf, door hem gesticht. Hij trok zich uit de zaken terug op den dag van zijn huwelijk, om zich geheel aan zijn vrouw te kunnen wijden.

De ik heeft Octave van jongs af gekend, doch hem geruimen tijd uit het oog verloren. Toen hij het tweetal te Dimours voor het eerst in hun fraai gelegen woning bezocht, waren Octave en Armande elf jaar getrouwd en a prima vista leek hun verhouding op een mooie en stille wijze harmonisch. Doch (en hier naderen wij den wezenlijken inhoud van dit verhaal) naarmate wij, met de ik, dit menschenpaar nauwkeuriger kunnen waarnemen, bemerken wij met steeds beklemmender duidelijkheid, dat, als alle geluk ook dit berust op bedrog en zelfbedrog, listig en wonderlijk dooréén gemengd.

Chardannes boek is gemaakt om, met een voorbeeld uit het leven, een stelling

te illustreren. En wel deze: men bemint nooit een ander wezen, doch immer *het beeld* dat men zich van de geliefde gevormd heeft, wat in de laatste instantie beteekent, dat de liefde, welke wij uitzenden tot ons zelf terugkeert. De tragedie van Octave bestaat hierin, dat hij een der zeldzamen is, die zich van deze fataliteit bewust zijn geworden:

‘Elle te dira qu'elle m'a aimé d'un amour suprême, seulement cet homme aimé ce n'était pas moi.’

Tot deze erkenning gekomen, wordt hij tegen wil en dank gedwongen tot de gevolgtrekking, dat zijn liefde voor Armande eveneens uitgaat naar een wezen, dat met die vrouw slechts enkele uiterlijke trekken gemeen heeft. En zoo komt hij tot het natuurlijke besluit, dat men nimmer zoo onherroepelijk eenzaam is, als in den tijd dat men diep en vurig bemint. In het bont gewoel des dagelijkschen levens vergeet men al heel gemakkelijk, dat er tusschen het ik en niet-ik een scheiding ligt, welke *nooit* kan worden op-

geheven en, op grond van eenige oppervlakkige waarnemingen, maakt men zichzelf diets vriend en vijand te kènnen. En men kènt ze ook, doch slechts in geringe mate. Het wezenlijke van het niet-ik blijft steeds onbereikbaar en alleen via het ik te raden, met de kans verkeerd te raden. Doch zoodra de liefde in het spel komt, neemt men geen genoegen meer met de gegevens, welke het gewone verkeer ons verstrekt. Wij willen immer dieper doordringen in het geliefde wezen, wij streven naar een volkomen begrip, dat met éénwording gelijk staat.

Iedere minnaar begint zijn avontuur in het verlangen zich met zijn minnares te vereenzelvigen, en ieder minnaar ook - wanneer hij moedig en scherpzinnig genoeg is de verschijnselen nauwkeurig waar te nemen en kritisch te onderzoeken - komt voor *de kapitale teleurstelling* te staan, welke zijn en ons aller verder leven bepaalt: hij moet erkennen, dat het zèlfs de liefde in haar extatische oogenblikken niet gegeven is de grens tusschen ik en niet-ik op te

heffen. Hiermede verliest de liefde noodzakelijkerwijs haar bestaansrecht voor de hartstochtelijke zielen, die het absolute najagen. En voor de meesten onzer haar prestige, omdat zij zichzelf reduceert tot een fysisch mechanisme van onbetwistbaar nut, maar van zeer beperkte strekking.

Het treurspel van allen, die zich rekenschap geven van de drijfveeren en de mogelijkheden van hun bestaan, ligt dus hierin, dat zij door de primitieve natuur begiftigd worden met een alles overheerschend verlangen in een ander wezen op te gaan en dat zij onervaren in de mogelijkheid daarvan rotsvast gelooven, om uit de éérste de beste proefneming te leeren hoe geven en ontvangen zich alléén maar voltrekken in een onzijdige zone, welke onze verborgen persoonlijkheid nauwelijks of niet raakt. Deze ervaring heeft de menschheid gesymboliseerd in de legende van Miguel Mañara, die door de geringen, onder den naam don Juan, tot een onverzadelijken vreugdenjager verlaagd is. Mañara heeft nimmer het plezier

gezocht, noch eenige gemakkelijke voldoening. Hij was de man die, tegen alles en alles in, blééf vertrouwen in de liefde en die tot zijn dood het inlossen der valsche liefdesbelofte bleef eischen: de volkomen vereeniging. De legendarische Minnaar was een jager op hersenschimmen, de eenzame die geen vrede met zijn eenzaamheid heeft, omdat hij met een bovenmenselijke koppigheid blijft gelooven aan de mogelijkheid van een absoluut geluk, d.i. de versmelting van twee wezens tot één. In dit dwaas en heerlijk vasthouden aan de leugen, waaruit de jeugd haar moed tot leven put, vindt hij de rechtvaardiging van zijn daden.

De mislukking van zoo vele verbintenissen, door den oppervlakkigen beschouwer en dikwijls door de slachtoffers zelf toegeschreven aan de beruchte 'incompatibilité d'humeur', komt voort uit de Essentiele Teleurstelling, waar niemand aan ontkomt en die toch de basis van iedere redelijke levensbeschouwing zou moeten zijn: de erkenning dat men, in weerwil

van de zuiverste en vurigste liefde, eenzaam geboren zijnde, na een eenzaam leven, eenzaam sterven zal.

Zielsrust vindt alleen hij, die de eenzaamheid als zijn en aller lot onvoorwaardelijk aanvaardt. Octave verteert van angst en pijn, omdat hij door een blinde genegenheid gedreven tegen beter weten in op het verbreken van den banvloek blijft hopen. Hij wil dat Armande hem in zijn ware wezen erkent en hij meent haar in haar zuiveren staat te kunnen naderen. Zijn ongeluk komt voort uit het feit, dat hij niet kan aanvaarden, wat niets dan een simpele, bijna kinderlijke waarheid is: dat men nooit anders bemint dan de eigen *voorstelling* van de geliefde en dat men nimmer bemind wordt om wat men is, doch om het *beeld* dat men in den geest der geliefde gewekt heeft.

Beiden, Octave en Armande, voelen op een gegeven oogenblik, als de toestand onhoudbaar geworden is, dat er maar één kans bestaat op de bevrijding der persoonlijkheid: in den dood. Vandaar een

dubbele zelfmoordpoging, welke (en dit vormt, als gezegd, het zwakke punt in Chardannes boek) zonder innerlijke overtuiging ondernomen op de toeschouwers een ietwat belachelijken indruk maakt, welke de atmosfeer, waar dit stille drama zich in afspeelt, schendt.

Dit aangrijpende boek openbaart ons op iedere bladzijde de onafgebroken pijn, die men liefde noemt:

‘...tu aperçois la femme que tu aimes depuis quinze ans, et c'est une femme que tu n'as jamais vu...’

Dit alles eindigt, zoals alle ‘gelukkige’ huwelijken eindigen, met een vredig compromis, dat het gezamenlijk wachten op het einde mogelijk en soms zelfs aangenaam maakt: twee mensen, nauwkeurig op elkander afgestemd, die eikaars eigenaardigheden tot in de kleinste onderdelen kennen, die met welbehagen elkaars nabijheid ondergaan; maar die weten dat zij elkander evenmin kunnen naderen als aarde en maan; en die zich daarbij, van hun machteloosheid overtuigd, neergelegd hebben.

Jacques Chardonne is geen romancier in den eigenlijken zin des woords: hij is een leekpreeker. Om het zedekunstig karakter van zijn boeken duidelijk te maken, heeft hij uit zijn romans een aantal 'gedachten', een reeks spreuken samengesteld, onder den gezochten en niet erg duidelijken titel: 'L'Amour c'est beaucoup plus que l'Amour'. Hij wil hiermede aangeven, dat de liefde tallooze gedaanten heeft en zich op duizend wijzen uit. Het is overigens een boekje rijk aan ingedampte ervaringen.

Een goed aphorisme is, na het openstooten van een luik, een plotseling, verblindend uitzicht op het leven: Jacques Chardonne heeft vele goede aphorismen uit zijn boeken gepuurd.

Uitleiding

De vakantie beteekent, binnen de bescheiden verhoudingen waarmee de burger zich nu eenmaal vergenoegt: de Vlucht, welke een belangrijker plaats in het menschelijk bestaan gaat innemen naarmate de afstand tusschen natuur en wereldsch bedrijf zich verbreedt. Niemand, hoe maatschappelijk aangelegd en hoe goed gedresseerd ook, past zich gehéél aan. In het kleine, geheime gebied, dat door de eischen van de samenleving niet aangetast wordt, zetelen de poëtische mogelijkheden ook van den meest onpoëtischen mensch. Zelfs in den notarisklerk, als een uurwerk geregeld, steekt diepverborgen iets van den vagebond en als hij vrij wandelend in het

bosch zich verstout het stijve boordje af te leggen, verricht hij een bevrijdingsdaad, waarvan de symboliek hem niet geopenbaard wordt, omdat hij als alle deftige en rechtschape lieden zelfkennis vreest; - maar welke hem niettemin met een welbehagen vervult zoo warm en prikkelend, dat het der zonde nabij komt. De vacantie is aldus de groote gebeurtenis van enkeling en gemeenschap geworden, omdat hij de slaven heel even het besef van hun menschzijn en hun menschelijke waarde bijbrengt, teneinde hen daarna met nieuwe illusies in het gareel te houden. De vacantie is de prefiguratie van het Pensioen, dat den mensch voor het eerst na zijn jeugd weer tot den waren menschelijken staat terugvoert; meestal helaas wanneer hij niet meer bij machte is daar volkomen van te genieten. Zij die geprezen worden als machtige werkers, omdat zij niet kunnen ophouden als de tijd daarvoor gekomen is en die tegen alles en allen in op hun kantoorkruk geschroefd blijven, zijn niet zoozeer deugdzaam als wel zóó ledig,

dat zij niet meer in staat zijn te genieten van wat het leven buiten de maatschappelijke kluisters te bieden heeft.

Hieruit volgt dat de waarde van den mensch in niet geringe mate bepaald wordt door zijn verhouding ten opzichte van de Vlucht. Het is niet boud te beweren, dat zij van de beste stof vervaardigd zijn, die de vernederingen, welke de maatschappij ons oplegt het slechtst verdragen. Alle heldendaden en avonturen, waar zoowel de epen als de keukenmeidenromans van vervuld zijn, komen voort uit een allesoverheerschenden drang den dommen doem der dagelijksche regelmatigheid met geweld te verbreken. De mensch is dus slechts mensch voorzooverre hij zich *niet* aanpast. Zij die zich onderwerpen en gelaten alle laagheden verdragen zijn verachtelijk, maar bruikbaar; vandaar dat in de kerken, welke alle, onverschillig de leer welke er gepredikt wordt, fabrieken van staatsburgers geworden zijn, de deemoed als hoogste deugd gepredikt wordt. De besten onzer hebben altijd het gevoel, dat

het onrecht en de baatzucht, welke overal de baas zijn, hun niets aangaat. Zij zijn afkeerig van iedere politiek; zij begrijpen, dat het tegenwoordig met zooveel vuur opgehemelde gemeenschapsgevoel slechts een slaapmiddel voor zwakke broeders is en zij zien in, dat wet en staat altijd tegen de wezenlijke menschelijke waarden ingaan. Zij richten daarom hun leven zoo in, dat zij zonder zich te bezoedelen niet in de gaten loopen. Het éénige dat zij vragen is: door de stalknechts van de macht met rust gelaten te worden. En het kan hun in laatste instantie weinig schelen of de staat, welken zij altijd vreezen en verafschuwen, democratisch of corporatief georganiseerd is. Zelden was het gevoel zoo sterk bij allen, die zich bij de hogere aangelegenheden des geestes ophouden, dat er tusschen hen en de maatschappij geen enkele innerlijke band mogelijk is. De opstand der intellectueelen tegen alle vormen van fascisme mag dan ook geenszins als een bekeering tot de politiek beschouwd worden; doch komt

alleen voort uit het besef, dat de totalitaire bestuursvorm geen of te weinig ruimte laat voor een vrije ontwikkeling aan den zelfkant. Theoretisch beschouwd is de democratie niet heel veel aantrekkelijker dan de dictatuur; maar zij heeft één beslissend voordeel: zij die iederen schijn van dwang verfoeien en slechts met grooten weezin als onvermijdelijk ondergaan en die maar één wezenlijk belang erkennen: ‘niet-meedoen’, kunnen zich met eenige moeite in een democratisch stelsel handhaven; elders echter *nooit!*